

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

C. S. Peirce jogi szemiotikája
doktori értekezés

Bor Bettina

Témavezető:
Dr. habil. Könczöl Miklós
egyetemi docens
Jogbölcseleti Tanszék

Budapest
2024

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	3
A pragmatista szemiotika kialakulása	6
A The Metaphysical Club	6
A szemiózis és a szemiotika fogalma	9
A szemiózis struktúrája és a jog	10
A jelek osztályozása	11
A jel fogalmi ismérvei	11
A jelosztályozás kidolgozásának célja, korszakai és motívumai	14
A jelek trichotómiái	17
A jelek tíz osztálya	23
A jelek tíz trichotómiája	27
A jogi jel természete	29
Összefoglalás: A jogi jel és a jogi jelműködés tulajdonságai	34
A tudományok rendszere és a filozófia három ága	36
A tudományok rendszerének alapjai	36
A fenomenológiai kategóriák és a jog	39
A fenomenológiai kategóriák elméleti alapjai	39
A gondolatok láncolata: hit – kétely – habitus	40
A habitus fogalma és fajtái	41
Összefoglalás: a habitusok szerepe az értelemtulajdonítás, a megismerés és mentális valóságalkítás folyamatában	44
A habitusok szerepe a jogi jelműködésben	45
A három kategória: Firstness, Secondness és Thirdness	46
A habitusok típusai a fenomenológiai kategóriákon belül és a tudatosság fokozatai	47
A <i>law</i> fogalmának jelentésrétegei Peirce-nél	50
A „law” jelentésrétegei Peirce jogi példájában (<i>sheriff – court</i>)	53
A jog és a <i>Firstness</i> kategóriája	54
Összefoglalás: a jog, mint <i>Firstness</i> , <i>Secondness</i> és <i>Thirdness</i>	56
A normatív tudományok rendszere	58
A normatív tudományok elméleti alapjai	58
A normatív tudományok általános jellemzői	61
Az esztétika, az etika és a logika	63
A normatív tudományok jelentőségének összegzése	71

A jogi jelrendszer elhelyezése a normatív tudományok rendszerében.....	72
A logika és a jogi jelrendszer dinamizmusa	73
Az abdukció fogalma és alkalmazásának feltételei; abdukció, dedukció és indukció	78
Az abdukció fogalmának korszakai.....	82
Az abdukció, mint ösztön és következtetés	86
Az abdukció és az „inference to the best explanation”	91
A jogi érvelés szerkezete	95
Abdukció és jog. A jogi abdukció	98
Az abdukció alkalmazása a jogi döntéshozatalokban.....	103
A metafizika és a jog.....	109
A <i>synechism elve</i> és a helyes értelmezés	109
A <i>synechism</i> elvének eszmei alapjai.....	109
A <i>synechism</i> fogalma.....	110
A <i>synechism</i> jelentősége	113
A <i>synechism</i> és a jogi jelrendszer rétegei	115
Peirce törvény-osztályozásának szerepe az értelemtulajdonításban.....	116
A <i>Ground</i> fogalma.....	119
A jogi normativitás tudati keletkezése.....	122
Konklúzió	125
Összefoglaló táblázat – Fenomenológiai kategóriák és a jog.....	126
Irodalomjegyzék.....	128
RÖVIDÍTÉSEK	135

BEVEZETÉS

A dolgozat Charles Sanders Peirce pragmatista szemiotikája felől fog közelíteni egyes jogelméleti kérdésekhez. Azt a kérdéskört szeretném megvizsgálni, hogy Peirce pragmatista szemiotikájából hogyan nyerhetők olyan elméleti eszközök, amelyek révén egyrészt értelmesen beszélhetünk magáról a jogról és a jogi szemiotikáról, másrészt árnyaltabban megérthetjük a jogi gyakorlat működését.

A pragmatista szemiotika relevanciája a jog vonatkozásában ott érhető tetten, hogy a pragmatizmus *egyrészt* tekintetbe veszi az értelmező (interpretáns) jelrendszer-alakító szerepét, és ennek a folyamatnak a pontos működési mechanizmusát; *másrészt* hogy a már kialakult, ember által létrehozott jelrendszerek miképpen hatnak vissza magára az értelmezőre. A jog fogalma ezt a két fő szempontot implikálja magában, hiszen a jogi jelrendszer elsődlegesen egy mesterségesen, ember által alkotott rendszer; másodsorban pedig egy olyan tartalmi-elvi bázissal rendelkezik, amelynek követelményei bizonyos határok közé szorítják a jog világának szereplőit. Tömören ezt úgy lehetne a legegyszerűbben megfogalmazni, hogy a jog fogalmának vannak formai és tartalmi dimenziói. E két dimenzió együttesen határozzák meg a jogi jelműködés folyamatát, a jogi hatásgyakorlást.

Az értelmező közreműködése és jelentős szerepe miatt a jelfolyamatokban foglalkozott Peirce nagyon sokat az emberi megismerőképesség lehetőségeivel. Emiatt filozófiájának nagy része kognitív témájú. Peirce a szemiotikát tehát a logika, illetve az ismeretelmélet részének tekintette: elsősorban az foglalkoztatta, hogy a jelértelmező (interpretáns) hogyan tud a jelek komplex hálózatában összefüggéseket felfedezni. Szemiotikai elmélete két nagy részből tevődik össze: egyrészt a jelfolyamatok működési mechanizmusát írja le, másrészt az értelmező szerepét ezekben a folyamatokban. A pragmatista szemiotika jelentősége mindezek alapján az értelemtulajdonítás és jelentésképzés mechanizmusának alapos feltárása. Minderről azért képes számot adni, mert tekintetbe veszi az interpretáns, vagyis értelmező szerepét a jelfolyamatokban. Az ilyen folyamatok mechanizmusainak feltárása pedig segítségül szolgálhat a jogi jelrendszer elméleti alapjainak és gyakorlati működésének a megértésében is. Peirce számtalan írásában utalt arra, hogy a szemiotikai vizsgálódás módszerének egy „Method of Methods”-nak, vagyis a módszertanok módszertanának kellene lennie, hogy célját megvalósítva elérhetővé váljék a különféle tudományterületek számára.¹

¹ KEVELSON (1987) 4.

A dolgozat szempontjából ez azért fontos, mert amennyiben a Peirce-i szemiotika tényleg „method of methods”-ként funkcionál, egyetlen kutatási módszertan alá vetve egy adott tudományterület számtalan aspektusát és megközelítési lehetőségeit, akkor a jogtudományban meglévő különböző megközelítési lehetőségek nem különülnek el a saját kutatási súlypontjuknak megfelelő, különböző metódusok szerint. Ehelyett a jog megközelítéseinek széles skálája – a dogmatika, a jogfilozófia, a jog társadalmi működése, a jogi retorika stb. – egyenlő arányban, egyféle metódus szerint lesz a kutatás tárgya, ezáltal árnyaltabban megvilágítva a jog egy-egy aspektusát.² Roberta Kevelson ezért is tekinti a jogtudomány „method of methods”-ának a jogi szemiotikát („Semiotics of Law”).³

A dolgozat három részből fog állni. Az első rész fogja tárgyalni a *pragmatista szemiotika kialakulását*, és lényegét pár szóban. Peirce sajátos világnézetének, és az emberi megismerőképességről vallott felfogásának ugyanis az a jelentősége, hogy ezek ismerete nélkül szemiotikája sem érthető meg a maga teljességében. Már Umberto Eco is rámutatott, hogy Peirce-nél két látásmód kereszteződik: a „metafizikai-kozmológiai” és a „kognitív”. Ennek lényege, hogy nem érthető meg szemiotikája a mögöttes világnézet rekonstrukciója nélkül.⁴ A dolgozat második részében a *Peirce-i jelosztályozás* bemutatása fog történni. A cél itt választ kapni a következő kérdésekre: mi a jogi értelemben vett jel, milyen tulajdonságokkal rendelkezik, mi a rendszerben – a jogi jelműködésben – betöltött funkciója (a jog fogalmának formális oldala). A harmadik részben pedig a *tudományok rendszerezése, és a filozófia három ágának kifejtése* által próbálok meg választ kapni arra, hogy mi a jogi jel szerepe egy tágabb perspektívában (a jog fogalmának tartalmi dimenziói).

Peirce ugyanis a filozófiát – amely a felfedezés tudományai (*Science of Discovery*) közé tartozik – három részre osztotta fel: a fenomenológiára, a normatív tudományokra (esztétika, etika, logika) és a metafizikára. A következő kérdések fognak itt felmerülni: mi lehet a jog helye a tudományok, - és a normatív tudományok rendszerében (vagyis: alapvetően gyakorlati vagy elméleti tudományról van-e szó); mi a jog a fenomenológiai kategóriák tükrében (ezzel a jogi

² Szabó Miklós szerint bár *sui generis* jogi szemiotikáról még nem lehet beszélni, azonban hangsúlyozza, hogy a szemiotika a jogtudomány számára egyfajta általános módszertani keretként is szolgálhat, amelynek figyelembe vételével akár jogelméleti problémák felé is árnyaltabb nézőpontból közelíthetünk. „ [A] jogi szemiotikát tekinthetjük akár a jog legáltalánosabb tudományának is, melynek csupán részét képezik az olyan hagyományos jogtudományi tárgyak, mint az értelmezés tana, a jogi fogalmak vagy a jogrendszer elmélete.” SZABÓ (2000) 9.

³ Uo. 2.

⁴ Eco (1999) 136.

hatásyakorlás mechanizmusára kapunk választ); végül pedig, hogy milyen kapcsolat van jog és metafizika között. A jog fogalmának ilyen szintézisbe hozása azért fontos, mert Peirce szemiotikájának különböző irányjaiból is definiálták a jogot. Ennek megfelelően fenomenológiai megközelítésben a jog a *tapasztalat folytonossága* („law is the continuity of experience”); a normatív tudományok (és azon belül a logika) szerint a jog egy *működő szimbólum* („law is an operative symbol”); a metafizika értelmében pedig a jog egyfajta *hatékony ésszerűséget* („law is efficient reasonableness”) képvisel.⁵

⁵ TIEFENBURN (1986) 109.

A pragmatista szemiotika kialakulása

A The Metaphysical Club

A pragmatizmus a XIX. század végén jelent meg, és jellemzően amerikai filozófiai irányzatként ismeretes.⁶ Nagyban hatott rá az analitikus és a kanti filozófia.⁷ Peirce 1878-ban a *How to Make Our Ideas Clear?* című tanulmányában vezette be a pragmatizmus fogalmát a filozófiai diskurzusba, amely sok hasonlóságot mutat a kanti doktrínával.⁸ Ami e ponton a jog szempontjából is érdekes, hogy a pragmatizmus kialakulásának a folyamatában a jogász gondolkodás is befolyásoló szereppel rendelkezett. 1872-ben Cambridge-ben alakult meg a *The Metaphysical Club*, amelynek alapító tagjai közé tartozott Oliver Wendell Holmes, William James és Charles Sanders Peirce. Peirce ebben a csoportban nemcsak filozófiai, hanem jogelméleti kérdésekkel is megismerkedett, mint amilyen például a jogértelmezés, a tények vagy az okozatiság státusza a jogban.⁹ Ezek a jogelméleti dilemmák Peirce filozófiájára is hatással voltak. Állítása szerint ugyanis a pragmatizmus voltaképpen „keresztapja” egy jogász volt, nevezetesen: Nicholas St. John Green, a *The Metaphysical Club* jogtudós tagjainak az egyike.¹⁰ Peirce úgy jellemezte őt, mint az egyik legérdekesebb tagok egyikét, aki ügyes és szakképzett jogász hírében állt. A Peirce nézeteire befolyással bíró hatása talán ott ragadható meg leginkább, hogy gyakran hangoztatta Alexander Bain *hit* („belief”) definíciójának a fontosságát, és ennek alkalmazhatóvá tételét szorgalmazta a realitások talaján is.¹¹ Magyarán, hogy egy fogalom ne ragadjon meg az absztrakciók elérhetetlen magaslatán. A Bain-féle *hit* ugyanis az a helyzet, amikor vagy ami által az ember készen áll a cselekvésre.¹² Ez azt vonja

⁶ Peirce-ön kívül a pragmatizmusnak három további jelentős alakja van: William James, John Dewey és Ferdinand C. S. Schiller.

⁷ Kialakulásában két fordulat volt: az ún. *linguistic turn*, majd azt követte a *pragmatic turn*. Mivel az előbbi tekintetében a strukturalista hagyománynak volt szerepe, egyesek szerint- bár Amerikában kapta meg végső formáját- a nyelvészeti pragmatizmus igazából a kontinentális tradícióból származik. KOYAMA (2011) 140.

⁸ Peirce egyik beszámolójában (CP. 1.4.) írja, hogy több mint három éven keresztül napi két órát tanulmányozta a *Tiszta ész kritikáját*.

⁹ BROEKMAN (2013) 37.

¹⁰ A klub tagjai voltak még Max H. Fisch, Karl Llewellyn, és Jerome Frank. KEVELSON (1987) 9.

¹¹ Ugyanakkor a Peirce-i pragmatizmus is hatással volt a jogi gondolkodásra, hiszen teoretikus alapot biztosított az amerikai jogi realizmus kialakulásának. Uo. 9. Továbbá Roberta Kevelson mutatott rá arra, hogy a Peirce-féle logika alkalmazható a jogi érvelés természetének tanulmányozása során. BROEKMAN (2013) 51.

¹² „... [Which] a man is prepared to act.” Peirce-t idézi COLAPIETRO (2008) 226.

maga után, hogy egy fogalom igazságtartalmának megragadhatósága a fogalom gyakorlati következményeinek vizsgálata útján érhető tetten. Magyarán a gyakorlati következményt nélkülöző fogalmakkal vagy eszmékkal nem érdemes foglalkozni, hiszen az ilyenek a tudományos módszer eszköztárával elérhetetlenek, és legfeljebb spekulálni tudunk róluk. Peirce kifejezésével élve: „Dismiss make-believes”, vagyis kerülni kell a látszatok vagy anyagi talapzatot nélkülöző, elvont fogalmak és eszmék szüntelen gyártását.¹³ Az igazság megragadhatóságának a mikéntje ugyanis a tudományos módszer helyes kialakításának a függvénye. Ez az, amely lehetővé teszi, hogy az erre vonatkozó megállapítások ne egyéni tetszéstől vagy szeszélytől függjenek. A valóság irreleváns az aktuális gondolattól, és pont ennek következtében az igazság a módszer kérdése is. A világ úgy van megalkotva, hogy csak a nyilvánosan ellenőrizhető dolgok és megnyilvánulások szféráján érhető el, hogy egy adott kijelentésre adott megállapítás sikert eredményezzen. Ellenkező esetben a tények megbüntetnek.¹⁴ Peirce ezzel azt igyekszik bizonyítani, hogy mennyire lehetetlen az, hogy olyan eszmék legyenek az elmében, amelyek nem vonatkoznak a dolgok érzék számára felfogható hatásaira.¹⁵ A pragmatizmus értelmében az igazság tehát relatív, kontextusfüggő fogalom. A pragmatizmus kialakulására ható jogelméleti közreműködés ellenére Peirce mégsem írt kifejezetten jogfilozófiai témájú tanulmányokat (bár vannak egy-egy elméletét megvilágító jogi jellegű példái). Max H. Fisch azonban úgy vélte, hogy Peirce élete végéig érdeklődött a jog és a társadalomfilozófia kérdései iránt.¹⁶

Peirce gondolkodásmódjára az apja, a kor neves matematikusa Benjamin Peirce is jelentős befolyást gyakorolt.¹⁷ Erre azért szükséges utalni, mert bár Peirce az élete során számtalanszor módosította elméleteit,¹⁸ azoknak vázát mégis egy szilárd világkép alkotja. Két dolgot kell észben tartani e vonatkozásban. Egyrészt azt, hogy Peirce gyerekkora óta erőteljesen tudományos beállítottságú volt; másrészt azt, hogy a tudományos beállítottsága ellenére nem vetette el a metafizikai kérdések szükségességét. Csupán arra utalt, hogy az emberi megismerőképesség véges, tehát van egy határ, amin túl már nem vagyunk képesek értelmes

¹³ PEIRCE (1905) 167.

¹⁴ Ez az ún. objektív igazságelmélet. SÓS (1981) 19.

¹⁵ „Our idea of anything is our idea of its sensible effects.” CP: 5.401.

¹⁶ BROEKMAN (2013) 50.

¹⁷ Az apja keltette fel benne a kémia, a matematika és a filozófia iránti érdeklődést, amelynek köszönhetően Peirce már hat éves korától laboratórium-lakó volt. MOUNCE (1997) 3.

¹⁸ NÖTH (1990) 40.

diskurzust folytatni egy adott dilemmáról. Peirce szemiotikájában így van egyfajta kísérlet a *tudomány* és a *vallás* közötti kölcsönhatás megteremtésére.

Peirce apja a kálvinista tradíció eszméit követte, amely tradíció sok elvet átvett a világ Newton-féle meghatározásából. Eszerint a világ, mint rendszer Isten műve, de azt teremtése után magára hagyta. A világ így a megalkotójától függetlenül fejlődik és működik.¹⁹ Az ilyen struktúrában az összes meghatározás és fogalom relatív terminusokon nyugszik, mivel maga a világ is csak relatívan képes az ember számára megnyilvánulni, vagyis a fő szubsztancia önmaga teljességében sohasem jelenik meg.²⁰ Valamennyi felfogható és érzékelhető megnyilvánulása a világnak csupán árnyéka az isteni valóságnak. Tekintve továbbá, hogy a valóság jelek hálózata, ezek a jelek is csak ún. „árnyékok”, viszont ezzel egyidejűleg közvetítők is az ember és az Isten között.²¹

Peirce-nek tehát nem célja kizárni a megismerhetetlen létét, annyit ajánl, hogy mindenekelőtt meg kell kísérelni a következtetések láncolatán keresztül való gondolkodást. Vagyis, hogy megtudja az ember: *szükséges-e* egyáltalán a megismerhetetlenről való gondolkodás, *kiegészíti-e* a tények világának esetleges logikai hézagait, *van-e* konkrét hatása az individuum szempontjából.

Az ember és az abszolút megismerhetőség viszonyát Peirce a *Some Consequences of Four Incapacities* című tanulmányában fejtette ki. Ebben Peirce meglehetősen szigorúan szól az ember megismerési lehetőségeiről. Felsorolja az ember négy alapvető hiányosságát, amelyek a következők: 1. Nincs introspekciós képességünk („We have no power of introspection.”); 2. Minden megismerésünk logikailag determinálva van a korábban megismertek által. 3. Jelek nélkül nem vagyunk képesek gondolkodni („We have no power of thinking without signs.”), végül 4. halvány fogalmunk sincs az abszolút megismerhetetlenről („We have no conception of the absolutely incognizable.”)²²

¹⁹ „On the Newtonian system, or so it seemed, the world originated in God but thereafter proceeded independently, being governed in its workings by its inherent laws.” MOUNCE (1997) 6.

²⁰ „... [Substance] is God.” Uo. 6.

²¹ MOUNCE (1997) 6.

²² PEIRCE (1868b).

A szemiózis és a szemiotika fogalma

A pragmatizmus másik neves képviselője, John Dewey a következőket írta a *Philosophy and Civilization* című művében Peirce-ről: a relációk modern szimbolikus logikájának egyik megalapozója volt, sajnos azonban egyáltalán nem volt szisztematikus szerző, tehát egységes rendszer keretében soha nem fejtette ki eszméit.²³ Peirce valójában egy-egy fogalmat folytonosan módosított, de szemiotikájának vannak olyan alaptételei, amelyekhez egész munkássága során ragaszkodott.

Peirce módszertanának sarokköve, tanulmányainak a közös nevezője a „relációk új logikája”, melyet *semeiotic* névvel illetett.²⁴ Két alapvető fogalom van, amelyek között muszáj különbséget tennünk. Az egyik maga a *szemiotika*, a másik pedig a *szemiózis* fogalma. A szemiózis egy olyan cselekmény vagy hatás, amely három dolog együttműködését feltételezi vagy jelenti: egy jelét, a tárgyát és az értelmezőt.²⁵ Ezzel szemben a szemiotika minden lehetséges szemiózis természetének és alapvető változatainak a tudománya.²⁶ A szemiózis tehát egy jelképződés, - és jelműködés, amelyben a *jel*, az *interpretáns* és a *tárgy* közötti kooperáció eredményeként létrejön egy jelenség (akció, cselekmény vagy hatás), míg a szemiotika a különféle jelenségek és jelfolyamatok törvényszerűségeit tanulmányozó tudomány.²⁷

A szemiózis összetevői tekintetében van a lényegi különbség a szemiotika két nagy hagyománya között. A XX. század folyamán két alapvető és egymástól némileg különböző megközelítés jelent meg, ezek a strukturalizmus és a pragmatizmus. A strukturalizmus gyökere a Saussure-féle strukturális nyelvészet. Eszerint a szemiózis két elemből tevődik össze, a *jelölő*ből és a *jelölt*ből. Ennek magyarázata Saussure azon állítása, amely szerint csakis a nyelvi rendszeren belüli jelenségek érdemelhetnek tudományos vizsgálatot, tekintve, hogy a beszéd megnyilvánulásai pillanatnyiak és változóak. Ezzel ellentétben a pragmatikus szemiotika a szemiózisnak három összetevőjét feltételezi, melyek a *jel*, az *interpretáns* és a *tárgy*. Peirce

²³ DEWEY (1981) 461.

²⁴ PEARSON (2008a) 201. A „semeiotic” megnevezés utal a szemiotika pragmatikai irányzatára. A kontinentális tradíció ugyanis a jelek tudományát egyszerűen a „semiotic” vagy „semiologie” titlussal illette. HAUSMAN (2008) 214.

²⁵ CP: 5. 484.

²⁶ CP: 5. 488.

²⁷ Umberto Eco meghatározása szerint a szemiózis egy jelenség, a szemiotika pedig elméleti diskurzus a szemiozikus jelenségekről. ECO (2013) 333.

ugyanis a jelfolyamatot kiterjesztette arra a közege is, amelyben az igazából működik, vagyis a társadalmi és kulturális vonatkozásaira. Ez a triadikus jelfolyamat aztán folytonosan továbbgenerálja önmagát, amely folyamatban további jelek születnek az újabb információk interpretálása következményeként. Peirce szavaival élve: „a jel és a magyarázat együtt új jelet hoz létre, s mivel a magyarázat jel, újabb magyarázatot igényel, amely a már kibővített jellel együtt még terjedelmesebb jelet alkot.”²⁸ A pragmatista szemiotika értelmében tehát a szemiózis, vagyis jelműködés, az interpretánsi közreműködés miatt egy *dinamikus* folyamat.²⁹ Ebben a folyamatban bár az egyén új jelet alkot, azonban előzetesen behatárolva, determinálva is van abban, hogy milyen jelet és milyen módon alkosson. Peirce ennek okán vallotta azt, hogy az egyes dolgok, fogalmak vagy jelenségek értelmezése kapcsán nyert jelentések igazságértéke mindig csak relatív, és sohasem abszolút.³⁰

A szemiózis struktúrája és a jog

A jogi szemiotika két hagyománya közötti különbséget a szemiózistról alkotott kétféle felfogás, vagyis a szemiotika két iskolája – a strukturalizmus és a pragmatizmus – képezi.³¹

A jogi szemiotika európai hagyományának alapja a strukturalizmus. Ebből következően pedig a jogi jelrendszerre, mint zárt rendszerre tekintenek. A jogi szemiotika amerikai hagyományának gyökere pedig a pragmatizmus, így a jogi jelentés kontextusára és annak szituációs jellemzőire koncentál. A jogi jelrendszer ebben a megközelítésben egy nyitott (*open-ended*) rendszer.³²

²⁸ PEIRCE (1975) 24.

²⁹ A kontinuitás tana alapozta meg Peirce egyik terminusát, a „végtelen regresszió” (*infinite regression*) fogalmát. Eszerint a szemiozikus folyamatokban soha sincs nyugvópont, ugyanis a jelölés mozgását elindító elem egyúttal a megszakítását is lehetetlenné teszi. Ennek következtében a jelek idővel és az interpretánsok egyre növekvő differenciálási igényével növekednek. Attól kezdve, hogy jelentést kreálnak, csakis jelek léteznek. CP: 2. 302.

³⁰ A jelműködés (szemiózis) dinamikus voltára utal a *kontinuitás* ('continuity'), vagy más néven a *synechism* elve. A relatív (kontextusfüggő) igazság elérhetőségét pedig az ún. 'fallibilism' elve képviseli. A „fallibilism” elve utal továbbá arra is, hogy a jelek a folytonos újraértelmezések miatt veszítenek eredeti jelentésükből, és így megtévesztővé válnak. CP. 1. 171.

³¹ Az ún. „North American approach” Peirce filozófiáján alapul. A cél a pragmatizmus kiterjesztése a jogi érvelésre és jogi diskurzusra (*understanding meaning in law*). A pragmatista jogi szemiotika legjelentősebb képviselője Roberta Kevelson. A strukturalista gyökerű „West European approach” pedig nyelvészeti eszközökkel dolgozik, analitikus módon. Jelentősebb képviselői: Greimas, B. S. Jackson, Foucault, Derrida. Az előbbi az amerikai jogi realizmus, míg az utóbbi a jogpozitivizmus kialakulásával állítható párhuzamba. BROEKMAN (2013) 105 – 106.

³² Uo. 34.

A jogi szemiotika strukturalista gyökerű kialakulásán végighúzódnó közös elem a *narrativitás* elmélete volt. Eszerint akár csak a mondatok, úgy a különféle elbeszélések és történetek is meghatározott szabályszerűségek mentén épülnek fel.³³

Greimas a jog és a nyelv rendszertani hasonlóságára építette kutatási módszertanát, hogy egy kereskedelmi vállalatokat szabályozó törvény szemiotikai elemzését készítse el. Megítélése szerint a jogi diskurzust egy kettős izotópia (*dual isotopy*) jellemzi, melyben az egyik tényező az ún. jogalkotói diskurzus (*legislative discourse*), a másik pedig a referenciális diskurzus (*referential discourse*). Mivel a jogi diskurzus folytonosan a természetes nyelvrendszerből szelektál, így a jogalkotói diskurzus is folytonosan visszautal a referenciális szint elemeire.³⁴

Bernard S. Jackson is hasonló nézeteket vallott e vonatkozásban: a jog egy „kettős szemiotikai rendszer”, amely egyenlő a természetes nyelv és a jog sajátos diskurzusának együttesével. Ezáltal Jackson alapvetően strukturalista eredetű teóriája már áthajlik a pragmatizmus vonzáskörzetébe, hiszen a jogot működési közegébe ágyazottan vizsgálja, mondván, hogy a jog területén feltárt narratív struktúrák önmagukban jogi jelzővel nem illethetők, mert ezzel függetlenítenénk a jogi diskurzust a természetes nyelvtől (márpedig az előbbi az utóbbiból táplálkozik). A jogi diskurzus *jogi* volta ugyanis a kommunikációs kontextusban (a felszínen) mutatkozik meg, azáltal, hogy milyen szituációban és milyen eszközök által kik is alkalmazzák (*semiotic group*).³⁵

A jelek osztályozása

A jel fogalmi ismérvei

Az önmagában vett jel fogalmát Peirce sohasem határozta meg. A jel ugyanis mindig a szemiózisban betöltött funkcióinak leírása által lett mintegy körülírva. A szemiózisa való tekintettel csakis a triádikus folyamatban részt vevő jelenségek nevezhetők jelnek. A triádikus

³³ A Vladimir Propp által elindított narrativitás elméletét Greimas finomította tovább 1966-ban. A későbbiekben pedig Bernard S. Jackson terjesztette ki a Greimas-i narratológia elvét a jogi diskurzusra, mondván, hogy azt nem kizárólag az irodalomtudományban lehet felhasználni, hiszen a jog is a természetes nyelvi rendszer elemeiből építkezik. PROPP (1975); GREIMAS (1990); JACKSON (1985). Lásd erről bővebben NÉMETH (2006) 26–29.

³⁴ GREIMAS (1990) 105–108.

³⁵ JACKSON (1985).

folyamat szereplői: a *jel*, az *interpretáns* és a *tárgy*.³⁶ Peirce elméletében ez a háromsztagúság nem csupán ontológiai, hanem ismeretelméleti természetű is. Ennek alapján az ismeretszerzés feltétele a gondolati közvetítés és a jelértelmezés. Ezek a feltételek csakis az interpretánsi közreműködés által képesek megvalósulni, tehát a Peirce-i jeltipológia kidolgozásában nagyon nagy helye volt a pszichológiának. Az értelmező aktuális helyzete és gondolatai ugyanolyan jelentőséget kapnak, mint a lét és tudat összefüggései. Peirce jelosztályozásának fontos eleme a gondolati folyamatok formalizálása. Ez a jeltipológia tehát kettős megalapozású. Egyrészt nyelvi-szemantikai megalapozású, másrészt pedig logikai kategóriaosztályozási kísérlet.³⁷

Jelnek az számít, amely valamit valaki számára valamely tekintetben vagy minőségben helyettesít. Akihez szól, annak tudatában (a jelnek megfelelő vagy fejlettebb) jelet hoz létre. Az így létrejött jel az első jel értelmezése. Továbbá a jel mindig a tárgya helyett áll. Ez a tárgy lehet eszme is. A jel mindezek alapján olyan tárgy megjelölésére használható, amely érzékelhető, elképzelhető vagy esetleg nem is elképzelhető.³⁸ Egy jelnek több tárgya is lehet.

Egy adott jel tulajdonságai determinálva vannak a tárgya által, azonban a jel is determinál valamit, nevezetesen az értelmezést.³⁹ Az értelmezés mozzanata alapján képes a jel valamely információ továbbítására. Ez azonban feltételezi a jel által képviselt tárgy előzetes ismeretét. Peirce a *The Algebra of Logic* című tanulmányában továbbá a jel azon jellemzőjét is megemlíti, miszerint az összefüggésben áll nemcsak a tárggyal, hanem az elmével is.⁴⁰ A jel ezért az elmében *hiteket* („beliefs”) képes létrehozni.⁴¹

A jel fogalmi ismérveit összefoglalva: csakis a szemiózisban létezik; mindig a tárgya helyett⁴² áll; determinálva van és determinál; az értelmezés folyamán fejlettebb jel jön létre; ehhez

³⁶ A pusztán erő cselekvései – legyen az pszichikai vagy fizikai – párok által meggy végbe. A szemiózis azonban három elem kooperációja által meggy végbe: a jel, annak tárgya, és az interpretáns által. A jel tehát elválaszthatatlan a szemiózistól. CP 2. 484.

³⁷ VOIGT (1977) 60 – 61.

³⁸ Erre Peirce példája: a „fast” szó ugyanaz, ha egyszerűen leírjuk, de a kontextusba beépítve megváltozik a jelentése. Ez attól függ, hogy a „bőjt” vagy a „gyorsan” értelemben használjuk. CP 2. 134 – 173.

³⁹ Lady Victoria Welby-nek írott levelében Peirce utalt arra, hogy a jel fogalmát széles értelemben véve kell felfogni. A jel közvetítője lehet bármilyen kommunikációnak. Mivel közvetítő, determinálva van (a tárgya által) és determinál is („its Interpretant or Interpretand”). SS 196.

⁴⁰ „A sign is in a conjoint relation to the thing denoted and to the mind.” CP 3. 360.

⁴¹ FREADMAN (2001) 10.

⁴² Jel bármi lehet. Legyen szó színről, hangról, fizikai eseményről (pl.: biliárdgolyók mozgása) vagy társadalmi eseményről (pl.: forradalom). A lényeg, hogy legyen értelemtulajdonítás (a szín csupán egy szín, de lehet egy kémiai reakció jele is). FREADMAN (2001) 3.

szükséges a tárgy előzetes ismerete. A szemiózis dinamikus jellegének oka tehát a jelek folytonos értelmezése, amely új, komplexebb jelek létrehozását eredményezi. Fontos továbbá különbséget tenni az *értelmezés* („interpretant”) és az értelmező („interpreter”) között. Ezeket a fogalmakat nem szabad összekeverni, hiszen az „interpretant”⁴³ maga is jel (az értelmezés által létrejött fejlettebb jel), míg az „interpreter” az értelmezést végző személy. Az „interpretant” tehát egy másik – komplexebb - jel, amely megmagyarázza az első jelet („an interpretant of the first sign”). Ennek a komplexebb jelnek a természetét azonban befolyásolja az *értelmezőnek* („interpreter”) a valóságról alkotott személyes koncepciója.⁴⁴

Peirce az értelmezések típusai között különbséget tett. A *közvetlen* értelmezés („immediate interpretant”) a jelértelmezés általános megoldása (pl.: útjelző); a *dinamikus* értelmezés („dynamic interpretant”) egy jellel kapcsolatos aktuális értelmezés. Ezek tehát olyan dolgok értelmezését jelentik, amelyek minden embernek mást jelentenek (pl.: zene vagy festmény befogadása). Végül a harmadik értelmezési típus a *végző* értelmezés („final interpretant”), amely már normatív jelleggel rendelkezik, tehát egész csoportokra vonatkozik (pl.: szimbólumok értelmezése). Mindezekon kívül Peirce a *tárgyakat* („object”) is differenciálta. A *tárgy* széles értelemben véve lett meghatározva. Eszerint tárgy bármi lehet, amit el tudunk gondolni, tehát amiről képesek vagyunk beszélni.⁴⁵ Peirce a tárgy két fő aspektusát különböztette meg, ezek a *Közvetlen Tárgy* („Immediate Object”) és a *Dinamikus Tárgy* („Dynamical Object”), amely utóbbi másik megnevezése a *Valós, Tényleges Tárgy* („Real Object”). A *közvetlen* tárgy az a tárgy, ahogyan azt a jel maga reprezentálja. Létezése tehát attól függ, hogy reprezentálva van-e egy jelben. A *dinamikus* vagy *tényleges* tárgy pedig az a valóság („Reality”), amely bizonyos értelemben megkísérli meghatározni a jelet a reprezentációjához.⁴⁶ Ezáltal a *dinamikus* tárgy független a jeltől vagy bármely más reprezentációtól, mivel saját létezési módjában van. A jelentős különbség a tárgy két aspektusa között az, hogy a dinamikus tárgy *önmagában* létezik, a közvetlen tárgy pedig a *reprezentációban* létezik.⁴⁷ Lady Victoria Welby-nek írott egyik levelében Peirce a Dinamikus Tárgyat egy másik megnevezéssel is

⁴³ Interpretant „addresses somebody, creates in the mind of a person an equivalent sign, a more developed sign.” CP 2. 228.

⁴⁴ TIEFENBURN (1986) 105 – 106.

⁴⁵MS (R) 966. <http://www.commens.org/dictionary/term/object>

⁴⁶ CP 4. 536.

⁴⁷ 1905-ben Peirce azt írta, hogy az a tárgy, amely a *jelre hat*, az a Dinamikus Tárgy; míg az a tárgy, ahogyan azt a *jel mutatja*, az a Közvetlen Tárgy. MS (R) 1334:53.

illette. Ez a „Mediate”, vagy másképpen „Dynamoid Object”. Ez annyit jelent, hogy a Dinamikus Tárgy *közvetítő* jellegű, mivel a jelen kívül létezik. A jelnek utalással kell jelölnie ezt az aspektust, és ez az utalás vagy ennek tartalma lesz a Közvetlen Tárgy.⁴⁸ Minden szemiozikus cselekvés tehát egy Dinamikus Tárgyat határoz meg. Umberto Eco szerint Dinamikus Tárgy nemcsak a fizikai világ „berendezési eleme” lehet, hanem egy érzelem, egy gondolat, egy gesztus vagy egy hiedelem is.⁴⁹ Így például a *Fegyvert le!* parancsot kifejező állítás értelmezésekor a keresendő Dinamikus Tárgy az abban a pillanatban a parancsnok által „óhajtott dolgok univerzuma”, azaz a kijelentő szándéka.⁵⁰ A szövegek értelmezése kapcsán a szövegről, mint Dinamikus Tárgyról objektív állításokat nem lehet tenni, mivel a szerzőnek az alkotás pillanatában meglévő szándéka nem térképezhető fel teljeskörűen. A szerzői szándék azonban valamilyen formában megnyilvánul a szöveg, mint Közvetlen Tárgyon keresztül.⁵¹

A jelosztályozás kidolgozásának célja, korszakai és motívumai

A jelosztályozás kidolgozásával Peirce-nek a fogalmak, illetve a különféle kijelentések, ítéletek valóságtartalmának meghatározása volt a célja. A jeltípusok megnevezése között ezért szerepel sok logikai kategória. Ez az oka annak, hogy Peirce a szemiotikát a logika és az ismeretelmélet részének tekintette. A szemiotika ezek alapján számít *megfigyelő* tudománynak: a minden jelre szükségképpen vonatkozó igazságok elvonatkoztató megfigyelése és a rájuk vonatkozó érveléssel elért megfogalmazások tanulmányozása. A cél ezzel megtalálni azt, ami nem pusztán létezik, hanem szükségképpen jelen van a tényleges világban.⁵²

Peirce-nek a jelosztályozással kapcsolatos gondolatai korántsem koherensek. Többször is foglalkozott ezzel a témával, és az elképzeléseit többször is tovább fejlesztette.⁵³ Két időszak különböztethető a jeltipológia kidolgozását illetően.

Az első az 1867-től 1885-ig tartó szakasz. Peirce először 1867-ben kezdett el komolyabban foglalkozni a jelosztályozással. Ilyenkor még csak három fő jeltípust különböztetett meg,

⁴⁸ SS 83.

⁴⁹ Eco (2013) 520.

⁵⁰ CP 5. 178.

⁵¹ Eco (2013) 521.

⁵² CP 2. 134.

⁵³ 1865 és 1911 között Peirce a jel fogalmi kritériumait összesen 76-szor módosíttatta. Lásd erről bővebben: *76 Definitions of The Sign by C. S. Peirce*. Collected and analyzed by Robert Marty. <https://arisbe.sitehost.iu.edu/rsources/76DEFS/76defs.HTM>

azonban ez az alaprendszer mindvégig megmaradt nála, hiszen ezt az alaprendszer differenciálta tovább. Peirce a jel („sign”) szóra kezdetben a reprezentáció, helyettesítő („representamen”) kifejezést használta.⁵⁴ A jeleket, avagy reprezentációkat három csoportra bontotta: 1. *hasonlóságok*, amikor valamilyen minőségi azonosság áll fenn a jel és a tárgya között; 2. *indexek*, amikor valamilyen létező kapcsolat áll fenn a jel és a tárgya között; 3. *szimbólumok*, amikor a jel és a tárgy közötti kapcsolat alapja hozzárendelés jellegű. Az első csoport megnevezését aztán Peirce az ikon névre változtatta, míg a harmadik csoport esetében a szimbólumokat egy ideig *általános jeleknek* („general signs”) nevezte. Az utóbbi esetben ez a hozzárendelés törvény-jellegű. Ez annyit jelent, hogy valamilyen konvenció vagy szokás által képes az értelmező összekötni a jelet a tárggyal. Épp ezért a szimbólumok mesterséges, az ikonok és az indexek pedig természetes jellegű jelek. Peirce hamar felismerte, hogy ez a jeltipológia továbbfejleszthető. A századfordulóra aztán ki is dolgozta a jelek három trichotómiáját, amelyekben a jelek a kommunikációs viszonyok és az interpretáns értelmezésének természete által vannak csoportosítva.⁵⁵

A jelosztályozás első szakaszának elméleti motívumait illetően a kezdeti spekulatív pszichológia alapjaitól történik elmozdulás a logika felé. Peirce azt vizsgálta ilyenkor, hogy az értelmező megismerési képességeinek melyek a metafizikai előfeltételei. A cél tehát az érzéki benyomások szintézisbe hozása egy kognitív egységbe.⁵⁶ Ez lényegében az aktuális tapasztalatok sokaságának *általánosítása*. A fenomenológiai kategóriák (továbbá a habitus, az általánosság és a folytonosság fogalmának) kidolgozásának a periódusa ez, amelyek a Peirce-i szemiotika alappilléret fogják jelenteni. Az 1867-ben írt *On a New List of Categories* című tanulmányában Peirce azt írta, hogy a jelek nem az individuák, hanem az osztályok nevei, és az osztályokat a kifejezések, dolgok *összehasonlítása* („comparisons”) határozza meg. A jelek ennél fogva összehasonlítások eredményei, a jel terminus használata egy *általánosítás* („generalisation”).⁵⁷ Peirce három típusát különböztette meg az összehasonlításnak. Az első valamely *minőségi* megegyezésre, egybeesésre utal. A második alapja az *ellentétesség* („opposition”), a harmadik pedig valamely tulajdonság *beszámítását* („imputation of some

⁵⁴ Peirce később azt állította, hogy a jel és a reprezentáció szinonimák. CP 8. 191.

⁵⁵ NÖTH (1990) 44.

⁵⁶ CP 1. 545. Az az egység, amelyre a megértés csökkenti a benyomásokat, egy propozíció egységét („the unity of a proposition”) jelenti. CP 1. 548.

⁵⁷ CP 1. 545. és 1. 559.

character”) jelenti.⁵⁸ Az összehasonlítás három típusa lesz alapja a jelek három fajtájának (a jelosztályozás első trichotómiájának).⁵⁹

A jelosztályozás kidolgozásának második szakasza 1903-ra tehető. Ez a második szakasz valójában a kezdeti alaprendszer differenciálását jelenti. Peirce két előadássorozatában foglalkozott a jelekkel: az első a márciustól májusig tartó harvardi előadások (*Harvard Lectures*), a második pedig az októberben megtartott Lowell előadások (*Lowell Lectures*). Az előbbi a metafizikai megalapozású pragmatizmusról, az utóbbi a logikáról szól. Peirce szándéka az volt, hogy egy egységes rendszerbe kerüljön a logikája és a metafizikája; a pragmatizmusa alatt akart tehát bemutatni egy egységes filozófiai rendszert.⁶⁰ Az előadások sorozata Peirce rendszerének alapos felülvizsgálata volt, de Karl-Otto Apel szerint ez a végleges revízió.⁶¹ Apel emellett érvel, hogy 1903-ban Peirce már „kvázi-transzcendentális” (*quasi-transcendental*) státuszt tulajdonított a fenomenológiának. Állítása szerint az 1903-as rendszer már megoldotta Peirce kezdeti problémáját a feltételezett diszkontinuitásról az előkognitív („pre-cognitive”) és a kognitív valóság („cognitive realm”) között. Apel úgy vélte, hogy a harvardi előadások ikonikus kapcsolatot („iconic contact”) hoznak létre a *természet* („nature”) és a *megismerés* („cognition”), tehát szemiotikai értelemben a tudattalan („unconscious”) és a tudatos érvelés („conscious argumentation”) között.⁶² Az ikonikus kapcsolat annyit jelent, hogy döntő összefüggés van a természet kvalitatív tulajdonságai és az emberi észlelés, illetve értékítélet predikátumai között.⁶³

Összefoglalva: míg az 1867-es rendszerben a három alapvető jel közül egyedül a szimbólumot lehetett vonatkoztatni a megismerés logikájára; addig az 1903-as metafizika megköveteli a jel három osztályának teljes integrációját az elme és a természet között való kontinuitással. Ez azt vonja maga után, hogy a három jel – ikon, index, szimbólum – nem egymástól

⁵⁸ Peirce ezekre példákat is ad. Az elsőre példa: „b” minőségi összehasonlítása „p”-vel; a másodikra példa: a gyilkos és a meggyilkolt személy ellentéte; a harmadikra példa: ugyanazon kétlábú teremtményre („the same two-legged creature”), vagyis az emberre a franciák a „homme” szót, míg az angolok a „man” szót használják. CP 1. 552. és 1. 553.

⁵⁹ Az összehasonlítás egyben értelmezés. Akkor fordul elő, amikor egy jelet értelmezünk, és ehhez újabb jelet állítunk elő ugyanazon tárgyról. CP 1. 553.

⁶⁰ BRENT (1993) 280.

⁶¹ APEL (1981).

⁶² APEL (1981) 104.

⁶³ Apel a jelosztályozásnak három stádiumát különítette el: 1868-ban Peirce a következtetések szimbolikus feltételeire összpontosított („symbolic account of cognition”); 1885-ben a jelölés tulajdonságaira fókuszált („indexical account”); innen pedig 1903-tól az „iconic account” felé közelített. Uo. 96 – 104.

különválasztottan jelennek meg az értelmezések során, hanem a három összefügg. Másképpen fogalmazva minden értelmezés és megismerés egy összetett folyamat, amely az ikonikus szinttől halad a komplexebb, szimbolikus szintig. Az ikon és az index jelentései így a szimbolikus funkcióba vannak beépítve, és nem azon kívül helyezkednek el. Ennek alapján pedig az összes jel összetett és vegyes természetű.⁶⁴

A jelek trichotómiái

A trichotómiák olyan szempontok, amelyek alapján a szemiózis megfigyelhető, és ezek a szempontok átfordíthatók kérdésekre.⁶⁵ Ezek a kérdések a következők: i) mi a jel önmagában véve (1. trichotómia); ii) mi a jel és annak tárgya közötti kapcsolat (2. trichotómia), és iii) mi a jel és annak tárgya közötti kapcsolat az interpretáns számára (3. trichotómia). A jeleknek ez a három trichotómiája képezi voltaképpen Peirce szemiotikájának alapját, és ez a hármas trichotómia került továbbfejlesztésre az évek során.

A trichotómiák kidolgozását tekintve három szakasz különböztethető meg. Az első az 1867 – től kezdődő szakasz, amikor Peirce megkülönböztette a három fő jeltípust: az ikont (kezdeti neve: *hasonlóság, likeness*), az indext és a szimbólumot. A második szakasz 1903-ra tehető. Ekkorra Peirce kidolgozta a jelek három trichotómiáját. Ez vázolja fel a jeleknek a jelviszonyok körében való elhelyezkedését, és Voigt szerint ez a hármas trichotómia az alapja a mai szemiotikának.⁶⁶ Peirce a *Syllabus*-ban a három trichotómiából származtatott tíz jelosztályt.⁶⁷ Végül a harmadik szakasz 1908 – től kezdődött. Peirce ilyenkor már a jelek tíz trichotómiáját vázolta fel, amelyekből hatvanhat jelosztályt származtatott. A dolgozatban először a hármas trichotómia részletes, majd ezt követően a tíz trichotómia vázlatos kifejtése történik.

A jeleket alapvetően három trichotómia segítségével lehet felosztani. Az első felosztás, vagyis trichotómia alapja az, hogy a jel minőség, ténylegesen fennálló vagy egy általános törvény. A második trichotómia alapja az, hogy a jelnek a tárgyához fűződő kapcsolata a jelnek valamely tulajdonságából, a tárgyhoz képest fennálló viszonyból, vagy valamely értelmezővel szembeni viszonyból származik. A jel itt a tárgy néhány tulajdonságával való hasonlóság, azzal érintkezés, illetve önkényes megfeleltetés által osztható három csoportba. A harmadik

⁶⁴ FREADMAN (2001) 10.

⁶⁵ FARIAS – QUEIROZ (2006) 2.

⁶⁶ VOIGT (1977) 62.

⁶⁷ „Syllabus: Syllabus of a course of Lectures at the Lowell Institute beginning 1903, Nov. 23. On Some Topics of Logic” MS (R) 478.

trichotómia alapja a jelentésnek, mint logikai állításnak a milyensége. A kérdés tehát az, hogy az értelmező miként is fogja fel a jelet: lehetőségként, tényként vagy egy érvelés jeleként. Ennek a három trichotómiának a közös alapja továbbá az *értelmező érdeklődési szándéka*. Ez háromféle lehet, amelyek mindegyike megfelel az egyes trichotómiáknak. Peirce 1909-ben fejtette ki azt, hogy háromféle érdeklődés létezik. Először is felmerülhet „elsődleges érdeklődés” (*primary interest*) egy dolog iránt önmagában véve. Létezik továbbá „másodlagos érdeklődés” (*secondary interest*) egy dolog más dolgokkal való reakciója iránt. Végül az érdeklődés legerősebb típusa a „közvetítő érdeklődés” (*mediatory interest*), amelynek lényege egy elmélethez juttatni az elmét.⁶⁸

Az első trichotómia értelmében a jel lehet „minőségjel” (*qualisign*), „egyszeri jel” (*sinsign*) vagy „törvényjel” (*legisign*). A „minőségjel” egy olyan minőség, amely egy jel szerepét tölti be. Csakis akkor működőképes jelként, ha testet ölt, de ez a megtestesülés nem befolyásolja a jel természetét. Az „egyszeri jel” lényege, hogy csak egyszer létezik, vagy csak egyszer fordul elő. Erre utal a „sin” szótag jelentése. Ez tehát egy ténylegesen fennálló dolog vagy egy aktuális esemény, amelynek mégis jel szerepe, funkciója van. Peirce szerint csak a minőségei tehetik arra képessé, hogy jelként funkcionáljon, ezért burkoltan foglal magában egy vagy akár több minőségjelet is. A „törvényjel” egy jel szerepét betöltő törvény. Általában az ilyen törvényt emberek hozzák létre, így minden konvencionális jel egyúttal törvényjel is. Lényege, hogy közmegegyezés szerinti jelentése van. Az ilyen jelek lényegében az aktuális dolgok, események, vagyis egyszeri jelek tapasztalatából születnek úgy, hogy az egyedi dolgok vagy események bizonyos sémák szerint újból és újból előfordulnak (vagy hasonló sémák alapján viselkednek). Az ilyen szabályszerűségekre alkotnak az emberek általános törvényeket. Peirce ezt a jelenséget úgy fogalmazta meg, hogy minden „törvényjel” alkalmazásának valamely esete – *hasonmása* – révén jelent valamit. Ez a hasonmás önmagában „egyszeri jel”, így minden „törvényjel” magában foglal „egyszeri jeleket” is. A „törvényjelek” ezáltal az emberek által folytonosan tapasztalt fizikai világban lejátszódó szabályszerűségekre adnak egyfajta általános magyarázatot, amely magyarázat igazságtartalmát az emberek túlnyomó többsége elfogadja, ezért van az ilyen jeleknek közmegegyezés szerinti jelentése. A „törvényjelek” tehát bizonyos általános összefüggések megtestesítői.

A második trichotómia értelmében a jel lehet *ikon*, *index* vagy *szimbólum*.

⁶⁸ MS 278.

Az *ikon* olyan jel, amely a saját jellemzőivel utal az általa jelölt tárgyra. A jellemzők attól függetlenül is fennállnak, hogy az adott tárgy valójában létezik-e vagy sem. Az ikon tehát olyan jel, amely magán viseli azt a jegyet, amely jelentést ad neki; még akkor is, ha a tárgya a valóságban nem létezik (pl.: a mértani vonalat helyettesítő ceruzavonás). Három alfaja van az ikonnak: képek („images”), ábrák („diagrams”) és metaforák („metaphors”).⁶⁹ Az *index* olyan jel, amely úgy utal az általa jelölt tárgyra, hogy az a tárgy rá valóban hatást is gyakorol. Az index legtöbbször fizikai kapcsolatban áll a tárgyával (pl.: szélkakas, kiáltás, vagy a mutató cselekedete).⁷⁰ Tekintve, hogy a tárgy hatást gyakorol az indexre, ezért szükségképpen léteznie kell valami olyan minőségnek, amely a tárgyban is megvan. Erre a minőségre való tekintettel utal az index a tárgyra. Az index ezért ikont, bár különös fajtájú ikont foglal magában. Továbbá nem pusztán emlékezetet a tárgyra, hanem a benne rejlő ikont a tárgy tényleges módosító hatásának teszi ki. Más szavakkal az index olyan ábrázolás vagy jel, amely a tárgyára nem azért utal, mert hasonlít hozzá, hanem azért, mert dinamikus (és ezen belül térbeli) kapcsolatban van mind az egyedi tárggyal, mind annak az emlékezetével és érzékeivel, aki azt jelként használja. Például soha nem lehet megállapítani egy tényállást anélkül, hogy ne használnánk indexként valamely jelet. Amennyiben „A” azt mondja „B”-nek, hogy *Tűz van!*. „B” erre megkérdezi, hogy *Hol?* Ha „A” válaszáskor az ujjával a tűzre mutat, akkor az ujj dinamikus kapcsolatban van a tűzzel. „B” szemét ez a mozdulat pedig arra készíti, hogy a mutatott irányba forduljon. Amennyiben viszont „A” annyit felel, hogy a tűz „innen 900 méternyire” van, akkor ebben az esetben az „innen” szó lesz az index, mert ennek a szónak Peirce szerint pontosan ugyanakkora az ereje, mintha „A” a földre mutatott volna. Az index lényege tehát, hogy az általa jelölt tárgyak egyedenként ismerhetők fel és azonosíthatók. Ez azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy csakis tapasztalatilag érzékelhető dolgokra vagy jelenségekre lehetne utalni index segítségével. Peirce állítása szerint a szellemi valóság elemeire is utalhatunk indexek által. Így például a „matematikus képzeletbeli építményei”, az algebrában használt közösleges betűk és a geometriai alakzatokhoz csatolt A, B, C betűk stb. mind indexek. Ennek oka, hogy a Peirce-i értelemben vett megfigyelés nem pusztán a tapasztalatilag felfogható dolgokra irányul, hanem bizonyos szellemi, gondolati konstrukciókra is, hiszen ezek segítségével vagyunk képesek magyarázatokat, elméleteket gyártani a valóságról.⁷¹ Emiatt Peirce az ügyvédek

⁶⁹ Peirce szerint a *tiszta ikon* („pure icon”) csupán logikai lehetőség. Az ikonnak ez a három alfaja vesz részt a jelfolyamatokban. CP 2. 277.

⁷⁰ CP 2. 277.

⁷¹ A megfigyelésnek létezik egy olyan csökevényes formája, amely saját elménk alkotásaira irányul. Ez bizonyos „kvázivalóságot” tételez fel. PEIRCE (1975) 36.

tevékenységének egy szegmensét is az indexek közé sorolja. A bonyolult ügyek pontos megfogalmazásakor az ügyvédek betűket használnak az egyedek megkülönböztetésére. Ezek a betűk pedig tökéletesített vonatkozó névmások. Míg tehát a hétköznapi használatban a mutató és személyes névmások „valódi”, addig a vonatkozó névmások „csökevényes” indexek. Ennek magyarázata, hogy közvetve kell csak utalniuk olyan képekre, amelyeket korábbi szavak hoztak létre az elmében.

Az indexeket három tulajdonság különbözteti meg más jelektől: 1. a tárgyak és az indexek között nincsen jelentéssel telített hasonlóság (mint az ikonok esetében); 2. az indexek egyedekre, egyedi egységekre, egyszeri folytonosságokra vagy egységek egyszeri társulásaira utalnak; 3. tárgyukra a figyelmet vak kényszerrel irányítják.

A szimbólum olyan jel, amely az általa jelölt tárgyra egy törvény segítségével utal.⁷² Ez a törvény általános eszméket társít egymással. Ez működésével azt a következményt eredményezi, hogy a szimbólumot úgy értelmezzük, mint ami a tárgyra utal. A szimbólum ezért tartozik az általános törvényjelek (legisign) közé. Mint ilyen hasonmás által érvényesül, továbbá nem pusztán önmagában általános, hanem az a tárgy is általános természetű, amelyre utal. Mivel az általános mindig az egyedi esetek által keletkezik, így a szimbólum indexet is feltételez, magában foglal. A szimbólum fontos tulajdonsága, hogy értelmező nélkül elveszítené azt a sajátosságát, amely őt jellé teszi. Például: egy beszédaktusnak csak annyiban adott a jelentése, amennyiben ennek az alapján értik meg. A szimbólumok általi értelmezése tehát feltételezi azt, hogy az értelmező ismeri azt a kulturális – társadalmi hátteret, amely egy adott szimbólumot társít egy adott dologgal vagy jelenséggel. Ez a „társítás” közösségenként és koronként eltérő lehet, tehát formailag ugyanazon kinézetű szimbólumokhoz egymástól teljesen eltérő jelentést is társíthatnak.⁷³ A szimbólum használatának alapja egy szokás, vagyis az a tény tesz egy jelet szimbólummá, hogy azt jelként használják és értik meg. A szimbólum tulajdonságai függhetnek valamilyen konvenciótól, egy szokástól vagy valamilyen természetes diszpozíciótól („natural disposition”).⁷⁴ Peirce szerint a nyelvi fogalmak is szimbólumok, mert a nyelvi konvenciók általi irányítással reprezentálnak tárgyakat.⁷⁵ A szimbólumok három

⁷² „A Symbol is a law, or regularity of the indefinite future.” EP 2. 274. A szimbólum tehát a meghatározatlan jövő tárgyára általános törvényszerűségek által utal. Mivel ezek általánosak, így nem képesek teljes, csak körvonalozott képet adni arról, hogy nagy valószínűséggel mi lesz majd a jövőben.

⁷³ Ugyanez igaz az olyan szavakra, mint pl.: erő, törvény, házasság vagy jólét. Ezek számunkra és „barbár őseink” számára teljesen eltérő jelentéssel bírnak. CP 2. 302.

⁷⁴ SS 33.

⁷⁵ TIEFENBURN (1986) 108.

osztályba sorolhatók: 1. *terms* (kifejezések), amelyek felhívják a figyelmet a dolgokra vagy kvázi-dolgokra; 2. *propositions*, amelyek tényeket deklarálnak; és 3. *arguments*, amelyek felvilágosítanak minket a tények vagy lehetséges tények racionális kapcsolatáról.⁷⁶

Az ikon, index és szimbólum között leginkább aszerint lehet különbséget tenni, hogy egyrészt mi a jel és a tárgya közötti kapcsolat jellege; másrészt pedig aszerint, hogy az adott jel a háromféle létezési mód közül melyiket képviseli: a puszta minőséget, az egyedi létezőt, vagy egy általános törvényszerűséget.

Ikon esetében a jel és a tárgya közötti kapcsolat jellege hasonlóságon („similarity”) alapuló, és a minőséget képviseli, hiszen a saját minőségi jellemzőivel utal az adott tárgyra. Index esetében a jel és tárgy közötti kapcsolat szomszédosságon („contiguity”) alapul, hiszen az indexre az általa jelölt tárgy sokszor hatást is gyakorol.⁷⁷ Ezáltal az index az egyedi létezőt képviseli, ezért jelenti az ok és okozat közötti relációját („dyadic relations of cause-and-effect”), míg az ikon a hasonlóság közötti viszonyát („dyadic relations of similarity”) jelenti.⁷⁸ Szimbólum esetében a jel és tárgy közötti kapcsolat konvencionális („conventional”) jellegű, és az általános törvényszerűséget reprezentálja ezzel. A különbözőségeik ellenére ugyanakkor a jelek mégis összefüggnek a megismerési és értelmezési folyamatok során. Az indexek magukban foglalnak (különös fajtájú) ikonokat,⁷⁹ míg a szimbólumok indexeket feltételeznek. Ezt jelenti az, hogy a jelek összetett, vegyes természetűek. Ez azt vonja maga után, hogy amiként a megismerési folyamatok haladnak az ikonikus szinttől az indexikus szinten át a szimbolikus szintig, úgy az értelmezések során is tekintetbe kell venni a megismerés ezen három fokozatát.⁸⁰

⁷⁶ MS (R) 142:6. <http://www.commens.org/dictionary/term/proposition>

⁷⁷ Lélektanilag az index működése az összefüggésre és nem a hasonlóságra épülő társítástól függ. PEIRCE (1975) 36.

⁷⁸ FARIAS – QUEIROZ (2006) 4.

⁷⁹ Az ikonok három alfaját („images”, „diagrams” és „metaphors”) Peirce az 1903-as *Syllabus*-ban a „hypoicons” elnevezéssel illette. Ezeknek szerepe a hatvanhat jelosztály kontextusába behelyezve érthető meg átfogóbban. A hipoikonok a jelkapcsolatokban elsősorban valamilyen hasonlóság által vesznek részt, amely hasonlóságban osztoznak a meglévő tárgyaikkal. A hipoikonok másik megnevezése ezért „instantiated icons”. FARIAS – QUEIROZ (2006) 1 – 8. Az „images” (képek) egyszerűen a tulajdonságaik, minőségi természetük miatt vannak kapcsolatban az adott tárggyal. A diagrammok csak az adott tárgy egyes részeinek viszonylatát reprezentálják. A metaforák pedig reprezentálják egy „representamen” reprezentatív karakterét, úgy hogy ez a karakter vagy tulajdonság egy másik tárgyban is megvan. Vagyis a két dolog közötti párhuzamosság által reprezentálnak a metaforák. CP 2. 277.

⁸⁰ Peirce levelezőtársának, Lady Victoria Welby filozófiájának lényeges vonása szintén a *háromosztátóság* („Triadism”) volt. Welby elmélete a „Significs” tana, amely a jelentés tudományát takarja („study of significance”). Ez a tudomány a jelölő folyamatok („signifying processes”) generatív természetére fókuszál. Welby ezzel tematizálta az értékek fejlődését is, mint a jelölő folyamatok fejlődésének aspektusait. Jelek és értékek

A harmadik trichotómia értelmében a jel lehet az értelmező számára *rhéma*, *dicent* (vagy *propositio*), és *argumentum*.

A *rhéma* görög eredetű szó, és jelentése „mondás”, „szó” vagy „közlés”. A *rhéma* az értelmező számára minőségi lehetőség jele, azáltal, hogy egy meghatározott fajtájú lehetséges tárgyat helyettesít. Jellemzői, hogy kiegészítendő, általános és nem-asszertorikus (asszertorikus: a logikában vitathatatlan ténymegállapítás).⁸¹

A *dicent* (vagy *propositio*) megállapítást, tételt, ítéletet jelent. Vagyis ez egy olyan jel, amely az értelmező számára a tényleges fennállás jele. Továbbá igényt tart arra, hogy hatással legyen rá az a ténylegesen fennálló (vagy valódi) törvény, amelyre utal. A *dicent* tartalmaz *rhémát*, hiszen ez a *rhéma* írja le azt a tényt, amelyre a *dicent* az értelmezés szerint mutat. Ezt a jelet továbbá úgy kell értelmezni, hogy a tárgyát a tényleges létezés szempontjából ábrázolja.⁸²

Az *argumentum* (az angol *argument* - „érv”, „érvelés” szóból) logikailag szükségszerű következtetésekre utal. Az értelmező számára ez egy törvénynek a jele. Ebből következik, hogy csak általános tárgya lehet, így az *argumentum* egyszersmind szimbólum is. Az értelmező az *argumentum* tárgyát olyan utólagos jellel helyettesíti, amely a következő általános törvényből fakad: egy adott premisszától egy adott konklúzióhoz vezető út az igazságnak felel meg. Az *argumentumot* az értelmezője az *argumentumok* valamely általános osztályához tartozó esetként értelmezi. Ez az osztály pedig egészében véve mindig az igazságot igyekszik megközelíteni. Ez az a törvény, amelyet az *argumentum* érvényesíteni akar. Az *argumentum* ezért tekinthető olyan szimbólumnak, amelynek a tárgya általános törvény. *Propositio*, *dicentet* kell magában foglalnia, amelynek kettős szerepe van az *argumentumon* belül. Egyrészt premisszaként (tétel) funkcionál, hiszen az *argumentum* csak egy adott aktuális eseten keresztül képes kiemelni valamely általános törvényt. Másrészt konklúzióként (ítélet) szerepel,⁸³ amely

között tehát kapcsolat van. Welby a „meaning” (*jelentés, értelem*) három szintjét különböztötte meg, amelyek az emberi megismerés különböző szintjeit reprezentálják, és az interpretáció folyamataiban interakcióba kerülnek egymással. Akárcsak Peirce-nél a jelek három fő osztálya, így Welby-nél is a jelentés három szintje összefüggnek egymással. A „meaning” szintjei: érzék („sense”), értelem („meaning”), és jelentés („significance”). Az érzék referenciája az *ösztönszerűség* („sensal”, „instinctive”); az értelem referenciája az *akaratlagosság* („volitional”); a jelentés referenciája pedig a *moralitás* („moral”). Welby ezt a hármasságot terjesztette ki az emberi psziché folyamataira (*ösztön*-instinct, *érzékelés*-perception, fogalomalkotás-*conception*), továbbá ezt terjesztette ki a tapasztalás más, univerzálisabb típusaira is: „planetary, solar, cosmic”. PETRILLI (2015) 72 – 73.

⁸¹ VOIGT (1977) 62.

⁸² EP 2: 292.

⁸³ Az ítélet egy olyan gondolati cselekedet, amelynek során az ítéletet alkotó személy egy tétel igazáról próbálja saját magát meggyőzni. Ennek másik formája az az eset, amikor valaki jegyzőhöz fordul egy tétel igazságának formális hitelesítése végett. A különbség a kettő cselekedet-típus között az, hogy az előbbivel önmagunkra, míg az utóbbival másokra akarunk hatni.

szükségképpen lezárja az argumentumot.⁸⁴ Peirce szerint a konklúzió jelentősége, hogy világosan az értelmezőt helyettesíti, vagyis „különös erejű, sajátos viszonyban” áll az értelmezővel. Ennek ellenére a konklúzió lényeges az argumentum teljes kifejtése szempontjából.

Összefoglalva: a *rhéma* a tárgyat csakis a jellegzetességeivel, a *dicent* a tárgyat a tényleges létezés viszonylatában, az *argumentum* pedig a tárgyat jeltermészetének megragadásával ábrázolja. Az általános törvénnyel való viszony tekintetében: a *rhéma* nem lép fel olyan igénnyel, hogy hatással legyen rá az a törvény, amelyre utal. A *dicent* már megköveteli, hogy az a ténylegesen fennálló törvény, amelyre utal, az hatással legyen rá. Az argumentumot is jellemzi az, hogy az általa utalt törvény hatással legyen rá, viszont az argumentumnak nem ez a fő követelménye.⁸⁵

Összefoglaló táblázat a jelek három trichotómiájáról

I. Trichotómia	II. Trichotómia	III. Trichotómia
A jelek önmagukban, általánosságuk mikéntje szerint	A jelek a tárgyukhoz való viszonyuk szerint	A jelek az interpretáns számára
1. <i>minőségjel</i> („qualisign”)	1. <i>Ikon</i>	1. <i>Rhéma</i>
2. <i>egyszeri jel</i> („sinsign”)	2. <i>Index</i>	2. <i>Dicent (proposition)</i>
3. <i>törvényjel</i> („legisign”)	3. <i>Szimbólum</i>	3. <i>Argumentum</i>

A jelek tíz osztálya

Peirce ebből a három trichotómiából tízféle jelosztályt különböztetett meg.

1. *Minőségjel*: bármely jelként szereplő minőség. Ez szükségszerűen ikon, hiszen mindig pozitívan önmagában az, ami. Csakis valamely közös tulajdonság vagy hasonlóság által jelölhet tárgyat. Az interpretáns számára a minőségjel rhémaként értelmezhető, mivel a minőség pusztán logikai lehetőség. Példa: „vörös” érzete. Jelosztály szerinti

⁸⁴ CP 2. 95.

⁸⁵ CP 2. 134 – 173.

megjelölése: 111. (Az első szám jelenti azt, hogy az első trichotómia, a második szám azt, hogy a 2. trichotómia, végül a harmadik szám, hogy a 3. trichotómia szerint mit jelent. Vagyis ez a jel önmagában véve (1. tr.) minőség, a tárgyhoz való viszony szerint (2. tr.) ikon, az interpretáns számára (3. tr.) pedig rhémaként értelmezhető.)

2. *Ikonikus egyszeri jel*: ez egy olyan tapasztalati tárgy, amelynek valamely minősége lesz egy tárgy eszméjének a meghatározójává. Ez a jel az első trichotómia értelmében tehát egy egyszeri jel (2); a második trichotómia szerint ikon-jellegű (1), mivel tisztán hasonlóság révén jele valaminek; végül a harmadik trichotómia értelmében rhémaként értelmezhető (1), azaz a lényeg jeleként. Az ikonikus egyszeri jel egy minőségjelnek a megtestesülése. Példa: egyedi ábra. Jelosztály szerinti megjelölése: 211.
3. *Rémikus index jellegű egyszeri jel*: olyan közvetlen tapasztalati tárgy, amely a figyelmet arra a tárgyra irányítja, amely ennek a jelnek a jelenlétét okozza. Az ikonikus egyszeri jeltől abban különbözik, hogy az értelmező figyelmét magára a jelölt tárgyra irányítja. Példa: egy spontán kiáltás. Jelosztály szerinti megjelölése: 221.
4. *Tétel jellegű egyszeri jel (dicent sin-jel)*: olyan közvetlen tapasztalati tárgy, amely jel, és mint jel, a tárgyról információt közöl. Ennek érdekében szükséges, hogy a tárgya hatást gyakoroljon rá. Csakis valóságos tényről nyújthat információt. Tartalmaznia kell ikonikus jelet és rémikus index-jellegű jelet azért, hogy képes legyen megtestesíteni az információt, illetve megmutatni azt a tárgyat, amelyre az információ vonatkozik. Példa: szélkakas. Jelosztály szerinti megjelölése: 222.
5. *Ikonikus törvény-jel*: ez egy olyan általános törvény, amelynek minden esete olyan határozott minőséget testesít meg, amely által az eset képes hasonló tárgyat felidézni az elmében. Az értelmező számára ez rhémaként jelenik meg. Példa: egyedi tulajdonságaitól elvonatkoztatott ábra. Jelosztály szerinti megjelölése: 311.
6. *Rhématikus index jellegű törvény-jel*: bármely olyan általános törvény, amely ugyan általánosan érvényes, de hatást kell gyakorolnia a tárgyának minden egyes esetére. Ez azért szükséges, hogy a figyelmet csakis arra a tárgyra hívja fel. Példa: mutatónévmás. Jelosztály szerinti megjelölése: 321.
7. *Dicent és egyúttal index jellegű törvény-jel*: ez egy általános érvényű általános törvény, amelynek tényleges hatást kell gyakorolnia a tárgyának minden egyes esetére. Ez azért szükséges, hogy a tárgyról végleges információt legyen képes nyújtani. Tartalmaznia kell ikonikus törvény-jelet és rhématikus index jellegű törvény-jelet az információ jelentésére, és az információ alanyának a megjelölésére. Példa: utcai kiáltás; kikiáltó szövege. Jelosztály szerinti megjelölése: 322.

8. *Rhématikus szimbólum*: ez a jel a tárgyához általános eszmék társításával kapcsolódik. Hasonmása az elmében olyan képet idéz fel, amely az elme egyes hajlamainak és szokásainak megfelelően általános fogalmakat készül létrehozni. A hasonmást olyan tárgy jeleként kell interpretálni, amely ennek a fogalomnak az egyik esete. Peirce szerint a rhématikus szimbólum hasonló a logikusok által használt általános terminus fogalomhoz. Ennek a jeltípusnak a hasonmása a rhématikus index jellegű egyszeri jelek sajátos válfajához tartozik, amennyiben az elmében olyan képet idéz fel, amely hatást gyakorol a már ott levő szimbólumra, és ezáltal általános fogalmat hoz létre. Ez a tulajdonsága az, amely miatt különbözik a többi rhématikus index jellegű egyszeri jeltől. Például az „az” mutató névmás ugyan törvény-jel, mert általános típusú, de nem szimbólum, mert nem jelent általános fogalmat. A hasonmása csakis egyetlen tárgyra irányítja a figyelmet, amely rhématikus index jellegű egyszeri jel. Például: rhématikus index jellegű egyszeri jel a „teve” szó hasonmása is, mivel hatást gyakorol rá az általa megjelölt valódi teve. A beszélő és a hallgató ugyanis egyaránt ismeri a tevéket, így az, hogy a hallgató nem is ismeri a konkrétan szóban forgó tevét, nem gátolja meg a hatást. Ez a valódi kapcsolat (a hatásgyakorlás) pedig azt eredményezi, hogy a „teve” szó felidézi a teve eszméjét. A „főnix” szóra is ugyanez vonatkozik. Bár a főnix a valóságban nem létezik, azonban a beszélő és hallgató is ismeri a leírását. Ezáltal a szóra az általa megjelölt tárgy ténylegesen hat. Példa: köznévi. A rhématikus szimbólum jelosztály szerinti megjelölése: 331.
9. *Dicent szimbólum*: olyan jel, amely tárgyához általános eszmék társulása révén kapcsolódik. Rhématikus szimbólumként működik, bár az értelmezője úgy fogja fel, hogy tárgya valós hatással van rá, és így az általa felidézett törvénynek tényleges kapcsolatban kell állnia a megjelölt tárggyal. Tartalmaz: egyrészt *rhématikus szimbólumot*, és így az értelmező számára ikonikus törvény-jelet is; másrészt *rhématikus index jellegű törvény-jelet*. A dicent szimbólum ezáltal képes az információ kifejezésére, és az információ alanyának a megjelölésére. Ezekből hoz létre jelentéssel bíró szintaxist. Példa: javaslat. Jelosztály szerinti megjelölése: 332.
10. *Argumentum*: ez a fentiekben már kifejtésre került. A lényeg, hogy csakis általános tárgya lehet, ezért az argumentum szimbólum. Hasonmása: tétel jellegű egyszeri jel. Jelosztály szerinti megjelölése: 333. Példa: szillogizmus.

A jelek tíz osztályából kitűnik, hogy Peirce valamiféle hierarchiát tételzett fel a három trichotómia között. Az alapvető trichotómia az első, a jelek önmagukban véve, és erre az

alapra van helyezve a második és harmadik trichotómia. Ugyanakkor nemcsak a három trichotómia között figyelhető meg kapcsolat (vagyis hierarchia), hanem abban is, hogy a trichotómiákhoz tartozó jelosztályok mely állapotot reprezentálják a leggyakrabban: a minőséget, a tényleges fennállást vagy az általános összefüggést. Eszerint az első trichotómiához tartozó jeltípusok legtöbbje az általános törvényszerűséget (3) reprezentálja; a második trichotómiában a tényleges fennállás alapú jeltípusok (2) dominálnak; míg a harmadik trichotómiában a qualijel (1) alapú jeltípusok vannak többségben. Ez azért jelentős, mert éppen a harmadik trichotómia jelenti azt, hogy milyen lehet a jel az értelmező szempontjából. Az értelmező bekapcsolódása a jelfolyamatokba feltételezi leginkább a tudatosságot, mégis az látható, hogy ez a harmadik trichotómia tartalmazza a legtöbb olyan jelosztályt, amelynek alapja minőség jellegű. Ez az utóbbi jelleg pedig a puszta érzékelés állapotára utal, amely nem tudatos. Táblázatban kerül összefoglalásra a jelek három trichotómiája és a tíz jelosztály közötti kapcsolatrendszer.

Jelosztály neve	I.Trichotómia szerint	II.Trichotómia szerint	III.Trichotómia szerint⁸⁶	Példa
<i>Minőségjel</i>	1	1	1	„vörösség”
<i>Ikonikus egyszeri jel</i>	2	1	1	egyedi ábra
<i>Rhémikus index jellegű egyszeri jel</i>	2	2	1	spontán felkiáltás
<i>Dicent sin-jel</i>	2	2	2	szélkakas
<i>Ikonikus törvény-jel</i>	3	1	1	egyedi tulajdonságaitól elvonatkoztatott ábra
<i>Rhématikus index jellegű törvény-jel</i>	3	2	1	mutató névmás

⁸⁶ A számok (1, 2, vagy 3) a jelosztályok neve melletti sorokban arra fognak utalni, hogy az adott jelosztály önmagában véve (I. Tr.) minőség (1), egyszeri jel (2), vagy törvényjel (3); a jel és tárgy viszonyát tekintve (II. Tr.) ikon (1), index (2), vagy szimbólum (3); végül az interpretáns számára (III. Tr.) rhéma (1), dicent (2), vagy argumentum (3).

<i>Dicent és egyúttal index jellegű törvény-jel</i>	3	2	2	kikiáltó szövege
<i>Rhématikus szimbólum</i>	3	3	1	köznév
<i>Dicent szimbólum</i>	3	3	2	javaslat
<i>Argumentum</i>	3	3	3	szillogizmus

A jelek tíz trichotómiája

Peirce 1908 decemberében a jelek három trichotómiáját tovább differenciálta először hat trichotómiára, amelyből 28, majd tíz trichotómiára, amelyből 66 jelosztályt származtatott. Míg azonban a három trichotómiát és a tíz jelosztályt az 1903-as Syllabus-ban Peirce részletesen felvázolta és kifejtette, addig a tíz trichotómia és a hatvanhat jelosztály csak a leveleinek és egyéb kéziratának különböző részeiben található.⁸⁷

A tizes trichotómiából az első utal a jelre önmagában; a következő három a jelnek a tárgyához való viszonyára; végül az utolsó hat szempont az értelmezésre vonatkozik:

- I. Magának a jelnek az észlelési módja („According to the Mode of Apprehension of the Sign itself”)
- II. A Közvetlen Tárgy bemutatási módja szerint („According to the Mode of Presentation of the Immediate Object”)
- III. A Dinamikus Tárgy létezési módja szerint („According to the Mode of Being of the Dynamical Object”)
- IV. A jelnek a Dinamikus Tárgyhoz való viszonya szerint („According to the Relation of the Sign to its Dynamical Object”)
- V. A Közvetlen Értelmezés bemutatásának módja szerint („According to the Mode of Presentation of the Immediate Interpretant”)
- VI. A Dinamikus Értelmezés létezésének módja szerint („According to the Mode of Being of the Dynamical Interpretant”)

⁸⁷ FARIAS – QUEIROZ (2006) 6.

- VII. A jelnek a Dinamikus Értelmezéshez való viszonya szerint („According to the Relation of the Sign to the Dynamical Interpretant”)
- VIII. A normál értelmezés természete szerint („According to the Nature of the Normal Interpretant”)
- IX. A jelnek a normál értelmezéshez való viszonya szerint („According to the Relation of the Sign to the Normal Interpretant”)
- X. A jel triadikus relációja a Dinamikus Tárgyával és a normál értelmezésével („According to the Triadic Relation of the Sign to its Dynamical Object and to its Normal Interpretant”).⁸⁸

Egy 1908. december 23-án kelt levelében Peirce megjegyzi, hogy a Dinamikus Tárgy determinálja a Közvetlen Tárgyat. A tizes trichotómiából tehát kitűnik, hogy Peirce itt már tekintetbe vette az értelmezések és a tárgyak típusait is, viszont soha nem volt teljesen biztos abban, hogy a felvázolt sorrend a helyes sorrend.⁸⁹ A helyes sorrend alatt nagy valószínűséggel azt kell érteni, hogy a trichotómia egyes pontjaihoz tartozó jelosztályoknak milyen az összetettségi foka. Ez a fok az egyesnél a leggyengébb, míg a tizesnél a legerősebb. Houser e vonatkozásban jegyezte meg, hogy a tíz trichotómia és a hatvanhat jelosztály teljeskörű feltárása a legkomplexebb feladat a Peirce-i szemiotikával foglalkozók számára.⁹⁰ A továbbiakban egy táblázatban vázolom fel az egyes trichotómiákhoz tartozó jeltípusokat.

I. Trichotómia	II.	III.	IV.	V.
minőségjel	leíró (descriptive)	absztrakciós (abstractive)	ikon	hipotetikus (hypothetical)
egyszeri jel	névszóból képzett (denominative)	konkrét (concretive)	index	kategorikus (categorical)
törvény-jel	elosztó (distributive)	kollektív (collective)	szimbólum	relatív (relative)

VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
rokonszenvező (sympathetic)	szuggesztív (suggestive)	jólesett? (gratific)	rhéma	ösztönszerű (instinctive)

⁸⁸ EP 2: 482 – 483.

⁸⁹ EP 2: 481.

⁹⁰ Houser-re (1992: 502) hivatkozik FARIAS – QUEIROZ (2006) 7.

ütköző (percussive)	kérdő (interrogative)	gyakorlati (practical)	dicent	tapasztalati (experiential)
rendes, szokásos (usual)	kognifikatív (cognificative)	pragmatikus (pragmatistic)	argumentum	szokásos (habitual)

A hatvanhat jelosztály ezen jeltípusok közötti lehetséges kapcsolatok mentén lett kialakítva. A jelosztály szerinti megjelölés pedig ugyanolyan rendszer szerint alakul, mint a tizes jelosztály esetében. A különbség annyi, hogy egyes szerzők Peirce eredeti sorrendjét megváltoztatták, így a számozások annak függvényében alakulnak. Ennek értelmében Farias és Queiroz szerzőpáros tanulmányozták az ikonok három altípusának az elhelyezkedését a hatvanhat jelosztály rendszerében. Eszerint a metafora egyik esete ebben a tizes trichotómia és hatvanhat jelosztály rendszerében a következővel jelölhető: 3322221111, vagyis: kollektív-disztributív gyakorlati-ütköző kategorikus ikonikus sin-jel.⁹¹

A jogi jel természete

A jelosztályozások kidolgozásának fő motívuma egyrészt az, hogy a jelek mindig összetett természetűek, másrészt az, hogy a jelek az evolúciós folyamatok eredményei. Emiatt van az, hogy Peirce szemiotikája kognitív, illetve metafizikai alapokon nyugszik. Ennek értelmében pedig egy jel kialakulása az emberi megismerés különféle fokozatain megy keresztül.

A jelre vonatkozó jellemzők a jogi jel természetére is kiterjeszthetők. A jogi jel az első trichotómia értelmében egy *legisign*. Ez annyit jelent, hogy létrejöttében az általános törvény-összefüggések, a habitusok szerepet játszanak. A második trichotómia értelmében a jogi jel bizonyos szimbólumok útján képes hatni a társadalomban. A harmadik trichotómia értelmében pedig a jogi jel az értelmező számára elsődlegesen egy *argumentum*, vagyis egy logikailag szükségszerű következtetés. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az itt felvázolt séma a jogi jel természetére vonatkozóan csupán a jog külsődleges, felszíni szintjéről ad magyarázatot. A jelek ugyanis vegyes, összetett természetűek. Egy komplexebb jel tehát a trichotómiákban szereplő alsóbb jeltípusok bizonyos vonásait is magában foglalja. Ugyanez igaz a jogi jelrendszert kitevő jelekre is. Egy adott jogi jel, jogi fogalom a megismerés különféle

⁹¹ Ennek jelosztály szerinti megjelölése azért nem illeszthető pontosan a fentebb felvázolt táblázatba, mert a szerzők Lieb és Müller rendszere által foglalták rendszerbe az ikonok három alfaját. Lieb és Müller rendszerében a jeltípusok ugyanazok, mint Peirce-nél, a különbség annyi, hogy a trichotómiák sorrendjét – vagyis, hogy melyik komplexebb és ezáltal determinálabb a másikonál – megváltoztatták. Farias és Queiroz a metaforáknak négy altípusát különböztette meg, amelyek abban közösek, hogy mindegyik egy „collective- distributive iconic sinsign”. FARIAS – QUEIROZ (2006) 16 – 17.

szakaszain keresztülmenve éri el a jelenlegi formáját. Ez bizonyos értelemben véve a jogi jelrendszer, a jogi fogalmak evolúcióját jelenti.

A jogi jel a következő tulajdonságokkal jellemezhető: i) a jog egy befejezetlen kód („incomplete code”), lényegileg átmeneti és ideiglenes („provisional”);⁹² ii) a jogi „evolucionizmus” két mozgatórugója a *vélelenszerűség* és a *szabályszerűség*; iii) a jogi jelek kialakulásában is szerepet játszott a megismerés három szintje: az *ikonikus szint*, az *indexikus szint* és a *szimbolikus szint*.⁹³

- i) A jogi jelek átmeneti, ideiglenes voltára a szemiózis természete ad magyarázatot, amely lényegileg dinamikus. A szemiózis kialakulásában a habitusok is részt vesznek, tehát bizonyos gondolati, szellemi sémák, mintázatok alapján képes az ember a világban törvényszerű összefüggések felismerésére, és ezen keresztül a körülöttünk zajló történések, események átláthatóbbá tételére. A jogi kód mindezek alapján egy olyan nyelv, amely sajátos jelekből és jelkapcsolatokból épül fel, amelyeket a konvenció irányít. Az interpretáció ezért teszi ki a jogi szemiotika nagy részét. Az interpretáció szükségességének oka a jogi kódok komplexitása és a jogi nyelv közvetett természete. Ez annyit jelent, hogy a jog a természetes nyelv elemeit felhasználva, közvetlen képes a társadalomban hatást kifejteni.⁹⁴ A jog átmeneti volta lényegében a jogi fogalmak, a jogi jelek fejlődésének a természetére reflektál. John Dewey szerint a jog azért átmeneti, mert a gyakorlatban kétségek („doubts”) merülnek fel.⁹⁵ Ezek a kétségek jelentik a jog által előre nem látott eseményeket, szituációkat, amelyekre a jognak megoldást kell kínálni. Ezért új jogi kód kerül kialakításra, vagy a szituációhoz hasonló kód kerül módosításra. Ezen folyamaton keresztül, vagyis a jog átmeneti tulajdonsága miatt képes a jog hozzáidomulni az emberi és társadalmi kapcsolatokra jellemző ellentmondásokra. Peirce szemiotikája ezért vonatkoztatható a jogi jelrendszerre, hiszen érzékeny a társadalmi változásokra.⁹⁶

⁹² TIEFENBURN (1986) 112.

⁹³ KEVELSON (1994) 227.

⁹⁴ A jog alapvető nyelvi tulajdonsága a közvetítés, amelyet a szemiotika vizsgál. TIEFENBURN (1986) 96.

⁹⁵ TIEFENBURN (1986) 111.

⁹⁶ A jogi realisták ezt a filozófiát adoptálták a jog leírására. L. Fuller szerint a stabilitás eleme a jogban azért van fenyegetve, mert minden eset kételycsírákat hordoz magában. Ezek a kételyek vonnak maguk után további vizsgálódást, amelyek aztán új jog létrehozásához vezetnek. Ezen mechanizmus miatt állította azt Fuller, hogy a

- ii) A jog fejlődésében szerepet játszó kételyek jelentik a *véletlenszerűségi* tényezőket, míg a már elfogadott jogi minták (jogi habitusok) jelentik a *szabályszerűséget*. Ezek a szabályszerűségek általánosak, ezért álláspontom szerint a jogi habitusok Peirce jelosztályozásában a *legisign*-nak felelnek meg. Ezek a jeltípusok tehát a jogi jelrendszerben meglévő általános összefüggések, törvényszerűségek hordozói, és ezáltal rugalmasan illeszthetők a további trichotómiákra.

Broekman szerint a Peirce-i jelelmélet lényege, hogy a jelek csak lehetőségek⁹⁷ a véletlennel működő, nyíltvégű, befejezetlen és komplex folyamatban, amely folyamatban a véletlenségi tényező az egyik fő összetevő. Amennyiben nem fogadjuk el a véletlen („chance”) szerepét, akkor a jeleket sem leszünk képesek megérteni. Így Peirce számára jelentős feszültség van a véletlen és az állandósult forma, az újdonság („novelty”) és a szokásos mintázat („habitual patterning”) között.⁹⁸ Kevelson szerint ezek miatt beszélhetünk egy élő jogi jelrendszerről („living legal system”), amely indeterminált. Ennek szerepe, hogy a véletlenszerűség („chaos theory”) lehetőségeket reprezentálhat. Ennélfogva az igazságosság fogalma is változó jelentésű („unstable Justice”), amely egy előre nem látható méltányosság jeleként is értelmezhető.⁹⁹

A dinamikus szemiózis, és átmeneti, befejezetlen jogi jel felfogása egyfajta *értelmezési szabadságot* biztosít. Erre utalt Kevelson is, amikor összehasonlította az igazságosság régi és új képét. Az igazságosság régi klasszikus nyugati képe ugyanis az egyensúly („balance”). Ez a felfogás egy zárt világegyetemet feltételezett, egy

bíró játszik aktív szerepet a társadalomban a közösség változó értékeinek a tekintetbe vételével. A jog átmeneti jellege mellett foglalt állást Francois Géný is, aki az *élő jog* („living law”) koncepcióját vallotta. Géný számára a rendelet csupán a jognak egy ideiglenes fajtája, tárgy az újraértelmezésre és a módosításra. Tiefenbrun szerint Géný ideiglenes joga („provisional law”) Peirce jelosztályozásában a *legisign*-nak felel meg. Összességében: a jogi realisták szerint a jog egy befejezetlen, nyíltvégű és dinamikus folyamat („law as an incomplete, openended and dynamic process”). Uo. 110 - 112.

⁹⁷ Kevelson szerint a modern jog számára jelentős a *lehetőség melegágyának* („hotbed of possibility”) a fontossága. KEVELSON (1988)

⁹⁸ Broekman mellett érvelt, hogy amennyiben a véletlen a jel fogalmában esszenciális jelentőséggel bír, akkor az a szemiotika teljes projektjére is kiterjed, beleértve a jogi diskurzus tanulmányozását is. BROEKMAN (2013) 48 – 50.

⁹⁹ Kevelson az igazságosság változó képeit („changing images of justice”) vizsgálta. Kevelson Peirce-t Montesquieu-val állította párhuzamba. Ennek alapja: Peirce-nél lehet két jel, pl.: két ikon látszólag teljesen hasonló, azok azonban az értelmezés függvényében teljesen eltérő jelentést is felvehetnek. Ugyanígy Montesquieu szerint a törvények közötti puszta hasonlóság nem jelenti azt, hogy ugyanazon jogi következményekkel járnak. Az igazság minden konvencionális képe egy interpretáció, amely azt jelenti, hogy egyetlen jel „eredeti értelmét” sohasem lehet tökéletesen dekódolni. Pl.: igazságosságnak eltérő értelmet tulajdonítanak a különböző kultúrákban. KEVELSON (1994) 227 – 230.

olyan modellt, amely állandó, teljes, befejezett és kiszámítható. A szemiózis tehát statikus, és nem dinamikus. Ebben az a meggyőződés játszott szerepet, hogy az akkori társadalmi rend egy tökéletes társadalmi rend ideálját tükrözi, reprezentálja. Az igazságosság képe tehát, amely egyensúlyt valósít meg az ellentétes erők és igények között, egy fikció, mert egy zárt és befejezett világtkép gondolatából származik. A dinamikus szemiózis előfeltevésének a kontextusában az igazságosság és egyensúly képei nem lehetnek állandósult jelentésűek, hiszen ki vannak téve a folytonos értelmezéseknek. Egy „Interpretant Sign”, vagyis az eredetihez képest fejlettebb jel alakul ki, amely továbblép az egyensúly más értelmezéseibe.¹⁰⁰

- iii) A Peirce-i kontinuitás elve Kevelson értelmezésében azt jelenti, hogy minden jelrendszer a fejlődés során három megismerési fokozaton megy keresztül, amelyek az *ikonikus szint* („the iconical stage”), az *indexikus szint* („the indexical stage”), és végül a *szimbolikus szint* („the symbolical stage”).¹⁰¹ A jog fogalmi fejlődésében az *ikonikus szint* azt jelenti, hogy a jogi jel ikonként funkcionált, direkt emlékeztetve az ősi aggodalomra az ember és a természet erői között. Így például az igazságszolgáltatás a régi Angliában olyan volt, mint egy színház. Csakis meghatározott szavak által volt elválasztva a reális világtól, így ezeknek a szavaknak meg kellett felelniük bizonyos formális követelményeknek.¹⁰² Ez az időszak a jogban tehát az, amikor bizonyos normákat verses formában fogalmaztak meg, és mivel még nem alakult ki teljesen különálló jogi nyelv, terminológia, ezért e szinten még a természetes nyelv volt inkább használva. Különálló jogi nyelv hiányában ezért voltak döntő fontosságúak a jogi aktusokhoz kapcsolódó meghatározott rituális eljárások. Az *indexikus szint* utal is a jog fejlődésében szerepet játszó rituálék fontosságára. Kevelson szerint a bírósági rituálék indították újra az ember, a föld sértője („man the violator of the earth”) és az ember, a föld művelője („man the cultivator of the earth”) közötti primitív harcot. A jog, mint harc („struggle”) a bírósági tárgyalás során ezért egy indexikus jel (amely fizikai, tényleges ok-okozatiság feltételez), amely jelzi az ellentétes erőket és tényeket, amelyek az életben előfordulnak. Ugyanakkor az igazságszolgáltatás *közvetítése* a két

¹⁰⁰ UO. 233 – 235.

¹⁰¹ UO. (1994) 227.

¹⁰² KEVELSON (1988) 38.

ellenérdekű fél között lesz az, amely a mai értelemben vett jog fogalmi kialakulásához vezet, hiszen a közvetítés bizonyos szimbólumok kialakulását eredményezi.¹⁰³ Az ellenérdekű felek közötti közvetítés szükségessége feltételez egy jogi apparátust, amelynek során bizonyos szavaknak, dolgoknak és cselekedeteknek a jogon belül egy meghatározott, specifikus értelme van. Ez a jog *szimbolikus* szintje. Wigmore szerint a jog különféle megjelenési formái is ma már szimbólumként működnek. Például azok az *építmények*, amelyekben a különböző kultúrák népei igazságot szolgáltatnak (templomok, terek, paloták); a *törvényemberei*, akik személyükben reprezentálják a jog autoritását (királyok, papok, törvényhozók, bírák, ügyvédek); végül a *jogi nyilvántartások* fő típusai (szerződések, bírói döntések, rendeletek stb.).¹⁰⁴ Mindezekon kívül magát a törvényt sok kultúrában társították az *egyenes* („straight”) szóval. Így a „law” ikonikus volt, mivel az egyenesség vizuális képét reprezentálta, amely egy függőleges tárgy. Továbbá a „law” indexikus abban az értelemben, hogy a fizikai egyenesség egybeolvad az egyenesség morális és etikai fogalmaival. Ezért társítják a helyes cselekedettel szembeni helytelen magatartást a „görbe” szóval (Pl.: „Így görbülj meg!”). Kevelson állítása szerint Arisztotelész óta a „law” szónak, mint szimbólumnak kettős értelme van: egyrészt a formalizált jogi cselekvések szimbóluma; másrészt az igazságosság szimbóluma.¹⁰⁵

A jogi jelrendszer kialakulásában tehát *három megismerési szint* játszott szerepet, az ikonikus, az indexikus és a szimbolikus szint. A jog fejlődésének különféle szakaszain mindig más és más szint volt a hangsúlyos, jelenleg pedig a modern jogban a szimbolikus szint a domináns.

Saját véleményem szerint a megismerés ezen három szintjeinek kettős szerepe lehet a jogban: egyrészt a fentebb felvázolt séma a jog fogalmának *történi fejlődésére* vonatkozik, így – bár a modern jog erőteljeen szimbolikus – egy fogalom történeti kialakulásának vizsgálatához figyelembe kell venni az ikonikus és az indexikus szintet. Másrészt a megismerés fokozatai nemcsak egy-egy jelrendszer történeti kialakulására vonatkoznak, hanem arra is, ahogyan az

¹⁰³ Kevelson itt utal Holmes-ra, aki a *The Common Law* c. tanulmányában azt írta, hogy a jog mintegy közvetítőként („as a mediator”) lép be az emberi társadalomba. Uo. 39.

¹⁰⁴ WIGMORE (1928) 6.

¹⁰⁵ Például: az ósi Egyiptomban az igazságosság istennője *Maat*, amely egyszerre jelent igazat („true”) és egyenest. A latin *rectum* először az egyenes szót jelölte, aztán a „right” szót. A görögöknél a *Kanon* kezdetben egy jel volt az egyenes szabályra („straight rule”), és így vált a törvény szó jelévé. Az olasz *diritto* pedig hármas jelentésű: „straight”; „right”; „law”. KEVELSON (1988) 39.

egy-egy aktuális jelenséget felfognak, megismernek. Ez a megismerési folyamat is ugyanúgy hármassal, kezdve az ikonikus, vagyis vizuális szinttől a szimbolikus, átvittebb, asszociációs gondolkodásig. Amikor tehát egy jogi jellegű szituációba kerülünk, akkor azt az eseményt *joginak* titulálni, és azerint cselekedni, egy komplex megismerési folyamat előzi meg. Ebben a folyamatban pedig szerepet kap ugyanúgy a tiszta észlelés, vizualitás (ikonikus szint) és a reakció, ok-okozat (indexikus szint).

Összefoglalás: A jogi jel és a jogi jelműködés tulajdonságai

Roberta Kevelson úgy vélte, hogy a szemiotika a kommunikáció struktúráit, mint a jelkapcsolatok komplex rendszerét elemzi. A jogi értelemben vett kommunikáció így a „with/within law as a system of signs” kommunikációját jelenti. A jogot tehát dinamikusan működő, társadalmi folyamatként kell értékelni.¹⁰⁶ Ez a megközelítés Peirce azon klasszikus felfogására referál, amely szerint minden gondolat egyúttal cselekedet is. A cselekedet alapjául szolgáló gondolat pedig elképzelhetetlen az interszubsjektivitás és a közösség támogatása nélkül. A jogi jelek kialakítása így elsődlegesen a jogi jelrendszer keretein belül történik. A pragmatista értelemben vett jogi jelrendszer szerkezete azonban *nyitott*, amely által a jog képes idomulni az újabb társadalmi igényekhez. Ez a nyitottság azt a feltételezést vonja maga után, hogy a jogi jelrendszer kapcsolatban áll a társadalmat kitevő más jelrendszerekkel is; és a különféle jelrendszerek között is jelek, üzenetek cseréje történik. Ez a jogi jelrendszerre kívülről jövő befolyás pedig hatással van a jogi jelek kialakítására és természetére. A jogi jelek általi tényleges cselekvés alapja a *közösségi megerősítés*,¹⁰⁷ amelyhez elengedhetetlen a jogi jelrendszer nyitott és dinamikus természetének a szemlélete.

A jogi diskurzus a jogi cselekvéseknek egy fajtája, a jogi eljárások során pedig ún. hivatalos üzenetek cseréje történik a jogi jelek által. A bíróságok ezek szerint nem csupán eseteket döntenek el mechanikusan alkalmazva a jogszabályokat, hanem az esetek eldöntésekor neveket is adnak azoknak, amely nevek aztán valamely jogi jelentést szimbolizálnak. Egy ilyen jel értelme tehát csak az adott kontextus ismerete birtokában tárható fel. Broekman szerint a jogi

¹⁰⁶ BROEKMAN (2013) 11.

¹⁰⁷ Peirce pragmatista maximája azt hangsúlyozza, hogy egy jel vagy fogalom jelentése azokban a szokásokban gyökerezik, amelyeket a társadalmi konvenció teremt. Ezek relatív igazságértékkel rendelkeznek. Jelentőségük az, hogy segítenek az interpretációnak a kontextusnak megfelelő értelmezésben. UO. 41.

jelek általános értelme ismert a nyilvánosság számára is, de csak a képzett jogászok érthetik meg a jogi jel „finomságait”.¹⁰⁸

Peirce a *folytonosság* („continuity”) elvével a jelrendszerek számos olyan jellemzőjére mutatott rá, amelyek relevánsak lehetnek a jogfilozófia és a jogi diskurzus alapjai szempontjából. A pragmatista szemiotika ugyanis a dolgok összekapcsolhatóságának („the interconnectedness of things”) a mikéntjével is foglalkozik. A jogon belül ezeket a kapcsolatokat a jogi nyelv formálja, a jogász elme tevékenységein („the activities of the legal mind”) keresztül. Ezeket a tevékenységeket kísérik olyan jelek, amelyek nem a valóság reprodukciói, sem azok másolatai, hanem *konstrukciók*.¹⁰⁹

Mindezek alapján a jogi jelrendszer egy nyitott és dinamikus rendszer. Ez azt jelenti, hogy bizonyos érték és jelek cseréje valósul meg a jog és más típusú jelrendszerek között. Kapcsolatuk alapja pedig az, hogy a jog – bár elsődlegesen mesterséges jelrendszer - a természetes nyelvi elemekből épül fel. Broekman ezzel összefüggésben utalt arra, hogy a mesterséges és a természetes elemeknek ez a kombinációja egy „filozófiai kihívás” („philosophical challenge”) mind a szemiotikusoknak mind a jogfilozófusoknak.¹¹⁰ Roberta Kevelson a következőket hangsúlyozta a jog és a pragmatizmus kapcsolatát tekintve: 1. minden jelrendszer, így a jog is értékhordozó; 2. a jogi jelrendszer folytonosan növekszik, reprezentálja a társadalmi normákat és a bármely társadalom közösségi öntudatának a növekedését; 3. a törvényszerű igazság („law-like truth”) a szemiotikai elemzésekben mindig csak átmeneti jellegű, és sohasem abszolút; végül 4. a jogi szemiotika egyben kezeli és nem külön a jogi cselekményeket („legal activity”) és a jogi diskurzust („legal discourse”). Mindkét esetben ugyanis egy jogi esemény („legal event”) történik, amelyben a jogi diskurzus a jogi cselekvéseknek egy fajtája.¹¹¹ Max H. Fisch pedig amellett érvelt, hogy Peirce a pragmatizmusában, a logikájában és a metafizikájában előkészítette a jogi szemiotika alapjait. A jogfilozófia szempontjából a gondolatai a következő főbb pontok miatt hasznosak: a jelentés működése; a véletlen szerepe a jogi jelfolyamatokban; és a diskurzus nyitott természete.¹¹² A

¹⁰⁸ Uo. 26 – 35.

¹⁰⁹ Uo. 48.

¹¹⁰ Uo. 43.

¹¹¹ KEVELSON (1988) 4 – 10.

¹¹² Fisch életrajzi perspektívában tanulmányozta Peirce-nek a jogi gondolkodással való kapcsolatát. 1872-ben, a *The Metaphysical Club* egyik kevésbé ismert jogász tagja, Sir Frederick Pollock állítólag olyan sorokat írt a jogról, amelyek Peirce-t is befolyásolhatták. Eszerint a széles értelemben vett jog olyan körülmény-, vagy feltételrendszer, amely alatt a dolgok fejlődése folytatódik. („Law in the widest sense is a condition or assemblage of conditions

jog dinamikus felfogása aztán hatással volt a pragmatista értelemben vett jog fogalmára. 1925-ben Walter B. Kennedy a *Pragmatism as a Philosophy of Law* című tanulmányában utalt az ún. „növekvő jog” koncepciójára. Ennek értelmében a jognak muszáj kombinálnia a növekedés és a rugalmasság elemeit az állandóság és tartósság alapösszetevőivel.¹¹³ Walter B. Kennedy másik érdekes megállapítása az, hogy a jognak összhangban kell lennie az emberi természettel. Az elvek és standardok ugyanis azon érvből származnak, hogy azokat egy ún. *Creator* teremtette, és ezért ezek figyelembe veendőek a jog fejlődési folyamatában.¹¹⁴ A szerzőnek ez a megállapítása nagy jelentőségű a jogi jelrendszer természetét illetően, hiszen rávilágít arra, hogy a jognak a dinamikus, felszíni szintje alatt van egy stabil, elvi magva is.

A tudományok rendszere és a filozófia három ága

A tudományok rendszerének alapjai

Peirce a tudomány két általános ágát ismerte el: az első az *elméleti*, teoretikus tudományok, amelyeknek célja „egyszerűen és kizárólag Isten igazságának a megismerése; a másik pedig a gyakorlati tudományok.¹¹⁵ Peirce továbbá a tudományokat alapvetően a módszerük tekintetében osztotta fel három nagy csoportra. Az első csoportot a felfedezés tudománya (*Science of Discovery*); a második csoportot az áttekintés tudománya (*Science of Review*); végül a harmadik csoportot a gyakorlati tudomány (*Practical Science*) képezi.¹¹⁶

Az áttekintés tudománya alatt olyan tevékenységet kell érteni, amely által a felfedezés nagy eredményeit rendszerezik, vagy áttekinthetőbbé teszik. Ilyen jellegű munka Peirce szerint például Spencer szintetikus filozófiája (*Spencer's Synthetic Philosophy*) vagy Comte pozitív filozófiája (*Comte's Philosophie positive*).¹¹⁷

under which the evolution of things proceeds...” BROEKMAN (2013) 51. idézi F. Pollock sorait. („Law and Command”. *Law Magazine and Review*, 1872, 1.p. 189 f.)

¹¹³ „the law must combine the elements of flexibility and growth with the basic ingredients of rigidity and permanency.” KENNEDY (1925) 64.

¹¹⁴ Kennedy végeredményben ötvözte a természetjogi és a pozitív jogi koncepciót. Ennek értelmében a „pragmatic jurisprudence” lényege az, hogy a természetes rend stabil elveit szükséges összhangba hozni a pozitív jog rugalmasságával, hiszen mind a kettőnek szerepe van jogelméleti problémák megoldásában. Uo. 74.

¹¹⁵ CP 1. 239.

¹¹⁶ CP 1. 181.

¹¹⁷ CP 1. 182.

A felfedezés tudományának három nagy része van: a matematika, a filozófia és az idioszkópia (*Idioscopy*). A matematika azt vizsgálja, hogy mi logikusan lehetséges és mi nem az, anélkül, hogy felelősséget vállalna ezek tényleges létéért. A filozófia pozitív tudomány abban az értelemben, hogy felfedezzük azt, ami valóban igaz; azonban csak annyira korlátozódik az igazságra, amennyit a közös tapasztalatokból le lehet következtetni. Az *idioscopy* pedig már olyan speciális tudományokat foglal magában, amelyek „új tények” magyarázatával foglalkoznak.¹¹⁸ Ennek két nagy ága van, a fizikai tudományok és a pszichológiai vagy humán tudományok.¹¹⁹

Peirce a filozófiát három részre bontotta, amelyek 1. a *fenomenológia*, 2. a *normatív tudományok* és 3. a *metafizika*.

A fenomenológia megállapítja és tanulmányozza a jelenségekben általánosan jelen levő elemek típusait. Vagyis a szemiózis összetettségi fokára utal, amely lehet Firstness, Secondness vagy Thirdness (a szemiózis komplexitásától függően). A normatív tudomány már dualista megkülönböztetésekkel él a 'minek kellene lennie' fényében. A metafizika pedig beszámol az elme és anyag „világegyeteméről”, vagyis a közöttük levő kölcsönhatást hangsúlyozza.¹²⁰

Peirce számára tehát a filozófia – mint a felfedezés elméleti tudománya – pozitív tudomány, mivel tényekkel foglalkozik, és abban különbözik a népszerűbb pozitív tudományoktól (pl.: fizika vagy kémia), hogy a tények, amelyekkel foglalkozik, nem igényelnek külön képzést vagy felszerelést ahhoz, hogy megfigyelhetők legyenek. A filozófia ezek szerint az ember mindennapi életének rendes tényeivel foglalkozik, amelyek bármikor megfigyelhetők.¹²¹ A filozófián belül a fenomenológia leltárt készít arról, ami megjelenik, anélkül, hogy megítélné vagy értékelné a megfigyelt tényeket. Azt lehet mondani, hogy Peirce számára a fenomenológia csupán katalogizálja a tapasztalatok tartalmát. A normatív tudomány pedig kiértékeli és megítéli az így összegyűjtött adatokat, míg a metafizika megpróbálja megérteni azok valóságát.¹²² Ezért egyértelmű, hogy bizonyos értelemben a fenomenológia a legalapvetőbb

¹¹⁸ CP 1. 184.

¹¹⁹ CP 1. 187.

¹²⁰ Peirce ehhez még hozzáteszi, hogy a normatív tudomány nagymértékben a fenomenológián és a matematikán nyugszik; míg a metafizika a fenomenológián és a normatív tudományon. CP 1. 186.

¹²¹ A filozófia mint pozitív tudomány olyan tényekkel foglalkozik, amelyek a közönséges, hétköznapi, mindennapi tapasztalatokból származnak. Ezek a tények nem igényelnek speciális berendezést; nyitva állnak bárki számára, aki időt és erőfeszítést igényel, hogy megismerje őket. POTTER (1997) 20.

¹²² UO. 8.

filozófiai tudományág, amely nélkül a normatív tudományok és a metafizika vállalkozása még csak meg sem indulhatott volna.

A fenomenológia biztosítja ezek szerint azt a fogalmi keretet, amelyben a filozófia többi része elkészíti elemzéseit, értékeléseit és magyarázatait. William James-nek írott egyik levelében Peirce ki is jelenti, hogy a pragmatizmus valódi természetét kategóriák nélkül nem lehet megérteni,¹²³ és hogy Peirce maga is alkalmazza őket a normatív tudomány megosztásának tisztázására.¹²⁴ A hétköznapi, megfigyelt tények és adatok feldolgozási módszere tekintetében tehát a fenomenológia jelenti a *leltár készítését* (ez a filozófia elsődlegessége); a normatív tudományok az adatok, tények *értékelését* (ez a filozófia másodlagossága); míg a metafizika jelenti a tények voltaképpeni *megértését* (ez a filozófia harmadlagossága).¹²⁵

Összefoglalva: a *fenomenológia* szemléli az egyetemes jelenségeket, és a szemiózis összetettségi foka tekintetében különbséget tesz Firstness, Secondness és Thirdness között. A *normatív tudományok* az igazsághoz, a joghoz, a szépséghez való viszony egyetemes és szükséges törvényeit vizsgálják. A *metafizika* pedig a jelenségek valóságának a megértésére törekszik.¹²⁶ A filozófia trichotómiája értelmében tehát a fenomenológia „recognizing first”, a normatív tudományok „critical”, és a metafizika a „the science of Reality”.¹²⁷ Fontos tudni továbbá, hogy a filozófiai vizsgálódás utolsó szakasza a metafizika. Peirce ugyanis hangsúlyozta, hogy a metafizikának a fenomenológiai kategóriákon és a normatív tudományokon kell nyugodnia.¹²⁸ Mindez annyit jelent, hogy egy filozófiai vizsgálódás során először a vizsgált jelenség tényeiből kell kiindulni, hogy aztán fokozatosan eljussunk az adott rendszer voltaképpeni értelméig.

A továbbiakban a filozófia ezen három ága alapján lesz tanulmányozva a jog fogalma.

¹²³ CP 8. 256.

¹²⁴ CP 8.256, 1.121-124, 5.129.

¹²⁵ POTTER (1997) 20.

¹²⁶ EP 2: 196 – 197.

¹²⁷ EP 2: 459.

¹²⁸ EP 2: 146 – 147.

A fenomenológiai kategóriák és a jog

A fenomenológiai kategóriák elméleti alapjai

A fenomenológiai kategóriák eszmei háttérének megértése végett szükséges lesz felvázolni a Peirce-féle evolúciós elmélet három osztályát, amelyek kiegészítik egymást. Ezek tartalmazzák egyrészt a véletlenszerűségi és szabályszerűségi tulajdonságokat; másrészt azt, hogy ezek a tulajdonságok miként vesznek részt az elme és anyag párhuzamos fejlődésében (amely utóbbi Peirce metafizikájának az alapja).

Az elme egy része ugyanis szinte mechanikusan működik (a habitus miatt, ez a *szabályszerűség*); de van egy olyan része is („spirituális félsziget”),¹²⁹ ahol a spontaneitás szabad (e szinten jelentkeznek kételyek egyes szituációk során; ez a *véletlenszerűség*).

A szemiózis, mint dinamikus jelfolyamat nemcsak anyagi, hanem mentális értelemben vett folyamatot is jelent. Ennek oka az interpretánsi közreműködés. Peirce ezt a folyamatot úgy képzelte el, hogy az anyagi, természeti fejlődésen túlmenően létezik egyfajta gondolkodási, mentális fejlődés is, amely a jelek segítségével valósul meg.¹³⁰ Ezt a nézetét Peirce az „evolutionary cosmology” névvel illette.

Az 1891-ben megjelent *Architecture of Theories*¹³¹ című művében illusztrálta Peirce az evolúciós folyamat állomásait, természetét. Peirce felfogásában a kozmosz első állomása egy kezdeti káosz („an initial chaos”) volt, amely az általánosítás, a szokás és a szabályosság, törvényszerűség növekvő erényébe („growing virtue”) fejlődik előre. A fejlődés ellenére ugyanakkor megmarad a véletlenszerűségi tényező is („an element of pure chance”). Peirce az evolúció három módját különböztette meg egymástól, amelyek ugyanakkor – a folytonosságot tekintve – összefüggésben állnak egymással. Az első a *véletlen* variáció általi evolúció („tychastic evolution”); a második a *mechanikus szükségesség* általi evolúció („anancastic

¹²⁹ CP: 6. 301.

¹³⁰ A pragmatizmus feltételez egyfajta kapcsolatot az emberi elme és a természet törvényei között. Peirce ennek a „synechistic scenario” elnevezést adta, amely a nyilvánvaló és látható növekedésre utal a természetben és az elmében egyaránt. ESPOSITO (1973) 66.

¹³¹ Peirce 1891-ben kifejtette kozmikus evolúciós elméletét, ennek csírái már korábban is megjelentek matematikai, skolasztika logikai és a common-sense filozófiával foglalkozó tanulmányaiban. ALBORN (1989) 2.

evolution”); a harmadik pedig az *agapasztikus* (agapasm) evolúció („evolution by creative love”).¹³² Az első kettő mód jellemzően az anyagi természetű fejlődésre, míg a harmadik mód a mentális fejlődésre utal. Ezen utóbbi a szokások gyártása, tehát a jelek folytonos újraértelmezése által valósul meg. Az evolúció mentális oksága értelmében az ember szellemi fejlődése a különféle habitusok sorozata, amelyek aztán általánosságra tesznek szert.

A fenomenológiai kategóriák reprezentálják az egyes evolúciós típusokat. Peirce szerint ugyanis három dolog képes aktívan működtetni a világot. Az első a *véletlen* (‘chance’, *Firstness*), a második az ok-okozatiság, fizikai törvényszerűség, vagy más nevén *aktualitás* (‘law’, *Secondness*), és a harmadik a *szokások gyártása* (‘habit-taking’, *Thirdness*).¹³³

A Peirce-i evolúcióelmélet lényege tömören két szóban összefoglalható: *spontaneitás* (véletlenszerűség) és *törvényszerűség* (habit, law). Ezzel a két szóval jellemezhető továbbá az emberi interpretáció általi szokásgyártás, amely az oka a jelek egyre komplexebbé válásának.¹³⁴ A véletlenszerű tényezők, előre nem látott események ugyanis az elmében *kételyt* idéznek elő, amely aztán az új szokás, vagyis új jel kialakításához vezet. Ez biztosítja a folyamat dinamikusságát. A folyamatot Peirce a „gondolatok láncolatának” nevezte, amelynek állomásai a *hit*, a *kétely* és a *habitus*.

A gondolatok láncolata: hit – kétely – habitus

A fenomenológiai kategóriák tehát egyszerre utalnak az interpretáns általi megismerés, értelmezés, és mentális valóságalkítás folyamatára, és a világ kozmológiai fejlődésére.¹³⁵ Az előbbi megértése végett lesz szükséges felvázolni a gondolkodás, értelmezés mechanizmusát (hit – kétely – habitus folyamata), míg az utóbbi aspektus Peirce metafizikájával áll összefüggésben.

Peirce számára a gondolkodás (mint mentális tevékenység az interpretáns részéről) képezi a jelgyártás és dinamikus jelműködés alapját. A Peirce-i értelemben vett *gondolkodás* egyik szerepe az önreflexió. Ez lényegében úgy fogható fel, hogy minden egyes ember olyan

¹³² CP: 6. 302. Az alapvetően a szemiozsis összetettségi fokát reprezentáló fenomenológiai kategóriák kozmológiailag az univerzum evolúciós történetének az aspektusai is. BURKS (1996) 326.

¹³³ CP 1. 409.

¹³⁴ Az evolúció hajlam habitusok alkotására, és mint ilyen, közvetít elme (mind) és anyag (matter); véletlen (chance) és törvény (law) között. CP: 6. 25.

¹³⁵ Kozmológiailag a Firstness, a Secondness és a Thirdness azvilágegyetem evolúciós történetének az aspektusai. BURKS (1996) 326.

indíttatások mentén cselekszik, amelyről biztosan tudja, hogy hatását tekintve megfelel a cselekvési kiindulópontban megfogalmazott elvárásoknak. Az egyén tehát már előzetesen vagy „szemiotikailag kipróbált”, azaz társadalmilag elfogadott *hit* („belief”) alapján tevékenykedik. A gondolkodásnak így van egy másik funkciója is, és ez a *hit* előállítása.¹³⁶ Az emberek tehát azért cselekednek egy már elfogadott hit alapján, mert előre látják annak hatását. Ismerik egy adott szituációra adható hit általi reakció valós hatásait.

A véletlenszerűség miatt azonban előfordulhatnak nem várt, előre nem látott események. Ez a *kétely* állapota, mert az ember még nem tudja, hogy milyen hit alapján is kellene cselekednie, vagyis nem látja előre cselekedetének konkrét hatását. A *kétely* állapota ugyanakkor - a pillanatnyi határozatlanság dacára - munkára ösztönzi az elmét. Az elme ilyenkor előveszi emléktárából az addig átélt érzetek sokaságát¹³⁷ és kiválasztja azokat a cselekvési mintákat, amelyekkel a habozást előidéző körülményekhez alkalmazkodni lehet. A hit által alkalmazkodunk tehát a különféle természeti és társadalmi körülményekhez. Az emberi elmében van egy gondolati kép, eszme (hit), amely irányt mutat, hogy mely esetekben mi a helyes lépés. Ezek a helyesnek vélt hitek aztán közösség által elfogadottá, általánossá¹³⁸ válnak, és *habitus*sá szerveződnek. A *hit* jellemzője tehát, hogy általa az interpretáns szokásokat gyárt.¹³⁹

A habitus fogalma és fajtái

A habitus szokást, cselekvési sablont, mintát jelent.¹⁴⁰ Kialakulásának alapja mindig egy cselekvésre vonatkozó fogalom (*hit*). Amennyiben az ilyen cselekvési séma, fogalom alapján való magatartás az aktualitás szintjén is beválik, tehát helyes, akkor azt a bevált cselekvési mintát más, hasonló szituációban is alkalmazni fogják. A hit így habitussá, szokássá, vagyis közösségi konszenzus által elfogadottá válik, ezáltal általánosságra szert téve. Peirce pragmatizmusát ezért is nevezik egyesek „pattern philosophynek”.¹⁴¹ Az 1877-ben írott *The*

¹³⁶ „But the soul and meaning of thought, abstracted from the other elements which accompany it, though it may be voluntarily thwarted, can never be made to direct itself toward anything but the production of belief.” CP: 5. 396.

¹³⁷ CP: 5. 395.

¹³⁸ Az elme működésének legfontosabb jellemzője az általánosítás („generalization”). CP: 1. 82.

¹³⁹ Peirce a hit három tulajdonságát említi: tudomásunk van róla; kétely általi feszültséget oldja; habitust alakító tényező. CP: 5. 397 - 398.

¹⁴⁰ A habitus a jelek konvencionális jelentése. BRENT (1998) 353.

¹⁴¹ W. Gibson-t (*Pattern Recognition*. Berkley/Penguin.2005.) idézi BROEKMAN (2013) 49.

Fixation of Belief című tanulmányában Peirce a habitusokat – függetlenül attól, hogy azok a konkrét hatást tekintve helyesek vagy helytelenek – vezető, *irányadó elv*nek („guiding principle”) is nevezte, ezzel utalva arra, hogy a habitusok determinálják az emberi cselekvéseket.¹⁴² A habitusok fő szerepe tehát determinálni, befolyásolni az értelmezéseket és cselekvéseket, így vannak hatással az aktuális viselkedésre.¹⁴³

A habitusok egyúttal értékhordozók, amelyek egy-egy társadalomra tipikusan jellemző értékpreferenciákat tükröznek. A habitusokat ezért úgyis fel lehet fogni, mint (kulturális) tudástartósító, - és fenntartó elem.¹⁴⁴ Peirce ezzel összefüggésben hangsúlyozta, hogy az egyén lehetséges értékpreferenciáit mennyiben meghatározza az egyén közössége által elfogadott értékrendszer. Egy közösség autoritása („central authority”) bizonyos morális kötelezettséget is magában foglal: meg kell határoznia egy közösség teljes hiteit.¹⁴⁵ Ennél fogva az igazságosság fogalma és kritériumai is a társadalmi kontextus függvénye. Ugyanígy, a jelek tartalmi természetét a közösségi értékrendszer határozza meg. A szemiózis folyamatában ugyanis létrejön egy jelenségről, dologról alkotott társadalmilag elfogadott fogalom, amelyet a közösség igazként ismer el.¹⁴⁶

A habitus által való magatartás tehát bizonyos kötelező erővel bír. A habitussal ellentétes viselkedés mögött ugyanis nincs meg a közösségi megegyezés, így az ilyen magatartást esetleg helytelennek vagy a közösség értékpreferenciáival nem egyezőnek fogják minősíteni. A hitek habitussá szerveződése feltételezi, hogy ami az emberek magatartását majd befolyásolja, és amely által egyidejűleg determinálva is vannak, az szükségképpen *helyes*. Az ember azonban esendő (*fallibilism*) lény, mi alapján tud akkor különbséget tenni jó és rossz cselekvési séma között? Erre a válasz Peirce sajátos evolucionista elméletében rejlik. Eszerint az ember a „gondolkodás láncolatában” egy bizonyos *ideált* fejleszt ki magában, amely képességet osztályrészeként kap a teremtés művéből.¹⁴⁷ Az elmének helyes teóriák kidolgozására tehát van

¹⁴² CP: 5. 367.

¹⁴³ „the habits have power to influence actual behavior in the real world.” CP 5. 487.

¹⁴⁴ A habitus tájékoztat a kulturális emlékezetéről, és erősíti annak értékrendszerét. BISANZ – CUNNINGHAM (2016) 405 – 407.

¹⁴⁵ „... a central authority ought to determine the beliefs of the entire community.” CP: 1. 60.

¹⁴⁶ ECO (2013) 524 – 525.

¹⁴⁷ T. A. SEBEOK – J. U. SEBEOK (1990) 26 – 27.

egy bizonyos természetes képessége. Ez a *természetes* képesség az, amelynek segítségével az ember képes lehet értékítéletet alkotni egy adott habitusról.

Peirce emiatt tett különbséget a *tapasztalati alapú* („acquired”) habitusok és az ún. nem-tapasztalati alapú, *velünk született* („congenital”) habitusok között.¹⁴⁸

A *tapasztalati alapú habitusok* létrejötte a kulturális és társadalmi kontextus függvénye, és emiatt erőteljesen meghatározzák a társadalmilag elfogadott viselkedésmintákat. Az ilyen habitust ezért is nevezik *társadalmi jelnek* (‘social sign’).¹⁴⁹ A tapasztalati alapú habitus ezért egy adott jelnek az idők során a közösség által elfogadott értelme, amelynek segítségével sémák alapján értelmezünk és cselekszünk. Ezáltal képes az ember idomulni az adott (de folytonosan változó) társadalmi és kulturális környezethez.¹⁵⁰ A környezethez való alkalmazkodás feltétele miatt pedig a habitusoknak is viszonyulniuk kell az újabb környezeti igényekhez. A tapasztalati alapú habitusok ezért nem állandók, hanem változásra képesek.¹⁵¹

Minden jelrendszernek megvan a saját maga habitus-készlete. Ennek oka, hogy a habitusok segítik az értelmezőt az adott jelrendszer célja vagy rendeltetése szerinti értelmezésben, és ezáltal bizonyos határokat állítanak fel az értelmezés vonatkozásában azért, hogy az ne lehessen önkényes.¹⁵² A habitusok tehát navigálják az embert a kulturális és társadalmi jel-relációk rengetegében.¹⁵³ Azt lehet mondani, hogy a jogi jelrendszerben ez az értelmezési determináció, navigáció jóval erőteljesebb, tehát szigorúbban körbe határolt, mint más jelrendszerek esetében.¹⁵⁴

A *nem-tapasztalati alapú habitusok* (‘congenital habits’) utalnak Peirce azon meggyőződésére, hogy az emberi elmében bizonyos alapvető elvek (‘principles’, ‘ideas’) működnek, amelyek

¹⁴⁸ Ez a már említett „spirituális félsziget” területe, ahol a spontaneitás szabad. Ezen rész miatt merülnek fel kételyek, és habozást előidéző körülmények. CP: 6. 301.

¹⁴⁹ GORLÉE (2016) 14.

¹⁵⁰ 1880-ban Peirce ezt írta erről: „Habit plays somewhat the same part in the history of individual that natural selection does in that of the species; namely; it causes actions to be directed toward ends.” W 4: 46.

¹⁵¹ CP 6. 300.

¹⁵² E. J. Cyran utalt arra, hogy Peirce-nél a habit – a közösségi elfogadás révén – egyszersmind „final interpretant”. A „végtelen szemiózis” ilyen befagyasztása („freezing”) lehetővé teszi a kommunikációban részt vevők számára, hogy megegyezésre (consensus) jussanak az adott helyzetben a valóságról (reality). Ez a jelenség a „freezing actions”. CYRAN (2011) 117.

¹⁵³ BISANZ – CUNNINGHAM (2016) 411.

¹⁵⁴ Lásd B. S. JACKSON elméletét a *szemiotikai kényszerről* (‘semiotic constraint’).

függetlenek a tapasztalattól.¹⁵⁵ Peirce-nek az abdukcióról és a metafizikáról szóló írásai is tükrözik ezt az álláspontját. Az ilyen habitusok másik megnevezése az ösztön általi habitusok ('habits by instinct') vagy a velünk született habitusok ('inborn habits').¹⁵⁶ Peirce egy helyen azt írta, hogy a szokás törvénye ('the law of habit') tanúskodik egyfajta ősi szokás-gyártás tendenciájáról.¹⁵⁷

Összefoglalás: a habitusok szerepe az értelemtulajdonítás, a megismerés és mentális valóságalkítás folyamatában

- Egy adott jel közösségre elfogadott jelentése („freezing actions”), amely a relatív helyes interpretációt biztosítja.
- A múltban megszerzett tudás örökítése, fenntartása.
- Determináció: a múltban megszerzett tudást felhasználva befolyásolja az emberi magatartást.
- Változásra való képesség: a környezethez való alkalmazkodás követelménye miatt.¹⁵⁸
- A habitusok bizonyos mentális mechanizmusok eredményei, vagyis létrejöttükben szerepet játszik egyrészt az *általánosítás* ('generalization'), másrészt az *asszociáció*.¹⁵⁹

Mint majd látni fogjuk, a habitus a mentális mechanizmus általi létrejötte okán tartozik a *Thirdness* kategóriájába. W. Nöth szerint a habitus a pragmatizmus egyik fő kulcsfogalma, és a *Thirdness* kategóriájának a prototipikus eleme.¹⁶⁰ Habitussal úgy is felfogható, mint egy tudás-megőrző vagy tudás-fenntartó folyamat ('as both knowledge-preserving and knowledge-maintaining process').¹⁶¹ Ennélfogva a habitusok tájékoztatnak a múltról, és erősítik az emlékezetet ('Therefore habits reinforce, inform, and enhance memory.').¹⁶²

¹⁵⁵ Peirce a *Man's Glassy Essence* című tanulmányában érvelt amellett, hogy erős kölcsönhatás van *anyag* és *elme* között („matter” and „mind”). So every mind is connected to „all matter”, thus the human's actions move (more or less) the same specific direction. This orientation determines the people *instinctively*. CP 6. 238 – 271.

¹⁵⁶ NÖTH (2016) 43.

¹⁵⁷ CP 6. 262.

¹⁵⁸ „A habit is a general rule operative within the organism...” W4: 249.

¹⁵⁹ „The one primary and fundamental law of mental action consists in a tendency to generalization.” CP 6. 21 – 23.

¹⁶⁰ NÖTH (2016). 38.

¹⁶¹ BISANZ – CUNNINGHAM (2016) 407.

¹⁶² Uo. 407.

A habitusok szerepe a jogi jelműködésben

Pragmatikai nézőpontból a jelek Peirce-i teóriája a jogot egy „prototipikus” jelrendszernek tekinti.¹⁶³ Ez a megközelítés már explicit módon tükrözi a jog társadalmi funkcióját, nevezetesen azt, hogy az idők során felmerülő újabb és újabb igényeknek, követelményeknek kell eleget tennie; ez a jogi jelrendszer bizonyos rugalmasságát feltételezi. Roberta Kevelson 1988-ban a *Law as a System of Signs* című munkájában abból a megközelítésből indult ki, hogy a jog az érték(ek) interszubjektív társadalmi változásának a prototípusa.¹⁶⁴ Ez pedig annak (közvetett) elismerése, hogy a szemiozikus folyamatok kulcsszereplője az interpretáns. Ebből a nézőpontból tehát a jogi jelfolyamatok (a jogi szemiózis) dinamikus folyamatok, amelyek társadalomba ágyazottan működnek. Ebből adóan a jog is reprezentálja az adott közösség, társadalom értékszemplétét. A dinamizmus ugyanis nem a korábban bevált elvek, vagy megoldási sémák teljes elvetését jelenti, hanem a bevált elvek fenntartását és az új körülményekhez való idomítását a „habit-taking” útján. Érdekes módon az értékszemplét kifejezése – amely a habitusok útján valósul meg – bizonyos statikusságot, vagyis elvi szinten való állandóságot feltételez. A kor szülte követelmények, a társadalomban felmerülő újabb és újabb igényekhez való rugalmas alkalmazkodás pedig erőteljes dinamikusságot feltételez. Az elvi értelemben vett állandóság fogja alkotni a jog mélystruktúráját, míg a társadalmi követelményekhez való folytonos alkalmazkodás fogja képezni a jog felszíni struktúráját. A jogi jelrendszeren belül is léteznek tehát bizonyos szabályszerűen megismétlődő szituációs sémák, amelyekhez többnyire alkalmazkodni lehet a (jogi) habitusok segítségével. A nem várt, vagyis véletlenszerű események bekövetkezése pedig a jogi jelműködés dinamikusságát igényli. Következésképpen a jogi jelműködésre is jellemző a pragmatista értelemben vett *szabályszerűség* és *véletlenszerűség* kettőssége.

¹⁶³ KEVELSON (1987) 15.

¹⁶⁴ „... law is a prototype of intersubjective social change of value as a whole... in view of Peirce’s ‘expanded logic’... it is nothing new to regard logical terms and modes or patterns of reasoning as a signs and sign systems.” KEVELSON (1988) 4.

A három kategória: Firstness, Secondness és Thirdness

Mint már említettük a kategóriák a jelműködés összetettségi fokára utalnak. Legalapvetőbb tulajdonságuk, hogy egyszerre adnak számot az egyéni jelműködés komplexitásáról és a világ, mint jelrendszer szemiozikus kialakulásáról.

A *Firstness* („Érzetminőség”) a szemiózis kezdetleges szakasza. Ez az „olyan, amilyen” eszméje.¹⁶⁵ Az egyedi, össze nem függő dolgokra és jelenségekre utal. Ilyenkor egy adott dolog értelmezéséhez nincsen viszonyítási alap, tehát konkrét jelentéstulajdonítás sincsen. Dinamikus jelműködés e szinten még nincsen, de mint (jelenleg) mással össze nem függő dolog, jelenség magában foglalja az interpretáció *lehetőségét*. Ontológiai státusza ezért a „lehetőség” vagy „potencialitás” (*possibility*), értve ez alatt, hogy az egyedi, autonóm dolog/jelenség más dologgal/jelenséggel való interpretációja számtalan módon és formában aktualizálódhat.¹⁶⁶

A *Secondness* már meghatározott körülményre utal; vagyis van valami, amivel a *Firstness* egyeztetni lehet. Ez a kategória tehát már két dolog közötti viszony meglétét feltételezi. Ontológiai státusza az „aktualitás” (*actuality*). A két dolog közötti viszony azonban még egyáltalán nem tudatos. Az értelemtulajdonítás megléte vagy hiánya tekintetében áll fenn lényegi különbség *Secondness* és *Thirdness* között. Jól szemlélteti ezt az elvesztett pénzérme példája. Eszerint, ha egy ember az utcán elejt egy érmét (és azt nem veszi észre, tehát nincs az „elvesztés” tudatában), másvalaki pedig odamegy, és felveszi azt, akkor kettős relációval van dolgunk.¹⁶⁷ Az első reláció az érmét *elejtő* ember és az érme között; a második az érmét *megtaláló* személy és az érme között van. A két reláció közül az első tartozik a *Secondness* kategóriájába, hiszen hiányzik az érme elvesztésének a *tudata*. Mindebből következik, hogy az érmét megtaláló egyén és az érme közötti viszony már a *Thirdness* kategóriája. Ennek lényege egy harmadik tényező bekapcsolódása a jelműködésbe, aki képes összefüggésbe hozni két, látszólag össze nem függő dolgot (ez az interpretáns a példa alapján az érmét *megtaláló* személy). A *Thirdness* tehát a megismerés és tapasztalás olyan aspektusa, amely áthidalja azt a szakadékot, amely az „abszolút első és utolsó” között van.¹⁶⁸ Ezáltal képes az interpretáló közösség összefüggésbe hozni a dolgokat, és egyre összetettebb jeleket alkotni. Továbbá ez az

165 CP: 8. 328.

166 HAUSMAN (2008) 215.

167 Uo. 213.

168 CP: 1. 337.

átvittebb, szimbolikusabb és metaforikusabb gondolkodás síkja is, hiszen az értelmezőt az asszociatív értelemtulajdonításban már kialakult szokások, hagyományok is vezérik.

Összességében a fenti kategóriákkal Peirce azt igyekezett hangsúlyozni, hogy az interpretáló közösség értelmezése, magatartása, habitusa által lehet *tartalmat* adni a körülöttünk levő dolgoknak, a világnak.¹⁶⁹ Az értelemtulajdonításnak azonban kialakultak bizonyos rögzült normái, amely szerint nem mindegy, hogy egy adott jelenséget milyen séma alapján interpretálunk (pl.: egy jogi aktus teljesen más séma alapján értelmezendő, és ebben nagy szerepe van a tapasztalatnak). Minden értelmezendő dologhoz, jelenséghez, cselekményhez tapasztalatok láncolata kapcsolódik, amelyek már kialakítottak egyfajta értelmezési sablont, mintát. Innen a habitusok jelentősége, és az, hogy az interpretáns szabadsága korlátozott az értelmezés során. Az interpretáns biztosítja tehát a szemiozikus folyamatok dinamikus voltát. Abban az esetben ugyanis, ha hiányozna a jelműködés folyamatából az interpretáns általi értelemtulajdonítás (és ezáltal újabb jelek, és azokból szokások kialakulása), akkor a jelfolyamatoknak nem dinamikus, hanem statikus voltáról beszélhetnénk.¹⁷⁰ A *Thirdness* ezért a folytonosság (*continuity*) kategóriája.¹⁷¹

A habitusok típusai a fenomenológiai kategóriákon belül és a tudatosság fokozatai

A fenomenológiai kategóriák és a habitusok viszonyát tekintve – bár a 'habit-taking' alapvetően a *Thirdness*-be tartozik – minden kategóriának megvan a saját habitus-típusa. Ennek megfelelően a *Firstness*-nek az *érzés szokása* ('habit of feeling'), a *Secondness*-nek a *cselekvés szokása* ('habit of action'), és a *Thirdness*-nek a *gondolat szokása* ('habit of thought'). A fő különbség közöttük a változásra való képesség. Ez a változásra való képesség pedig egyre inkább csökken a *Firstness* felé közelítve.

169 A jelenségek helyes értelmezése miatt foglalkozott sokat Peirce az ún. „reliable method” (megbízható módszer) problematikájával. Erre alkotta meg az abduktív következtetés módszerét. Erről bővebben: PAAVOLA (2005)

170 A „third”, vagyis értelmező köztes (értelemtulajdonító) volta Peirce szavaival: „The beginning is first, the end second, the middle third. The end is second, the means third.” CP:1. 337.

171 A kontinuitás tana alapozta meg Peirce egyik terminusát, a „végtelen regresszió” (*infinite regression*) fogalmát. Eszerint a szemiozikus folyamatokban soha sincs nyugvópont, ugyanis a jelölés mozgását elindító elem egyúttal a megszakítását is lehetetlenné teszi. Ennek következtében a jelek idővel és az interpretánsok egyre növekvő differenciálási igényével növekednek. Vagyis: attól kezdve, hogy jelentést kreálnak, csakis jelek léteznek. CP: 2. 302.

A fenomenológiai kategóriákon belül a tapasztalati alapú habitusok két típusa különböztethető meg: a *self-controlled* és az *uncontrolled* habitusok.

The *self-controlled* habitusok a Thirdness szintjén helyezkednek el, mert az itt elhelyezkedő habitusok módosíthatók, változtathatók a legkönnyebben az interpretánsok által. Létezésük és tulajdonságaik tehát a közösségen alapul. Ennek oka, hogy¹⁷² olyan újabb szituációk merülhetnek fel, amelyeket a régi habitusokkal nem lehet teljes körűen megoldani. A habitusok ezért szorulnak változtatásra.¹⁷³ A habitusok korrigálása az újabb igényekhez az interpretánsi közreműködést feltételezi, ezért hangsúlyozta Peirce azt, hogy a Thirdness voltaképpen a *habit-taking* kategóriája. A Thirdness ezért a *folytonosság* ('continuity') kategóriája is. A *folytonosság* viszont azt feltételezi, hogy a tapasztalatilag bevált habitusok elvi magvának meg kell maradnia, és úgy kell ezeket korrigálni, hogy idomuljanak a *helyes fejlődés menetéhez*. Ez az utóbbi Peirce elméletének a *synechistic growth*-ról része, amely majd a metafizikáról szóló részben kerül bővebb kifejtésre.

Ahogy a kategóriák között erős kölcsönhatás és egymásrautaltság figyelhető meg, úgy a habitusok típusai között is van összefüggés. A habitusok így nem izolált módon működnek. A Thirdness habitusa úgy is felfogható, mint egy híd, egy közvetítő („mediation”) a lehetőségesség (Firstness) és az aktualitás (Secondness) között.¹⁷⁴ A Thirdness-nek ezért képezi alapját a Secondness és a Firstness. Ennek értelmében a *habit-taking* alapvetően egy tudatos folyamat, ebben a folyamatban azonban olyan elemek – olyan habitusok – is részt vesznek, amelyek nem tudatos befolyással bírnak. A nem teljesen tudatos habitusokat („the habits of feeling¹⁷⁵ and action”) nehezebb megváltoztatni vagy módosítani, hiszen ezek működnek unkontrollált habitusként (*uncontrolled habits*).

A Thirdness-ben zajló *habit-taking* tehát egy alapvetően tapasztalati alapú és tudatos folyamat, amelyen belül – a fenomenológiai kategóriák és a habitusok közötti kölcsönhatás miatt – el lehet különíteni két szakaszt, attól függően, hogy a habitusok tudatosan vagy nem tudatosan

¹⁷² Similar to sign-activity, habits grow and spread in both time and cultural space. BISANZ – CUNNINGHAM (2016) 405.

¹⁷³ 'intellect consist in a plasticity of habit.' CP 6. 86.

¹⁷⁴ SANTAELLA (2016) 156.

¹⁷⁵ Feeling is 'passive consciousness of quality, without recognition or analysis.' CP 1. 377.

befolyásolják az interpretánsokat.¹⁷⁶ A *self-controlled* habitusok biztosítják egy jelrendszer változtathatóságára való képességet, míg az *uncontrolled* habitusok tartják fenn a korábbiakban kipróbált, és megfelelőnek ítélt magatartási és cselekvési mintákat, szokásokat (amely utóbbi a *folytonosság* elve miatt jelentős). Ebből következőleg minden öntudatos cselekvés vagy értelmezés tartalmaz nem-tudatos elemeket: 'Hence, habits of reasoning cannot be entirely self-controlled given the habits of feeling.'¹⁷⁷ A korábban igazolt habitusok így vezetik az értelmezőt nem-tudatos módon.

A tudatosságnak vagy akaratlagosságnak tehát fokozati vannak a fenomenológiai kategóriákon belül.¹⁷⁸ A 'self-control' (vagy tudatosság) foka a Thirdness szintjén a legerősebb. Mintegy felszíni szerkezetét jelenti egy-egy jelenségnek. Peirce felfogásában egyedül a habitus *változtathatósága* tesz egy habitust a Thirdness kategóriájának jelenségévé.¹⁷⁹ Egy jelrendszeren belül tehát mindig a Thirdness jelenti annak felszíni szerkezetét. A Thirdness habitusai ugyanis 'self-controlled' habitusok, tehát e kategóriában érhetők tetten egy adott jelrendszer azonosítására, ill. természetére vonatkozó formális – avagy mesterségesen kialakított – kritériumok. Ezen kritériumok célja, hogy az interpretáns képes legyen az adott jelrendszer célja, szerepe, rendeltetése szerinti cselekvésre, amely aztán mint *pure fact* a Secondness szintjén nyilvánul meg.

A tudatosság foka azonban egyre jobban csökken a Firstness felé közelítve. E szinten tehát a tapasztalati alapú habitusok hatása az emberi akarattól függetlenül érvényesülnek. Minden tudatosan kialakított jelrendszer vagy egyéni cselekedet és értelmezés alapját képezik¹⁸⁰ szándékunktól független tényezők (*uncontrolled habits*).¹⁸¹ Az *uncontrolled habitus* bár emberi akarattól függetlenül érvényesül, mégsem összetévesztendő a congenital habitussal. Az *uncontrolled habitus* ugyanis olyan cselekvési vagy értelmezési sémát, mintát jelent, amely kiállta az idők próbáját, és helytállónak bizonyult. Ezt a helyzetét tapasztalati próba vagy

¹⁷⁶ Habit of thought include habits of feeling and action, whereas mere habits of feeling are possible without habits of thought and habits of action. NÖTH (2016) 55.

¹⁷⁷ NÖTH (2016) 55.

¹⁷⁸ The lowest grades of self-control is connected to feeling and instinct. SORENSEN – THELLEFSEN (2010) 151.

¹⁷⁹ „only the plasticity of habit makes habit a phenomenon of Thirdness.” NÖTH (2016) 52.

¹⁸⁰ Feeling and instinct is a fundament for the higher grades of self-control. SORENSEN – THELLEFSEN (2010) 151.

¹⁸¹ 'our conscious deliberations are, ultimately, rooted in our unreflective, somatic competencies.' COLAPIETRO (2009) 351.

felülvizsgálat által nyerte el, ezért tapasztalati alapú, de olyan általánossá vált, hogy nem is vagyunk tudatában befolyásának. A *congenital habitusok* ezzel szemben azt befolyásolják, hogy mit *tekinthetünk* egyáltalán időtállóknak, avagy helyesnek. Felfoghatók tehát úgy is, mint amelyekkel az ember képes ösztönszerűen felismerni az *acquired habitusok* természetét (helyes vagy helytelen; jó vagy rossz). Feltételezésem szerint ez lesz a kulcs többek között a normativitás-érzet kialakulásának megértéséhez.

Mindezekből következik, hogy a jogi jelrendszer természete sem magyarázható meg egyszerűen a Thirdness (vagyis felszíni szerkezet) szintjének figyelembevételével. Ahhoz tehát, hogy megértsük a jog mivoltát, muszáj lesz választ adni arra, hogy a jogi jelműködés mechanizmusa hogyan válaszolható meg a fenomenológiai kategóriák segítségével.

A *law* fogalmának jelentésrétegei Peirce-nél

Peirce-nek egy fontos kijelentéséből szeretném levezetni azt, hogy mit is érthetett a jogi jelműködés tulajdonságaival kapcsolatban. Peirce kijelentése a következőképpen szól: „Law as an active force is second, but order and legislation are third.”¹⁸² Ebben a mondatban a jogi hatásgyakorlás vagy jogi jelműködés két fenomenológiai kategóriát is érint, a Secondness-t és a Thirdness-t. A közöttük levő kapcsolat megértése végett azonban szükséges lesz felvázolni magának a 'law' fogalmának a jelentéseit.

Peirce-nél a *law* szó egyrészt vonatkozik a természeti, fizikai törvényekre, másrészt vonatkozik a mentális törvényekre. Thirdness-ben szereplő *law* tehát az ember által alkotott rendszerek törvényszerű összefüggéseire vonatkozik, hiszen a 'habit-taking' egy mentális eljárás eredménye (*law of mind*). 1891-ben Peirce azt írta, hogy a szokás törvénye alapvetően pszichikai jelenség („I believe the law of habit to be purely psychical.”)¹⁸³ Peirce aztán a *The Architecture of Theories* című tanulmányában utalt arra, hogy két típusa különböztethető meg a 'law'-nak, a *fizikai törvények* ('the physical laws') és a *szellemi törvények* ('the mental laws'). A közöttük fennálló különbség alapja az általuk igényelt parancsok tulajdonságaiban rejlik. Ennek értelmében a fizikai törvények abszolútak. Például egy elem mozgásának pontosan úgy kell megtörténnie, ahogy azt az erő törvénye („law of force”) előírja. Ezzel ellentétben a szellemi törvények nem követelik meg a teljes, pontos megfelelést. A pontos megfelelés („exact conformity”) ugyanis megakadályozná további szokások kialakulását („...if the law of habit

¹⁸² CP 1. 337.

¹⁸³ W 8. 387. (Letters to Christine Ladd-Franklin)

were absolute, there would be no room for the formation of new habits.”).¹⁸⁴ Peirce szavaival kifejezve: „On the other hand, no exact conformity is required by the mental law.”¹⁸⁵ Összefoglalásként: a fizikai törvény abszolút, mert teljes megfelelést igényel. A 'law' fogalmának ez a típusa tehát a Secondness kategóriájában helyezkedik el. A szellemi törvény már nem abszolút, mert mindig lesz lehetőség eltérni az általa megfogalmazott parancsoktól.¹⁸⁶ A 'law' fogalmának ez a típusa az interpretánsi szokás-gyártás („habit-taking”) eredménye, ezért a Thirdness kategóriájában helyezkedik el.

Peirce-nek egy érdekes megállapítása, hogy a jövőben már erőteljes (szellemi) törvényi determináció fog megfigyelhetővé válni („a complete reign of law”),¹⁸⁷ ami a mentális értelemben vett evolucionista nézeteit tükrözi, hiszen a múltban, vagyis a mentális fejlődés kezdetén még az ilyen szellemi jellegű törvények általi befolyásoltság helyett csak a *határozatlanság* (vagy „chance”) létezett. Ennek ellenére mégis lesz némi eltérés („slight aberrancy from law”), mert a szellemi törvény sosem lehet abszolút.¹⁸⁸

A szellemi törvény, vagyis az emberi *szokás-gyártás* („habit-taking”) egyfajta hídként funkcionál, amely összeköti a káoszt, vagyis a Firstness-t („the chance-medley of chaos”) a renddel, a Thirdness-szel („the cosmos of order and law”).¹⁸⁹ 1904-ben Peirce azt írta, hogy a törvény lényege abban áll, hogy feltételes igazságot jelent a határozatlan jövőre nézve, és soha nem válhat aktuális tényé.¹⁹⁰ A szellemi törvény önmagában nem válhat aktuálissá (vagyis nem képes önmagában hatni a társadalomban), hanem szükség van az aktualitás szintjén bizonyos szereplőkre, akik segítik annak végrehajtását. Peirce-nél tehát a 'law' fogalma a Secondness-ben pusztán *reakciót és tényyszerűséget* jelent, míg a Thirdness szintjén a 'law' az előre megalkotott jogszabályok, *normák halmazára* utal. A jogi jelműködés e két szint erős

¹⁸⁴ W 8. 129.

¹⁸⁵ CP 6. 21 – 23.

¹⁸⁶ A szellemi törvények egyfajta gyűjtőfogalom lehetett Peirce-nél. Ebbe a kategóriába sorolható: *the law of mind, the law of habit, the law of association*, és az általánosítás (*the generalization*). CP 7. 515.

¹⁸⁷ A múltban „there was no law but mere indeterminacy.” CP 1. 409.

¹⁸⁸ CP 1. 409.

¹⁸⁹ CP 6. 262.

¹⁹⁰ „... the essence of law consists in its being a conditional truth about the indefinite future, and never can become matter of actual fact.” MS [R] 1476:10. <http://www.commens.org/dictionary/term/law>

kölcsönhatása révén nyilvánul meg, és erre utal a fentebb idézett mondat, hogy: „Law as an active force is second, but order and legislation are third.”

A Secondness és Thirdness közötti kölcsönhatás csakis az *interpretánsi* közreműködés révén valósulhat meg. Az interpretánsi közreműködés alapvető mivolta miatt nevezte Peirce néhol a fizikai törvényeket „blind law”-nak, míg a szellemi törvényeket „intelligent law”-nak. A *vak törvény* utal az aktív erőre („brute or active force”), amely nem igényel értelmezést. Ez tehát a reflektálatlan viselkedési módokra is utal. Az „intelligent law” ezzel szemben utal az interpretánsi szokás-gyártás eredményeként létrejövő szokásokra és normákra, amelyek kialakulása mögött közösségi egyetértés és megegyezés van.¹⁹¹ A tudatosság („self-control”) foka ezért is erősebb a Thirdness, mint a Secondness szintjén. Peirce szerint a „blind law” reprezentálja a *hatékony okozatiságot* (the efficient causation) a Secondness-ben, míg az „intelligent law” reprezentálja a *végső okozatiságot* (the final causation) a Thirdness-ben.¹⁹² Az okozatiság két típusa között szintén olyan kölcsönhatás van, mint a fenomenológiai kategóriák között. A hatékony okozatiság arra utal, hogy bizonyos ötleteknek muszáj hatást gyakorolniuk a realitás szintjén, míg a végső okozatiság már Peirce metafizikájával, és azon belül is a *synechism* elvével áll összefüggésben. A Peirce-i mentális fejlődés vagy „synechistic growth” (mentális evolucionizmus) lényege ugyanis az, hogy a helyes fejlődést nemcsak hatékonysági tényezőknek kell uralniuk, hanem időtálló, helyes elveknek is.¹⁹³

A hatékonysági tényező nélkül tehát egy alapvetően jó eszme vagy idea nem tud konkrét befolyást gyakorolni; *final causation* nélkül pedig egy-egy szituációnak lehet helytelen a megoldása, mert az esetre adott válasz nem átgondolt (*intelligent law*) hanem csak pusztá reakció (*brute law*).

Peirce-nek van egy kifejezetten jogi jellegű példája, amely megvilágítja, hogy mit is kell érteni a Secondness („brute law”) és a Thirdness („intelligent law”) közötti összefüggésről.

¹⁹¹ CP 1. 337.

¹⁹² CP 6. 614.

¹⁹³ „Efficient causation is that kind of causation whereby the parts compose the whole; final causation is that kind of causation whereby the whole calls out its parts. Final causation without efficient causation is helpless; mere calling for parts is what a Hotspur, or any man, may do; but they will not come without efficient causation. Efficient causation without final causation, however, is worse than helpless, by far; it is mere chaos; and chaos is not even so much as chaos, without final causation; it is blank nothing.” CP 1. 220.

A „law” jelentésrétegei Peirce jogi példájában (*sheriff – court*)

A jogi jelrendszer kettős: kialakulása egyrészt *természetes szükségszerűség* következménye; másrészt, mint jelrendszer, *mesterséges*, ember által létrehozott rendszer. A természetes szükségszerűség arra utal, hogy a jog szokások útján konstruálódott meg egy olyan kontinuumban, amelyet természetes folyamatok indítottak el a haladás útján.¹⁹⁴ A jog elsődlegesen a *Thirdness* kategóriájába sorolható. Mesterséges volta azt jelenti, hogy a jog egy „kettős szemiotikai rendszer”.¹⁹⁵ A jog alapja a természetes nyelv, és ezt az alapkészletet igyekszik saját módszertani követelményeihez igazítani (innen a szigorú, precíz fogalmazás igénye). Ez a kettős sajátosság azonban kettős követelményt is támaszt a jogi jelrendszerrel szemben. Ahhoz ugyanis, hogy társadalmilag érzékelhető hatása legyen, szükséges az interpretáló közösség – a jog céljainak megfelelő – értelemtulajdonítása. Csakis az interpretáló szubjektumon keresztül képes tehát a jog hatást gyakorolni a valóságban. Összességében bár a jogi jelrendszer elsődlegesen a *Thirdness* szintjén működik, ebben a működési mechanizmusban szerepet kap a *Secondness* és *Firstness* is. A *Secondness* és *Thirdness* közötti kölcsönhatás szemléltetésére hozta fel példának Peirce a *seriff* („sheriff”) és a *bíróság* („court”) viszonyát.

A bíróságon bizonyos következtetési eljárások által hozza meg a bíró a jogi döntést, az ítéletet. Ez a folyamat tehát egy értelmezést igénylő feladat (*intelligent law*), és ezért a bíró döntéshozatala a *Thirdness* kategóriájában zajlik le. Ahhoz azonban, hogy a bíró döntéshozatalának gyakorlati megnyilvánulása is legyen, szükséges, hogy ebben a folyamatban olyan szereplők is részt vegyenek, akik végrehajtják azt vagy segítik bizonyos jogszabályok kikényszerítését. Erre utal Peirce példájában a *seriff*, aki a normák kikényszerítéséért felelős. Ezáltal képes a jog, mint a *Thirdness* szintjén levő elvont normahalmaz, az emberek számára is érzékelhető hatást kiváltani, amely hatáskiváltás, mint ok-okozat, az aktualitás, tehát *Secondness* szintjén zajlik le. A jogi hatásgyakorlás mechanizmusában ez a két szint, tehát *Secondness* és *Thirdness* egymással összefüggésben működnek. Mindez azt jelenti, hogy a *seriff* tevékenysége nélkül a bíró ítélete vagy a megalkotott normák csak üres formulák („just set of written rules”, „idle formula”),¹⁹⁶ és fordítva is, tehát a bírói (normatív) háttér nélkül

194 A szokás egyfajta cselekvési sablon, amely aztán szokásszerűen megismétlődő események bekövetkezését generálja. HAUSMAN (2008) 219.

195 Lásd erről bővebben: JACKSON (1985)

196 „...the judge can create a sheriff if need be; but he must have one.” CP 8. 330.

pedig a seriff tevékenysége pusztá erőszaknak (*blind law*) minősül („the sheriff would still have his fist, even if there were no court.”).¹⁹⁷

A bírói döntéshozatal, a jogszabályok alkotása jelenti a jog, mint Thirdness szintjét; és ezeknek végrehajtása a jog, mint Secondness szintjét. Peirce 'law' fogalmának mindkét jelentésrétege részt vesz a jogi jelműködésben. A „court” az *intelligent law*, a „sheriff” a *blind law* képviselője.¹⁹⁸

Összefoglalás: A törvény, mint „aktív erő” (*active force*) utal a jog, mint tény (*is*) jelenségre; míg a törvény, mint rend és törvényhozás (*order and legislation*) jelenti a megalkotott szabályok és normák halmazát. Ezen utóbbihoz szükséges hatékony interpretáció, hiszen ki kell következtetni, hogy mi is legyen (*what ought to be*) a jövőben. Amennyiben a megalkotott szabályok érvényesek és hatékonyak, akkor azok a tények állapotában (*Secondness*) idéznek elő változást. Következésképpen a jogi jelrendszer megfelelő működése az interpretánsoktól függ. A jogi jelrendszerben az értelmezők közötti kapcsolat tehát *tudatos* (pl.: szerződések kötése, házasság). A jog ezért tartozik elsődlegesen a Thirdness kategóriájába. A jog, mint Thirdness jelenti az előírt, hipotetikus normák világát, amely normáknak az aktualitás szintjén (*Secondness*) szükséges konkrét hatást kiváltani. Ebből következik, hogy a jogi normák önmagukban nem hatékonyak, vagyis kölcsönhatás szükséges a jog, mint „aktív erő” (*Secondness*) és a jog, mint előírt normák halmaza (*Thirdness*) között.

A jog és a *Firstness* kategóriája

Peirce jogi példájában elsődlegesen a Secondness és Thirdness viszonya volt kiemelve, de történik rá utalás, hogy a jogi hatásgyakorlás és jelműködés folyamatában a Firstness is részt vesz. Minden jelrendszernek ugyanis a Firstness kategóriája is részét képezi, hiszen a Firstness létezhet Secondness és Thirdness nélkül, ugyanakkor a Thirdness elképzelhetetlen Firstness nélkül.¹⁹⁹

A Firstness jelentőségére utaló mondat a sheriff – court példájában szerepel, és így szól: „But when I feel the sheriff's hand on my shoulder, I shall begin to have a sense of actuality.” (CP 1.

¹⁹⁷ CP 2. 121.

¹⁹⁸ „A court may issue injunctions and judgments against me and I not care a snap of my finger for them. I may think them idle vapor. But when I feel the sheriff's hand on my shoulder, I shall begin to have a sense of actuality. Actuality is something *brute*. There is no reason in it.” CP 1. 24.

¹⁹⁹ „Secondness is an essential part of Thirdness though not of Firstness; and Firstness is an essential element of both Secondness and Thirdness.” CP 1. 530.

24.) Ez a mondat arra utal, hogy minden jelrendszernek a célja szerinti azonosítási folyamata először a puszta érzéssel, érzékeléssel kezdődik. Épp ezért Kevelson és Broekman is rámutatott a Firstness szerepére a jogi jelrendszer működése tekintetében.

Roberta Kevelson amellettt érvelt, hogy a Firstness jelenti a jogi jelrendszer működésében a hirtelen *meglepetést* („surprise”), tehát a nem várt körülményt vagy egyéb tényezőt.²⁰⁰ Fő funkciója ennek nem elhanyagolható, hiszen ezen a szinten történik egy már – relatíve – stabil jogrendszernek a megbontása, hogy újra átgondolják egy a társadalom szükségleteihez jobban illeszkedő jogrendszer alapjait („to bring about a rethinking of what constitutes public trust in an established legal system.”).²⁰¹ Másfelől Kevelson a *Law and Semiotics* című tanulmányában utalt John Lachs-ra, aki a *Law and the Importance of Feelings* című írásában a Firstness-re úgy tekint, mint egy azonnali, *közvetlen tapasztalatra* („as immediate experience”). Eszerint a tapasztalatok közvetlenségét nem szabad elveszíteni a jogi aktusok intézményesített eljárásaiban.²⁰² Kevelson a Secondness és Thirdness kapcsán azon az állásponton volt, hogy a törvény, mint Secondness („the law as Secondness”) azt jelenti, hogy a váratlan szituációk, tényezők (Firstness) adta konfliktusok már az aktualitás szintjén mennek végbe; a törvény, mint Thirdness („the law as Thirdness”) pedig arra utal, hogy a törvényszerű jelek („the law-like signs”) irányítják a jogi érvelés folyamatát.²⁰³

Broekman szerint a Firstness-nek *erős ontológiai referenciája* („strong ontological reference”) van, tehát ez a kategória lehet a legjelentősebb a jogi jelrendszer vonatkozásában is. A Peirce-i terminológiában ugyanis a Firstness egyfajta sokk-élményt („shock-experience”) tartalmaz. Ennek a sokk-élménynek van egy szélesebb dimenziója, nevezetesen a társadalmi dimenziója, és a sokk társadalmi tapasztalásának („social experience of shock”) nagy jelentősége van a jogrendszerek kialakulása tekintetében.²⁰⁴ Ezt követően a Secondness már a *cselekvés birodalmát* („the realm of action”) jelenti, és ezt az emberek akkor tapasztalhatják meg, amikor egy esemény egy másik esemény hatására következik be. A jog területén az ügyvédi gyakorlat

²⁰⁰ „Signs of firstness may be likened to emergent anarchistic sorts of phenomena, or to patterned conduct of such social outsiders as cultist, religious revivalists, political dissenters, public action groups, and others.” KEVELSON (1988a) 28.

²⁰¹ UO. 28.

²⁰² KEVELSON (1988b) 4.

²⁰³ KEVELSON (1988a) 28.

²⁰⁴ BROEKMAN - BACKER (2015) 113 – 114.

egy része is ide sorolható. Végül a Thirdness jelenti a *magyarázat birodalmát* („the realm of explanation”), és ez az ügyvédi gyakorlatnak mindig a részét képezi.²⁰⁵

Broekman másik érdekes megállapítása a *sheriff* jelentőségére mutat rá. Eszerint a *sheriff* egyfajta „jelentés-gyártó” (*meaning maker*). A *sheriff* gesztusa ugyanis azt jelentheti számomra, hogy jogok és kötelezettségek hordozója vagyok. A *sheriff* kezének érzékelésével tehát megkezdődik annak tudatosulása, hogy egy jogi helyzet alanya vagyok („makes me instantaneously into an actual legal subject.”).²⁰⁶

Összefoglalás: a jog, mint *Firstness*, *Secondness* és *Thirdness*

Mint látható tehát, a jogi szemiózisban mindhárom kategóriának megvan a maga szerepe, épp ezért - bár Peirce egyedi példaként írta le a *sheriff – court* viszonyát,²⁰⁷ - azt Kevelson egy rendszer részének tekintette.²⁰⁸ A fenomenológiai kategóriák tekintetében a jog - mint dinamikusan működő jelrendszer – egyszerre fejezi ki a véletlent (*chance*, *Firstness*), a reakciót a nem várt helyzetre (*reaction*, *Secondness*), és a szabályszerűséget (*regularity* vagy *habit-formation* , *Thirdness*).²⁰⁹

A jog a *Firstness* szintjén jelenti azt, hogy egy nem várt helyzet következett be (forradalom, tüntetések stb.), amelyek sokként vagy meglepetésként érik az embert. Jelentőségük, hogy ezekre a váratlan helyzetekre adott válaszok új jogszabályok kialakulásához vezethetnek. A *Firstness*-nek a jogi jelrendszer működésében kettős szerepe van. Egyrészt van egy szélesebb, társadalmi jelentőségű funkciója. Eszerint a nem várt társadalmi események, mint *shock* jelentkeznek, és az ezekre adott válasz lesz az újabb normák alapja. Másrészt minden jogi aktus, vagy jogilag releváns magatartás alapja a *Firstness* (pl.: érzékelni az útjelző színeit vagy hallani a rendőrök szirénáját).²¹⁰

²⁰⁵ CYRAN (2011) 117.

²⁰⁶ BROEKMAN - BACKER (2013) 44.

²⁰⁷ Broekman utalt Pencak egy tanulmányára, amely szerint Peirce közel állt a jog gyakorlati oldalához a tartós pénzügyi nehézségei miatt. BROEKMAN – BACKER (2013) 44.

²⁰⁸ Ennek megfelelően Kevelson a megismerés három fokozatát (the „iconical stage” – *Firstness*; the „indexical stage” – *Secondness*; the „symbolical stage” – *Thirdness*) kiterjesztette a jog fejlődésére is. KEVELSON (1994) 227.

²⁰⁹ BROEKMAN – BACKER (2013) 44 – 45. Kevelson szerint pedig a jogi jelrendszer a következőket tartalmazza: „*perceive*” (*Firstness*), „*experience*” (*Secondness*), „*memory*”, *habit-taking* (*Thirdness*). KEVELSON (1999) 38.

²¹⁰ Például amikor látunk egy stopjelet, akkor a színek és képek alapvető vizuális benyomása történik, ezeket a szemünkön keresztül érzékeljük, és ennyi („without meaning and purpose”). ELLSWORTH (2011) 132.

A Thirdness jelenti a jog formális kritériumrendszerének a felépítését, vagyis a normatív háttér megalkotását, a jogalkotást (*what ought to be*). A különféle normák ugyanakkor csak akkor tesznek szert valóságalkító szerepkörre, ha azok ténylegesen is képesek hatást gyakorolni. Hatásgyakorlás nélkül ugyanis egy norma érvényes ugyan, de egyáltalán nem hatékony. Az utóbbi biztosítására szolgál a Secondness kategóriája. Ez a szint jelenti a jog végrehajtását (*law as pure fact*). Amennyiben az előzetesen és az előírt kritériumoknak megfelelően megalkotott jogszabályok (Thirdness) a várakozásoknak megfelelően képesek hatást gyakorolni a valóságban, akkor lehet azt mondani, hogy az a jogszabály *hatékony*. A jogszabályok végrehajtásában közreműködő szereplők cselekvéseinek tehát normatív háttérrel kell rendelkezniük. Normatív háttér hiányában ugyanis minden reakció egy-egy vitás körülményre csupán *brute force* maradna.

Ebből következően a jogi hatásgyakorlás mechanizmusa az interpretánsi közreműködésen alapul, a jogi hatékonyság a megfelelő értelmezés függvénye, a jogban tehát erős szerepe van az ember mentális adottságainak.²¹¹

²¹¹ Broekman szerint a jog egy szimbolikus diskurzus és a jogi hatások sikeressége a megfelelő szemantikai átültetési folyamatoknak a függvénye. BROEKMAN – BACKER (2013) 113.

A normatív tudományok rendszere

A normatív tudományok elméleti alapjai

Peirce számára a normativitás szó bizonyos cselekvési minták, habitusok értékelésére és ellenőrzésére utal. A habitusok a fenomenológiai kategóriák függvényében háromfélék lehetnek: *habit of feeling* a Firstness; *habit of action* a Secondness és *habit of thought* a Thirdness kategóriájában.

A normatív tehát az egyes tevékenységekben, magatartásokban megvalósuló habitust vizsgálja, minden normatívnak tekintett cselekmény alapja egy bevált vagy rögzült magatartási minta.

A normatív tudományok rendszerének eszmei alapja a *synechism* (folytonosság, ésszerűség elérése) elve. Peirce úgy vélte ugyanis, hogy az ember képes lehet ésszerűvé tenni a maga alkotta jeluniverzumot az önkontroll (*self-control*) által. Az önkontroll pedig a habitusok felülvizsgálatának a szükségességére utal. Ennek fényében Peirce-t a normatív tudományok rendszerének a megalkotásához az a kérdés vezette, hogy az embernek *hogyan* és milyen *eszmény szerint* is kellene élnie. Számára ez a kérdés volt az univerzum nagy talánya. 1890 körül bele is fogott a 'A Guess at the Riddle' című tanulmányába,²¹² amelyben azt a kérdést vizsgálja, hogy az embernek hogyan is kellene helyesen viselkedni. Peirce úgy vélte, hogy az ember képes megtalálni a helyes élet megvalósítására szolgáló eszközt, elvet.²¹³ Ez a *Summum Bonum*, amely szerint az ember képes átvállalni egy olyan eszményt (esztétikai), amely segítségével szolgál az egyre bonyolultabbá váló szemiozist az ésszerű növekedés irányába terelni.²¹⁴ Ennek értelmében képesek lehetünk ésszerűen és az önkontroll gyakorlásával élni, vagy más szavakkal, az ideálnak megfelelően értékelni és ellenőrizni az érzés (*feeling*), a cselekedet (*action*) és a gondolkodás (*thought*) szokásait. A *synechism* szerint tehát az univerzum egy jel-univerzum, és ezen evolúciós univerzumon belül az érzés, az anyag és a gondolat szüntelenül összeolvadnak „konkrét ésszerűségbe”; Peirce szerint a világ ésszerűbbé tétele pontosan az a *Summum Bonum*, amelyet valójában el kell érnünk.²¹⁵ A három normatív

²¹² A tanulmány utalás W. Emerson híres *The Sphinx* című költeményére. SORENSEN, B. – THELLEFSEN, T. L. (2010) 142.

²¹³ Peirce-re még jelentős hatással volt Schiller *Aesthetische Briefe* című műve is, amelyet Peirce még egyetemi éve alatt (1855) tanulmányozott barátjával Horatio Paine-nel. CP 2. 198.

²¹⁴ SORENSEN, B. – THELLEFSEN, T. L. (2010) 142 – 143.

²¹⁵ UO. 142.

tudomány (esztétika, etika és logika) így a 'minek kellene lennie' (*what ought to be*) tudománya, így ideálokat és célokat foglal magában, és természetesen olyan fogalmakhoz kapcsolódik, mint például: szándékos cselekedet és önkontroll. Így a három normatív tudomány együttesen úgy értelmezhető, mint egy kísérlet az önkontroll egyesítő modelljének megfogalmazására, szorosan kapcsolódva a racionalitáshoz.²¹⁶

A normatív tudományok tehát azon a feltevésen nyugszanak, hogy az érzés, a cselekedet és az érvelés – bizonyos mértékig – önkontrollnak vannak kitéve. Ezért a normatív tudományok feladata annak kiderítése, hogy hogyan kell ezeket ellenőrizni.²¹⁷

A normatív tudományok alapjaiként kell számon tartani tehát a fenomenológiai kategóriákat is²¹⁸. Ez a három normatív tudomány megfelel Peirce három fenomenológiai kategóriájának, amelyek pszichológiai szempontból az érzés, a reakció és a gondolat. A pragmatizmus valódi természete nem érthető meg a normatív tudományok nélkül;²¹⁹ továbbá a kategóriák megértését sokkal világosabbá és meggyőzőbbé tehetik.²²⁰

Sok habozás után Peirce végső véleménye szerint három normatív tudomány létezik: az *esztétika*, az *etika* (gyakorlat) és a *logika*.²²¹ Ez a trió kapcsolódik az érzéshez, a cselekedetekhez és a gondolkodáshoz, vagyis a fenomenológiai kategóriákhoz: „Supposing, however, that normative science divides into esthetics, ethics, and logic, then it is easily perceived, from my standpoint, that this division is governed by the three categories.”²²² Ennek értelmében az esztétika normákat állít fel az érzés (*Firstness*) tulajdonságaira vonatkozóan; az etika normákat állít fel az aktuális magatartások (*Secondness*) megítélésére; a logika pedig normákat állít fel annak eldöntésére, hogy milyen gondolatokat és érveket kell elfogadnunk, és hogy milyen eljárásokat kell alkalmaznunk (*Thirdness*).²²³

²¹⁶ UO. 142.

²¹⁷ UO. 143.

²¹⁸ Peirce szerint a normatív tudományok get us "upon the trail of the secret of pragmatism" CP 5.129.

²¹⁹ 'pragmatism, synechism, and "scholastic realism" are of a piece.' POTTER (1997) 6.

²²⁰ CP 8. 256.

²²¹ CP 1. 573.

²²² CP 5. 129.

²²³ CP 1. 574.

Peirce szerint az esztétika az ideálok tudománya (*the science of ideals*), vagy amelyek objektív módon csodálhatók meg bármilyen hátsó indok nélkül. Az etika, vagyis a helyes és a helytelen tudományának (*the science of right and wrong*) az esztétikához kell fordulnia, hogy az segítséget nyújtson a *summum bonum* meghatározásában. Ez az önszabályozott vagy szándékos *magatartás* elmélete. A logika ezzel szemben az önszabályozott vagy szándékos *gondolkodás* elmélete; és mint ilyen, az etikára kell hivatkoznia annak alapelvei vonatkozásában. A logika tekinthető továbbá a jelek általános törvényének tudományának. Három ága van: 1. spekulatív nyelvtan (*Speculative Grammar*), vagyis a jelek természetének általános elmélete (függetlenül attól, hogy azok ikonok, indexek vagy szimbólumok); 2. Kritikus (*Critic*), amely osztályozza az érveket és meghatározza az egyes típusok érvényességét és erősségét; 3. *Methodetic*, amely azokat a módszereket vizsgálja, amelyeket az igazság vizsgálatában, a magyarázatában és az alkalmazásában követni kellene.²²⁴

Fontos hangsúlyozni, hogy az esztétika nem azt ítéli meg, hogy ez vagy az csúnya vagy gyönyörű, hanem azt próbálja meg eldönteni, hogy mi tesz egyes dolgokat széppé vagy csúnyává. Az esztétika így kapcsolódik az eszmékhez, vagyis önmagában foglalkozik a 'végekkel'.²²⁵ Mint ilyen, értelmet ad a többinek. Az etika és a logika ezért az esztétika specifikációi. . Az etika azt javasolja, hogy milyen célokat lehet ésszerűen választani különböző körülmények között, míg a logika azt javasolja, milyen eszközök állnak rendelkezésre e célok elérésére. Peirce végül arra a következtetésre jut, hogy az említett *Summum Bonum* nem más, mint az indokolt és ésszerű magatartás.

Az esztétika, az etika és a logika között tehát hierarchia van, de hatással vannak egymásra. Összességében annak vizsgálatára irányulnak, hogy a gondolkodás vagy a magatartás mely szokásai azok, amelyeket ellenőrizni és finomítani kellene avégett, hogy az ember kiteljesítse önmagát (*in order to fulfill himself*).²²⁶

A következőkben a normatív tudományok általános jellemzőit ismertetem.

²²⁴ CP 1. 191.

²²⁵ „Esthetics, then, deals with ends (or more properly the end) in themselves. It studies the admirable per se, regardless of any other consideration. This is the ideal of ideals, the summum bonum” POTTER (1997) 33.

²²⁶ UO. 127.

A normatív tudományok általános jellemzői

A normatív tudomány azt vizsgálja, hogy *mi legyen*,²²⁷ vagyis olyan normákat vagy szabályokat állít fel, amelyeket nem muszáj, de be kell tartani.²²⁸ A "Kellene" tehát kizárja a kényszert és a determinizmust,²²⁹ hiszen mindig lehetséges a "kellene" ellenében viselkedni.

A „kellene” inkább olyan eszmékre és célokra utal, amelyek vonzzák és irányítják²³⁰ a szándékos magatartást. Peirce egy helyen azonban a normatív tudományra úgy utal, mint olyan tudományra, amely a jelenség-relációk 'végekhez' (vagy végső célokhoz) való egyetemes és szükségszerű törvényeit tanulmányozza.²³¹ Ennek ellenére Peirce a normatív tudományt pozitív tudományként kezeli, vagyis olyan kutatásként, amely kategorikus állításokban kívánja kifejezni a pozitív tudást.²³²

A pozitív tudomány alatt olyan vizsgálatot kell érteni, amely pozitív tudást keres; vagyis olyan tudást amelyet kényelmesen kifejezhetünk kategorikus javaslatban. A logikai és más normatív tudományok, bár azt kérdezik, hogy minek kellene lennie és minek nem, ennek ellenére pozitív tudományok, mivel a pozitív, kategorikus igazság képes megerősíteni azt, hogy az, amit jónak hívnak, valóban így van. Tehát a helyes érv, a helyes erőfeszítés és a helyes létezés, amelyet a normatív tudományok kezelnek, ezt a karaktert pozitív kategorikus tényből származtatják.²³³

A jelenségek és a célok viszonya szempontjából a normatív tudomány lehetővé teszi, hogy szándékosan jóváhagyjanak vagy elutasítsanak bizonyos magatartási irányokat. Tehát a normatív tudomány elválasztja a „juhokat a kecskéktől, és jó és rossz dichotómiát eredményez.”²³⁴ Az ilyen dichotómia vonatkozásában Peirce hangsúlyozza is, hogy a normatív

²²⁷ CP 1. 281.

²²⁸ CP 2. 156.

²²⁹ A cselekmények determinálása ugyanakkor valami kiszámíthatóságot biztosít, és a megoldások ember általi determinációba való átalakítása része az emberi természetnek. Peirce ezt úgy fejezte ki, hogy a magatartás-determináció egy „gépezet” az emberben, valami rejtett az emberi természet mélyén (*something hidden in the depths of our nature*). CP: 1. 593.

²³⁰ CP 1. 575.

²³¹ "which investigates the universal and necessary laws of the relation of phenomena to Ends . . ." CP 5.121.

²³² POTTER (1997) 22.

²³³ CP 5. 39.

²³⁴ „Thus it is the science which separates the sheep from the goats, makes the dichotomy of good and bad.” CP 5.37.

tudomány minden szempontból magában foglalja a „nyomatékos dualizmust” (*emphatic dualism*).²³⁵

Összességében a normatív tudomány – mint a kellene (*what ought to be*) – a szándékos, tudatos magatartással és annak megítélésével foglalkozik; ezért lehet kísértés gyakorlati tudománynak tekinteni. Peirce azonban folyton hangsúlyozta, hogy a normatív tudomány tisztán elméleti tudomány, sőt, a „tisztán elméleti tudományok legtisztább elmélete.”²³⁶

A normatív tudomány elméleti jellegére utal az is, hogy Peirce szerint egy-egy gyakorlati jelenség törvényszerűségeinek, mechanikájának a tudása az, amely lehetővé teszi az ember számára egy adott terület gyakorlati szintjén való helyes cselekvést.²³⁷ Minden helyes viselkedés és magatartás alapja tehát a helyes elmélet.²³⁸ Peirce ezért is hangsúlyozta kifejezetten, hogy a normatív tudomány szorosan kapcsolódik a művészethez (*to art*) és a gyakorlathoz,²³⁹ és léteznek az érvelésnek és vizsgálatnak, továbbá az életvitel és a műalkotások előállításának a gyakorlati tudományai.²⁴⁰

Következésképpen a normatív tudomány elméleti (*theoretical*) tudomány, és Peirce szerint éppen ez az elméleti jellege az, ami miatt muszáj ’normatívnak’ neveznünk.²⁴¹ Ennek megfelelően a normatív tudományok módszere analízis vagy definíció.²⁴² A normatív tudományok másik fontos tulajdonsága, hogy számukra nem az a fontos kérdés, hogy milyen vagy mennyire jó, illetve helyes valami, hanem az, hogy a kérdéses dolog vagy jelenség jó-e egyáltalán (*whether it is good at all*).²⁴³ Peirce ezt nevezi „negatív jóságnak” (*negative goodness*).²⁴⁴ A jóság ugyanis – legyen az esztétikai, morális vagy logikai – mennyiségi,

²³⁵ CP 5. 551.

²³⁶ "the very most purely theoretical of purely theoretical sciences" CP 1.282.

²³⁷ Egyesek szerint a gyakorlati cselekvésekkel kapcsolatos vonatkozásai miatt a normatív tudományok megértést szolgáló (*heuristic*) tudományok is. PANESA (1996) 205.

²³⁸ Peirce szerint azt mondani, hogy a normatív tudomány ismerete közvetlenül vagy önmagában segítene az embernek a helyesebb gondolkodásban és a helyesebb életvitelben, az olyan, mint azt mondani, hogy a biliárd szabályainak pontos elméleti ismerete segít az embernek „mester játékosá” válni a gyakorlat szintjén. CP 2.3.

²³⁹ CP 1. 575.

²⁴⁰ CP 5. 125.

²⁴¹ CP 1. 281.

²⁴² CP 1. 578.

²⁴³ POTTER (1997) 29.

²⁴⁴ A negatív jóságot Peirce néha a „mentesség a hibától” (*freedom from fault*) kifejezéssel illeti. Uo. 29.

kvantitatív értelemben negatív is lehet.²⁴⁵ A jóság kvantitatív kezelése azt sugallja, hogy csak fokozatonként, relatívan képes megjelenni; míg valójában a jóságnak folytonosan kellene működnie. Ez annyit jelent, hogy a jóság minőségi kategória, és nem ismeri el a mennyiségi fokozatokat. Fokozatonként, vagyis relatívan értékelve ugyanis lehet valami jó, de az nem jelenti egyértelműen azt is, hogy hosszútávon – folytonossági szempontból – jó lenne.

A jóság folytonossági szempontból való értékelése két dologra utal. Egyrészt a *synechism*, mint folytonosság elvére referál, vagyis hogy az ésszerű növekedés folyamata mögött folytonosan érvényesülő elvek húzódnak meg; másrészt az esztétika jelentőségére utal (ami hatással van az etikára és a logikára). A jóság *Firstness* (minőségi) természetéből²⁴⁶ magyarázható ugyanis az, hogy nem ismeri el a fokozatokat.

A normatív tudományok tulajdonságaiból így kikövetkeztethető, hogy minden szándékos és tudatos cselekvés alapja, mozgatórugója egy, az esztétika által azonosított eszmény; illetve az ennek befolyásaként létrejött etikai és a logikai minták, habitusok. Ebből következik, hogy a pragmatista szemiotika fogalomrendszerében a normatív szó egyáltalán nem vonatkozik az aktuális jogrend által előírt, hatályos jogszabályok halmazához.²⁴⁷

Az esztétika, az etika és a logika

Esztétika, etika és logika között egymásrautaltság van. Az esztétika azonosítja azt az eszményt, amelyet az etikus cselekvésnek követnie kell; a cél elérésének eszközei pedig a logikához tartoznak, amely az önszabályozott érveléssel foglalkozik.

Általánosságban véve az esztétika, az etika és a logika különbséget tesznek jó és rossz között.²⁴⁸ Ezt a különbségtevést a *logika* az igazság reprezentációjának a vonatkozásában; az *etika* az akarat erőfeszítéseinek a vonatkozásában; végül az *esztétika* az érzetminőség vonatkozásában teszi.²⁴⁹

²⁴⁵ CP 5. 127.

²⁴⁶ POTTER (1997) 29.

²⁴⁷ „I wonder how many of those who make use of this term see any particular need of the word *normative*.” CP 1. 281.

²⁴⁸ *Normative Science* [...] distinguishes the good and bad... MS [R] 1339:12.

²⁴⁹ CP 5. 36.

Az első normatív tudomány az esztétika. Az esztétika azért első, mert közvetlenül irányul a *final causation* felé, tekintet nélkül bármely más meggondolásra.²⁵⁰ Peirce ezzel kapcsolatban sokat tanulmányozta Hegel és Schiller írásait. Schiller számára a szépség egy híd az *anyagi* és a *szellemi*, az érzéki és a racionális között. Hegel számára a művészet szépsége meghaladja a természet szépségét; bár a természetes világ „Istenből született”, az ember szelleme átalakítja a természetes anyagokat a művészet útján, így a természet „újjászületik”. Peirce írásai szerint, miután fiatalon „különféle esztétikai műveket” (*various works on esthetics*) olvasott, ezeket a műveket oly gyengének találta, hogy figyelme hamar a logika felé fordult.²⁵¹ Majdnem ötven évvel később tért vissza újra az esztétika témájához, és úgy találta, hogy némi átdolgozással és adaptálással az elődjeineknek néhány elmélete fontos elemeket adhat hozzá saját rendszeréhez.²⁵²

Peirce tehát kezdetben kifogásolta az esztétika beépítését a normatív tudományok rendszerébe. Az etika és a logika sajátos feladata, célja ugyanis megvizsgálni, illetve ellenőrizni, hogy mely magatartás erkölcsileg jó és **mely érvelés logikailag igaz**. Ezzel ellentétben az esztétikában annak eldöntése, hogy egy dolog szép vagy csúnya, teljesen független attól, hogy bármilyen célja legyen.²⁵³ Az esztétika így azért nem került bele kezdetben a normatív tudományok rendszerébe, mert egy dolog minősége – szép vagy csúnya – önmagában kizárja, hogy interpretánsi megítélés tárgya legyen (hiszen a minőség megítélése már Thirdness). Peirce másik kifogása az esztétikának a normatív tudományok rendszerében betöltött helye ellen az a feltételezése volt, hogyha a logika az etika mellett az esztétikán is alapulna, akkor az arra a következtetésre vezetne, hogy az érvelés a pusztá érzet és ízlés kérdésére korlátozódik. Ez pedig az igazság redukálhatóságát jelentené. Végül az 1903-as harvardi előadások során jutott Peirce az egyik kategória másik kategóriára való csökkentésének gondolatára.²⁵⁴ Ebben az időszakban az esztétika szerepe is újragondolásra került, és Peirce azért helyezte el végül a normatív tudományok rendszerében, mert állítása szerint egy magatartás vagy érvelés végső céljának (*the*

²⁵⁰ CP: 1. 612.

²⁵¹ CP 2. 197.

²⁵² Peirce-nek Kant és Schiller nézeteivel rokon hasonlóságát mutatja ki például: Richard ATKINS’ “The Pleasures of Goodness: Peircean Esthetics in Light of Kant’s Critique of the Power of Judgment,” *Cognitio*, Vol. 9, No. 1; Jeffrey Barnouw’s “The Place of Peirce’s ‘Esthetic’ in His Thought and in the Tradition of Aesthetics,” továbbá Peirce and Value Theory, Herman Parrel.

²⁵³ CP 1. 575.

²⁵⁴ HERDY (2014)

ultimate end of conduct), a „*summum bonum*nak” egy olyan ideálnak kell lennie, amelynek a minősége önmagában kívánatos. Erről sem a logika, sem az etika, hanem csakis az esztétika dönthet.²⁵⁵ Peirce továbbá az 1903-ban írt „*Likemost logicians*” című tanulmányában is azt hangsúlyozta, hogy – bár az esztétika és a logika első pillantásra különböző területekbe tartoznak (*Esthetics and logic seem, at first blush, to belong to different universes.*) – a logikának esztétikai segítségre van szüksége.²⁵⁶ Az esztétika ezek szerint a Firstness kategóriájába tartozik, de egy olyan érzetre utal, amely az ésszerűség benyomását kelti. Peirce ennek lényegét a következőképp fejezte ki: „It is a pure Feeling but a feeling that is the Impress of a Reasonableness that Creates. It is the Firstness that truly belongs to a Thirdness in its achievement of Secondness.”²⁵⁷

Mindezek ellenére fontos hangsúlyozni, hogy az esztétika nem jelenti azt, hogy a magatartás végső célja, vagyis a *summum bonum* a tiszta érzetre lenne redukálva. Egyes szerzők szerint az esztétika egyfajta „minőségi Thirdness”- nek (*Qualitative Thirdness*) is tekinthető. Ez annyit jelent, hogy például egy logikai érvelés során az ember érezheti egy bizonyos gondolat „vonzó ösztönzését”.²⁵⁸ Ez a vonzó ösztönzés, vagyis az esztétikai jóság (*esthetical goodness*) fogalma talán a legrejtélyesebb gondolata a Peirce-i normatív tudományok rendszerének.²⁵⁹ Peirce maga is beismerte esztétikai koncepciójának bonyolultságát. Úgy fogalmazott, hogy maga sem tudja megmondani, hogy pontosan mi is ez, annyi biztos, hogy van tudatossági eleme, amely a reprezentáció kategóriájába tartozik (vagyis Thirdness), ugyanakkor, amit reprezentál, az valami az érzet minőségének a kategóriájában (Firstness).²⁶⁰ Az esztétikai jóságra tehát gyakran utalt úgy, mint „*esthetic enjoyment*”, „*reasonable feeling*”, illetve „*intellectual sympathy*”.²⁶¹

A Peirce-féle esztétikáról szóló tanulmányában Martin Lefebvre ezzel kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy a valóban normatív és racionális etika és logika megköveteli a célokat és ideálokat. Ezeket az önmagukban csodálatos célokat és ideálokat akarja konkrét módon

²⁵⁵ CP 2. 199.

²⁵⁶ CP 2. 197.

²⁵⁷ MS 310. 9.

²⁵⁸ HERDY (2014)

²⁵⁹ UO.

²⁶⁰ CP 5. 113.

²⁶¹ CP 5. 113.

megvalósítani az etika a magatartás szokásainak, míg a logika a gondolkodás szokásainak a felülvizsgálatán, megítélésén keresztül. Ezek a célok, ideálok tehát azok, amelyek alapján a magatartás és gondolkodás mérhető és értékelhető.²⁶²

A szokásgyártás alapelve - amit Peirce az elme törvényeként (*the law of mind*) titulál – miatt van összefüggésben az esztétika és az *agapism*, vagyis a teleologikus és ésszerű fejlődés. Kiindulópontként muszáj lesz megemlíteni az érzés minőségének jellemzőit. Az érzés minőségei ugyanis monádok; önmagukban véve semmilyen módon nem kapcsolódnak egymáshoz; ugyanakkor, a szokásgyártás révén, mégis szert tesznek arra a képességre, hogy valószínűvé tegyék a növekedésüket és a rendszerezésüket. A szokásgyártás által tehát az önmagukban vett érzetek bizonyos szempontok alapján rendszerezésre kerülnek, vagyis létrejönnek **az érzet szokásai** (*habits of feeling*).²⁶³ Az érzet szokásai aztán képesek befolyásolni a magatartás és a gondolkodás szokásait. Ehhez képesnek kell lenniük arra, hogy vonzzon minket, mielőtt induktív módon mérlegelhetnénk a (érzet) szokás elfogadásának viselkedésre és érvelésre gyakorolt következményeit. Martin Lefebvre szerint ez a vonzerő részben abban rejlik, hogy a szokás összeegyeztethető a már kialakult életkörülményekkel és eszmékkel. Ez önmagában ugyanakkor nem elégséges. Valójában a vonzereje a *summum bonum*, ami Peirce kozmológiájában a gondolkodás agapisztikus fejlődésének felel meg.²⁶⁴ A gondolat agapasztikus fejlődése bizonyos mentális tendenciák elfogadása. Az *agapism* tartalmazza a másik két Peirce-i evolúciós módot is, a *tychism*-t (*véletlenszerűség*) és *anancism*-t (*szükségszerűség*), de fő jelentősége az, **hogy bizonyos ideálok, ötletek képesek még azelőtt befolyást gyakorolni, hogy az ember azok jellemzőit tudatosítaná magában**.²⁶⁵ Az ésszerű érzetek ideálokká vagy érzet-szokássá való adaptálása segít tehát abban, hogy a szemiózis a konkrét ésszerűség irányába növekedjen (*synechism*).²⁶⁶

Mindez pedig magyarázatot is ad arra, hogy Peirce miért is tekintette végül az esztétikát az etika és a logika alapjának.

²⁶² LEFEBVRE (2007) 323.

²⁶³ CP 6. 21.

²⁶⁴ LEFEBVRE (2007) 327.

²⁶⁵ CP 6. 307.

²⁶⁶ LEFEBVRE (2007) 327.

A második normatív tudomány az etika. Peirce számára ennek kidolgozása okozta a legnagyobb fejtörést. Ennek okát terminológiai zavarok képezték. Peirce nem tudta egységesen eldönteni, hogy mi tartozik, és mi nem tartozik az etikába. Évekig kételkedett benne, hogy az etika nem csupán gyakorlati tudomány, hanem az erkölcsre, a helyes életvitelre és az erényes magatartásra vonatkozik. David Elmer Pfeifer (1971: 66) szerint az etika megvitatásának elemei már szerepelnek az 1892-33-ban közzétett *Monist* tanulmányokban, ahol Peirce bemutatta az abszolút véletlen (*tychism*), a folytonosság (*synechism*) és az evolúció gondolatait (*agapism*). Ezenkívül Edward Petry (1992:681) szerint Johann Friedrich Herbart írásainak tanulmányozása a normatív tudományok felosztásáról is hatással lehetett Peirce-re. Max H. Fisch (1981:30) szerint azonban a döntő esemény az volt, hogy Peirce elkezdte alkalmazni Wicenty Lutoslawski „stylometry” módszerét Platón etikájára. Ennek megfelelően a *Minute Logic* című tanulmányában Peirce mintegy 125 oldalt szentelt Platón párbeszédeinek tanulmányozására, és úgy tűnik, hogy ez a vállalkozás kapcsolódik az etika iránti érdeklődéséhez is.²⁶⁷ Az etika negatív megítélésével kapcsolatban Peirce be is ismerte, hogy kezdetben „tudományos emberként” (*a scientific man*) viszonyult az etikához, és teljes meggyőződéssel elítélte a hellén hajlamot (*the Hellenic tendency*) a filozófia és a gyakorlat összekeverésére.²⁶⁸ Kezdetben tehát az etika úgy került definiálásra, mint amely egy gyakorlati diszciplína filozófiai fontosság nélkül (*practical discipline of no philosophie importance*).²⁶⁹ Az 1880-as években így az etika még nem szerepelt a normatív tudományok rendszerében.²⁷⁰ Ennek háttérében lényegében két tényező szerepelt. Először is az, hogy az etika a Secondness kategóriájához kapcsolódik, amely kategória a konkrét világban jelenlevő tényekből áll. Másodsorban az, hogy a filozófia a tapasztalatokat univerzális jellemzőiben vizsgálja. Ezekből következően vélte úgy Peirce, hogy az etika a tapasztalat speciális (és nem univerzális) osztályára korlátozódik, vagyis a *gyakorlat* tudományágaként tekintendő.²⁷¹

²⁶⁷ CP 1. 584.

²⁶⁸ CP 1. 618.

²⁶⁹ PANESA (1996) 210.

²⁷⁰ CP 5. 129.

²⁷¹ Erről bővebben: MAYORGA (2009) 69. és HERDY (2014): Mayorga szerint az általánosság az a kulcsfontosságú jellemző, amely hiányzik Peirce első etikai meghatározásából. Az etika így a magatartás konkrét, Secondness-be tartozó eszményeire korlátozódott (például az egyén vagy egy adott közösség pozitív erkölcsi normái). A pozitív erkölcsi normák mindig kettős megkülönböztetésből állnak: jó – rossz; helyes – helytelen; legális – illegális. Peirce így úgy vélhette, hogy nominalista hiba lenne bármilyen filozófiai fontosságot tulajdonítani az egyéni pozitív erkölcsi reakcióknak. MAYORGA (2012)

Az etika rendszertani meghatározását Peirce később finomította. A logika és etika összefüggésrendszerének felismerése vezette el ahhoz, hogy az etikát is a normatív tudományok közé sorolja. Az 1898-as Cambridge-i konferencia képviselte az utolsó pillanatot, amikor Peirce nyilvánosan kifejezte etikával kapcsolatos negatív véleményét. William Jamesnek írott egyik levelében utalt arra, hogy csak a cambridge-i előadások után jött rá arra, hogy a logikának etikán kell alapulnia.²⁷²

Az etikát ezek szerint nem lehet tisztán úgy definiálni, mint a helyes és helytelen, vagy a jó és rossz megítélésének tudományát. Amennyiben az etika az aktualitás (*Secondness*) körébe tartozó cselekvésekre koncentrál, akkor az alapvető problémája nem az, hogy mi a helyes (erre a kérdésre ugyanis a gyakorlati tudomány igyekszik majd választ adni), hanem az, hogy mi az, amikor az ember szándékosan készen áll elfogadni cselekvésre készítő elveket.²⁷³

Az etika új meghatározása is tartalmazza tehát azt, hogy az etikának – mint pozitív tudománynak – a megfigyelt tényekre kell támaszkodnia (*Secondness*): “the only solid foundation for ethics lies on those facts of everyday life which no skeptical philosopher ever yet really called in question” (CP 8.158.). Az etika filozófiai jelentősége azonban abban rejlik, hogy ezek a mindennapi tények, az aktualitás igenis befolyással bírnak az általánosság, vagyis *Thirdness* kategóriájára, és ezen keresztül a logikára.

Az 1902-es *Minute Logic* tanulmányokban fejeződik ki leginkább Peirce új etikai koncepciója. Azt írta ebben, hogy kezdi látni az **etika fontosságát, mivel a logika eredménytelen lehet mindaddig, amíg nem tudjuk meg, hogy mit is akarunk tenni. Ezt az utóbbit pedig az etika határozza meg.**²⁷⁴ Az etika szerepe tehát az, hogy elengedhetetlen segítséget nyújt a logika megértéséhez.²⁷⁵

Az etika szempontjából átgondolt logika a gondolkodás céljának (*the end of thought*) elérésére szolgáló eszközök tanulmányozását jelenti. Ezt a feladatot a logika azonban csak akkor tudja megoldani, ha egyértelműen tudja, hogy mi is ez a „vég”, „cél”. Az etika feladata ezt meghatározni.²⁷⁶

²⁷² CP 8. 256.

²⁷³ „To what is the force of my will to be directed?” CP 2. 198.

²⁷⁴ CP 2. 120.

²⁷⁵ CP 2. 82.

²⁷⁶ CP 2. 198.

Felmerülhet kérdésként, hogy az etika – Secondness viszonyára tekintettel, miként is lehet alkalmas az etika ilyen elméleti jellegű kérdések megválaszolására. Peirce megkülönböztette az etika *gyakorlati* és *elméleti* dimenzióit. Az elméleti kérdésekkel foglalkozó etikát „Tiszta Etikának” (*Pure Ethics*) titulálta. A tiszta etika tehát szigorúan elméleti jellegű,²⁷⁷ a helyes magatartás általános természetét (a *summum bonum*) vizsgálja ; és így nem tévesztendő össze az erkölcs gyakorlati fegyelmével.²⁷⁸ Az elméleti és gyakorlati etika ugyanakkor szorosan összefüggnek egymással. A tiszta etika ugyanis a kategorikus tények alapján pozitív igazságokat állít elő.²⁷⁹

A tisztán elméleti etika így másodrendű etikai kérdésekkel foglalkozik. Ezek állnak összefüggésben metafizikai, episztemológiai, pszichológiai vagy fenomenológiai kérdésekkel (például: „Van-e erkölcsi tudás?”; vagy „Milyen pszichológiai állapot fejezi ki az erkölcsi ítéletet?”). Ezzel ellentétben a gyakorlati (vagy normatív) etika foglalkozik az elsőrendű etikai kérdésekkel (például: „Vissza kell-e adnom az utcán talált pénztárcát?”).²⁸⁰

A harmadik normatív tudomány a logika. Elsőként a **logika** fogalmának általános jellemzőit vázolom fel, amelyet a fogalom jellemzőinek a magyarázata fog követni.

Peirce a logika fogalmát is módosította kezdeti, 1867-es definíciójához képest, amely szerint a logika a szimbólum és annak tárgya közötti viszony elmélete. Ez a meghatározás lett kiegészítve 1905-ben. A logika ezáltal átfogóbb definíciót nyert, hiszen mindenféle jelek általános elméletét jelenti, nem csupán tárgyukhoz való viszonyukban, hanem minden szempontból.²⁸¹ Peirce a szemiotikát ezért tekintette logikának, hiszen az a jelek alapvető természetének a tanulmányozását jelenti.²⁸² A normatív tudományok rendszerén belül pedig a **logika olyan tudomány, amely megvizsgálja azokat az elveket, amelyek alapján el kell tudni döntenünk, hogy egy adott érvelés jó-e vagy sem.** Mivel az érvelés alapvetően gondolati

²⁷⁷ A tiszta etika nem törekszik az emberi magatartás irányítására. „It is only intended to be pure theory.” CP 5. 125.

²⁷⁸ CP 2. 198.

²⁷⁹ „That truth and justice are great powers in the world is no figure of speech, but a plain fact to which theories must accommodate themselves.” CP 1. 348.

²⁸⁰ A tiszta etika így azonosítható azzal, amit a mai filozófusok „metaetikának” neveznek. A tiszta etika továbbá a Thirdness kategóriájához kapcsolódik, mert nem a konkrét, egyedi magatartási ideállal foglalkozik (mint a normatív etika), hanem a magatartási idea általános jellegével, vagyis a magatartási szokással. HERDY (2014)

²⁸¹ „... the general theory of signs of all kinds, not merely in their relation to their objects but in every way.” MS [R] 1334:40-41.

²⁸² EP 2:309-11.

mechanizmus, így Peirce azon az állásponton volt, hogy a logika a gondolat tudománya (*the science of thought*) is. Itt fontos megjegyezni, hogy Peirce-t nem az egyéni individuumok aktuális vagy pillanatnyi gondolatait tartotta fontosnak, hanem azt a kialakult és kialakulóban levő szemiózist, amelyben a cselekvési minták, a **habitusok bizonyos értelmezési homogenitást** alkotnak. A gondolat ebben az értelemben tehát nem inkább belső, hanem külső.²⁸³ A **gondolatok vagy érvelések igazsága vagy hamissága így a társadalmi, kulturális (mentális) kontextus függvénye.**

Fontos látni a különbséget a logika és a másik kettő alapvetően elméleti tudomány, a matematika és a metafizika között. A logika és matematika viszonyát tekintve a matematika csupán egy bizonyos érvelésfajta gyakorlata, míg a logika – általános jellegéből adódóan – az összes érvelésfajta elmélete.²⁸⁴ A logika és metafizika között már több a hasonlóság, hiszen mindkettő az átlagos emberek megfigyelésén alapszik. A különbség közöttük, hogy a **metafizika a valós tárgyak megfigyelésén, ellenben a logika a mentális produktumok valós tényeinek a megfigyelésén** alapszik.²⁸⁵

Összességében a logika a gondolkodás habitusait (*habits of thought*) vizsgálja felül, illetve ellenőrzi. Célja elérni a gondolkodás irányítására szolgáló módszertant.²⁸⁶ Peirce úgy vélte, hogy tökéletes párhuzamosság van az érvelés és az erkölcsi magatartás között, és a logikának . - mint az önszabályozott gondolkodás tudományának – az etikára kell támaszkodnia az alapelvei vonatkozásában.²⁸⁷ A logika jelentőségének magyarázata a szemiózis, vagyis jelképződés – és működés összetettsége. Ez az összetettség, a jelek komplexitása alapvetően mentális, az interpretánsi elme által generált. **A logika célja tehát megtalálni azt az általános**²⁸⁸

²⁸³ MS [R] 499 (s)

²⁸⁴ MS [R] 78:4.

²⁸⁵ NEM 4:267.

²⁸⁶ *On Classification of the Sciences* | MS [R] 602:8.

²⁸⁷ CP 1. 191. Az etika és logika szoros összefüggésének a felismerésében Peirce-re William James műve, a *The Principles of Psychology* (1890) is hatással volt. W. James ebben azt írta, hogy az igazság a jónak egy fajtája („the truth is a species of the good.”) HERDY (2014)

²⁸⁸ A magasabb szintjeiben az evolúció egyre inkább önkontroll útján megy végbe (ez a mentális evolúció, az *agapasm*) és ez a pragmatikusnak valamilyen igazolást ad arra, hogy az ésszerű cél általános legyen. CP 5. 433.

módszertant, amely által az ember képessé válik ebben a jelkomplexumban kiigazodni, hogy különbséget tudjon tenni az igaz és a hamis állítások között (a *fallibilism* elve szerint ugyanis a jelek megtévesztőek). Tapasztalataink világa végső soron a gondolkodásban képviselt világ. A logika az igazság felé mutató jelek asszociációs és értelmezési mintáit írja le.²⁸⁹ A logika legfontosabb funkciója, hogy a gondolkodás és a tapasztalat szabályszerűségeire és törvényeire vonatkozzon. Ugyanakkor a logika által felismert törvények és szabályszerűségek megtalálhatóak az érzet (*Firstness*) és a cselekvés, aktualitás (*Secondness*) világában egyaránt. A logikai jóság ezáltal az esztétikai és az etikai jóság továbbfejlesztése.²⁹⁰ Az érvényes következtetés folyamata így nemcsak az igazság felismerése felé halad előre, hanem egyben helyes cselekedet is.

A normatív tudományok jelentőségének összegzése

Az esztétika az ideálok tudománya, és célja *a summum bonum* fogalmának a meghatározása, amely önmagában csodálatos. Az etika célja a helyes és helytelen cselekvés természetének a vizsgálata. A logika (*semeiotic*) pedig az igazság ábrázolásának az alapelveit vizsgálja. Mindhárom normatív tudomány feladata tehát kritikusan megvizsgálni és ellenőrizni azokat a „célokat”, cselekvési és gondolkodási irányvonalakat, amelyek a világgal való interakcióinkat irányítják. Az esztétika, az etika és a logika így a világgal való interakció különféle módjaira irányul. Az esztétika esetében a világgal való interakció az érzés, az érzet; az etika esetében a cselekvés; míg a logika esetében a gondolkodás által valósul meg. A normatív tudományok rendszerének a megalkotásával Peirce azt akarta hangsúlyozni, hogy minden reális, valós cselekedetet és a legtöbb ténykérdést megelőzik az értékkérdések. Minden tény értékkel terhelt.²⁹¹

A normatív tudományok - mint elméleti tudományok - ezáltal felfoghatók úgy is, mint egyfajta norma-készlet, elvi-készlet, amely aztán az alapját képezi a konkrét valóságalakításnak. Az esztétika, az etika és a logika ezért vizsgálja felül folytonosan az érzetek, a cselekedetek és a gondolkodás habitusait (hiszen a ténykérdések alapjai az értékkérdések). A normatív tudományok által képviselt elvi habitus-készlet ezért nem az egyénekhez kötődnek, hanem mint bizonyos általánosság megtestesítői, a közösségi értékeket jelenítik meg. Peirce utalt is arra,

²⁸⁹ A logika (vagy *semeiotic*) tehát a jelek és a jelműködés általános elmélete. Sokkal szélesebb körű, mint a formális logika, amit Peirce a logika matematikájaként azonosított. CP 1. 444.

²⁹⁰ PARKER (2003) 35.

²⁹¹ „all facts are value-laden.” PARKER (2003) 29.

hogy a helyes cselekedet szükségszerűen magában foglalja az erre irányuló egyéni erőfeszítéseknek a közösség erőfeszítéseivel való összehangolását.²⁹²

A jogi jelrendszer elhelyezése a normatív tudományok rendszerében

A fő kérdés itt az, hogy a jogi jelrendszer mely területe írható le a normatív tudományok segítségével. A jog rendszertani besorolásának nehézsége abban rejlik, hogy mint mesterséges jelrendszer, alapvetően elméleti tudomány, azonban célja (befolyásolni a magatartásokat, a társadalmi struktúrát) a gyakorlat területén nyilvánul meg. Peirce csupán egy 1892-ből és egy 1883/84-ből származó írásában tett említést a jognak tudományok rendszerében betöltött helyéről, és ezek inkább arra utalnak, hogy a jogot a gyakorlati tudományok körébe sorolja.

Az 1892-ből fennmaradt írás voltaképpen egy vázlat a tudományok felosztásának kezdeti koncepciójáról. A jog ebben a szociológián belül helyezkedik el, amely gyakorlati tudomány. A másik, 1883 körül keletkezett írásában Peirce háromféle adottságot azonosított az emberekben, és ez már szorosan kapcsolódik a normatív tudományokhoz. Az első adottság az *érzés* (esztétika), amely a művészekben, zenészekben, színészekben, írókban, költőkben van jelen dominánsan. A másik a *cselekvés* (etika) adottsága, amely az uralkodókban, tábornokokban, államférfiakban, jótékonyági szakemberekben, felfedezőkben és ügyvédekben van jelen. A harmadik a *gondolkodás* (logika) adottsága, amely a filozófusokra, matematikusokra, feltalálókra, vallástudósokra és történészekre jellemző.²⁹³ Fontos hangsúlyozni, hogy ez a három adottság, amelyek leképezik a normatív tudományokat, nem teljesen megegyezők a fenomenológiai kategóriákkal. Peirce szemiotikájában a fenomenológiai kategóriák képviselik a szemiózis összetettségi fokát, a tapasztalati érzékelhető érzeteket (*Firstness*), cselekvéseket (*Secondness*) és gondolati tartalmakat (*Thirdness*). Ezen okból kifolyólag a fenomenológiai kategóriák egy szinttel a normatív tudományok fölött állnak, hiszen az utóbbin belül van az a habitus-készlet, amely a fenomenológiai kategóriák által leírható érzet, cselekmény vagy érvelés alapja. **A kategóriák ugyanis csak leltárba veszik a tapasztalati adatokat (nem alkotnak értékítéletet), a normatív tudományok pedig felülvizsgálják ezeket az adatokat meglévő habitusaik segítségével (értékítéletet alkotnak).** Legkönnyebben ez úgy képzelhető el, hogy a kategóriák a mindenki

²⁹² „progress comes from every individual merging his individuality in sympathy with his neighbors” CP 6.294. Továbbá: „Sacrifice your own perfection to the perfectionment of your neighbor” CP 6.288. Peirce kategorikus követelményének felfogása szorosan hasonlít Kant felfogásához. Peirce ugyanis a helyes cselekvés alapjaként bizonyos elvi egyetemességet és fenntarthatóságot hangsúlyoz. PARKER (2003) 33.

²⁹³ W5: 35-8.

által tapasztalható ténykérdéseket, míg a normatív tudományok az értékkérdéseket reprezentálják. A Peirce által felsorolt három adottság tehát azt jelenti, hogy az ilyen emberek ismerik a szakmájuk alapját képező habitus-készletet. Az ügyvéd ezek szerint azért rendelkezik a *cselekvés* adottságával (etika), mert tisztában van szakmája habitus-készletével. A jogi jelrendszer egésze ugyanakkor nem írható le pusztán az etika, a gyakorlat segítségével.

A logika és a jogi jelrendszer dinamizmusa

A normatív tudományok közül a logika és a jogi jelrendszer közötti relevancia kimutatására kerül sor, hiszen a logika, mint módszertan leképezi a jog dinamikus fejlődését, és az abban szerepet játszó jogi érvelés tulajdonságait.

Peirce 1897-ben a *A jelekről* („On Signs”) című tanulmányában már leszögezte, hogy a logika a szemiotika másik megnevezése,²⁹⁴ vagyis a jelek formális doktrínája.²⁹⁵ 1899-ben Peirce a filozófiának még csupán két nagy ágáról tett említést, a logikáról (vagy más néven *gondolkodásfilozófia*) és a metafizikáról (vagy *létfilozófia*). Eszerint a logika tapasztalati, pozitív tudomány, amelyet nem speciális megfigyelési eszközökkel végeznek, hanem olyan jelenségekről szóló tudomány, amely nyitott minden ember megfigyelésére.²⁹⁶ 1903-ban már a normatív tudományok rendszerében elhelyezve esik szó a logika lényegéről, amely szerint a logika a normatív tudományoknak az az ága, amely **az igazság körülményeit vizsgálja**. A logika tehát megmutatja, hogy milyen eljárásnak kell vezetnie az igazság felfedezéséhez, bármi legyen is ez az igazság.²⁹⁷ Az etika és a logika viszonya kapcsán, az előbbi az olyan dolgok tanulmányozását jelenti, amelynek célja a cselekvés; míg az utóbbi célja reprezentálni valamit.²⁹⁸ 1905-ben a logika úgy lett meghatározva, mint amely az etikát alkalmazza a gondolkodásra. Ennek oka, hogy az érvelés abban különbözik az új hit kialakulásától, hogy az ötletek társulása csak szándékos és ellenőrzött magatartás lehet.²⁹⁹ **A logika ezek alapján megvizsgálja azokat az alapelveket, amelyek alapján el kell tudni döntenünk, hogy valamelyik érv jó vagy sem.**³⁰⁰ Fő jelentősége az érvek érvényességének a vizsgálata. Az érvényesség függvénye pedig az, hogy szükséges-e egyáltalán a valós tényekhez. A logika így a

²⁹⁴ „Logic treats of signs. A sign is a third.” W 5: 295.

²⁹⁵ CP 2. 227.

²⁹⁶ CP 7. 526.

²⁹⁷ NEM 4: 192 – 4.

²⁹⁸ CP 5. 129.

²⁹⁹ MS [R] 1334: 40 – 41.

³⁰⁰ MS [R] 603: 38 – 39.

premisszákat hasonlítja össze a következtetésekkel.³⁰¹ Mindezek alapján Peirce a logikát egyfajta *speciális etikának* nevezte, amely a *gondolkodás önkontrolljának* az elmélete. Az etika ugyanis egy szándékosan elfogadott cél megvalósítása érdekében a *magatartás önkontrolljának* az elmélete.³⁰²

A Peirce-i logika fejlődését úgy lehetne összefoglalni, hogy kezdetben (1867-ben) úgy volt definiálva, mint a szimbólumoknak a tárgyukhoz való viszonyának elmélete. Később pedig mindenféle jelek (ikon, index, szimbólum) általános elmélete, és nem pusztán a tárgyukhoz való viszony szerint, hanem minden szempontból. Peirce tehát a logikát kétféle értelemben kezelte. Egyrészt szűk értelemben, amely az igazság eléréséhez szükséges feltételek tudományát jelenti; másrészt tág értelemben, amely az általános szemiotikát jelenti, hiszen nemcsak az igazságot, hanem a jelek általános feltételeit is vizsgálja.³⁰³ Peirce így 1906-ra a logikát kiterjesztette a jelek mindhárom fő osztályára, az ikonokra, indexekre és szimbólumokra (hiszen kezdetben a logika csak a szimbólumokra koncentrált).

A kiterjesztett logika („Exact logic”) három részből áll, amelyek a következők: *spekulatív nyelvtan* (vagy „originalian logic”); *kritikus logika* („Critical Logic” vagy „Obsistent logic”); és *spekulatív retorika* (más nevén: objektív logika; „transuasional logic”; „methodeutic”).³⁰⁴

A *spekulatív nyelvtan* a jelek természetének és jelentéseinek általános elmélete; a *kritikus logika* már érveket osztályoz, és meghatározza egyes érvfajták érvényességét. A *spekulatív retorika* pedig azokat a módszereket tanulmányozza, amelyeket az igazság alkalmazásában, a kutatásban és megismerésben kell követnünk.³⁰⁵ Peirce az utóbbit néhol *tiszta retorikának* („pure rhetoric”) nevezte, amelynek feladata azon törvények megismerése, amelyek révén az egyik jel egy másiknak ad életet, és egy gondolat előhoz egy másikat.³⁰⁶

A jeleket tehát háromféleképpen lehet tanulmányozni: 1.) jelentésük általános körülményeit illetően (spekulatív nyelvtan); 2.) az igazságuk feltételrendszerét (kritikus logika); és 3.) a jelentések más jelekre való átadásának a feltételeit (spekulatív retorika). Az utóbbi vonatkozik a szemiózis dinamikus működésére, amikor egy jel értelmezése egy másik, komplexebb jelet eredményez. Tekintve, hogy az így létrejött jelnek helyesnek kell lennie, döntő annak

³⁰¹ MS [R] 498.

³⁰² MS [R] 602:8.

³⁰³ CP 1. 444.

³⁰⁴ CP 2. 93.

³⁰⁵ EP 2: 260.

³⁰⁶ CP 2. 229.

fontossága, hogy maga az értelmezési módszer is helyes legyen. 1906-ban Peirce azt írta erről, hogy a spekulatív retorika a jeleknek az értelmezőikkel való kapcsolatát, vagyis a tudásteremtő értéküket tárgyalja („their knowledge-producing value”).³⁰⁷ Továbbá a spekulatív retorika jelentőségét mutatja, hogy Peirce 1865-ben ezt *egyetemes retorikának* („Universal Rhetoric”) is nevezte, amelynek célja a megismerés kérdéseinek vizsgálata a közösség kontextusában.³⁰⁸

Mindez pedig a jelentések közösségi determinációját sejteti, azt a folyamatot, amelyben bizonyos habitusok is már egyfajta értelmezési keretet kényszerítenek az interpretánsra. A jelek, fogalmak jelentésének eredete tehát végső soron egy közösséget von maga után. Ennek alapján beszélhetünk különféle jogi kultúrákról is. Az egyes jogi fogalmak tehát tükrözik, reprezentálják egy adott nép jogi kultúráját, és így végül számot adnak a közösségileg elfogadott, társadalmilag elismert értékek rendszeréről. Peirce tehát már korán felismerte, hogy minden valóságteremtő mentális mechanizmus alapja az érték általi cselekvés és gondolkodás. A spekulatív retorika pedig ennek a törvényszerűségeit tanulmányozza.

Roberta Kevelson jogi szemiotikai írásaiban ezért is tulajdonít nagy jelentőséget a spekulatív retorika jogi jelrendszeren belül betöltött szerepe tanulmányozásának. Kevelson szerint a logika három ágát tekintve, a *spekulatív nyelvtan* az érvek szintaktikai szintjével, a *kritikus logika* az érvek szemantikai szintjével, míg a *spekulatív retorika* az érvek pragmatikai szintjével foglalkozik.³⁰⁹ A spekulatív retorika tehát az olyan jelek létrejöttét tanulmányozza, amelyek új értékítéletet reprezentálnak egy korábban társadalmilag elfogadott érték alapján.³¹⁰ A cél így meghatározni, hogy egy gondolat vagy „judgment sign” hogyan keletkezik a másikból; a döntések és meggyőződések hogyan születnek, és hogyan lehetnek alapjai új tudás növekedésének.³¹¹

A jogi jelműködés helyes fejlődésének ez lehet a mozgatórugója, az értékek általi dinamizmus. Ebben a fejlődésben nagy szerepe van a habitusoknak, és a habitusok által való érvelésnek. Kevelson a *C. S. Peirce's Method of Methods* című tanulmányában hangsúlyozta Peirce azon megállapítását, hogy az érvelés („reasoning”) minden olyan folyamatra referál, amely által a tudás („knowledge”), amelynek az elme már a birtokában van, a további ismeretek

³⁰⁷ MS [R] 793.

³⁰⁸ W 1: 274.

³⁰⁹ KEVELSON (1988) 7.

³¹⁰ UO. 80.

³¹¹ UO. 4.

megszerzésére irányul. A lényeg mindenesetre, hogy amikor egy jelet értelmezünk, akkor egyúttal már érvelünk is.³¹² „Further, every time we interpret a sign we are reasoning” (MS 667: 3 – 8.)

Az érvelés az a folyamat, amelynek során eljutunk egy meggyőződéshez („belief”), amely a korábbi ismeretek eredményének tekinthető. Egy adott „belief” így egy másik hatása, viszont nem látni egyértelműen, hogy miért vagy hogyan. Peirce hangsúlyozta, hogy az érvelést gyakran nevezik következtetésnek („inference”), viszont nem szabad ezt racionális érvelésnek vagy következtetésnek nevezni. Peirce szavaival élve: „A blind force constrains us.”³¹³ Fontos jellemzője az érvelésnek, hogy csak az ítélet megalkotásakor kezdődik, mert az előzetes kognitív műveletek nincsenek logikai ellenőrzés alatt. A tudatalatti nincsen eléggé közel a tudat felszínéhez, ezért ellenőrizhetetlen.³¹⁴ Amennyiben az érvelő – még ha homályosan is – tisztában van azzal, hogy mi vezérelte az érvelését, akkor az érvelése „logical argumentation”.³¹⁵ Tekintve pedig, hogy az érvelésben az igazságot keressük, így az egy sajátos változata az erkölcsi önuralom alatt álló cselekvésnek. Ez azt jelenti, hogy fontos a korábbi döntésekkel való kritikus összehasonlítás, és a jövőbeli magatartás elképzelése a különféle lehetséges szituációk szerint. Az érvelés nagy kiváltója lehet a *meglepetés* („The great stimulus to reasoning is surprise.”).³¹⁶

Az érvelés mindezek alapján egy olyan folyamat, amelynek szándékosnak és ellenőrzöttnek kell lennie, hogy az érvelés alapján való cselekvés helyes legyen. Az ellenőrzés szükségessége miatt tehát a normatív tudományokon belül a logikának, mint a helyes gondolkodás elméletének a feladata ez az ellenőrzés. A szándékos ellenőrzést segítik a tapasztalati alapú habitusok, de emlékezzünk Peirce szavaira („A blind force constrains us.”), hogy az érvelés – a szándékos ellenőrzés szükségességét túlmenően – egy olyan kognitív művelet, amely teljeskörűen nem ellenőrizhető, hiszen egy érv, vélemény vagy ítélet megalkotását olyan gondolati struktúrák is befolyásolják, amelyeknek nem is vagyunk a tudatában. Az érvelés tehát egyszerre tartalmaz *tudatos* és *nem-tudatos* lépéseket. Az utóbbi terület megértésére tett kísérlet Peirce írásainak nagy részét kiteszi. Ezek főleg az abdukcióról szóló írásaiban találhatók. Az abdukcióról tudni kell, hogy a logika három nagy ága közül a kritikus logikához tartozik, tehát a logika azon

³¹² KEVELSON (1987) 33.

³¹³ EP 2: 11 – 12.

³¹⁴ CP 2. 773 – 774.

³¹⁵ EP 2. 348.

³¹⁶ MS [R] 939: 3 – 5.

szegmenséhez, amely az érvek érvényességét vizsgálja. Ennek érdekessége pedig, hogy az érvek érvényességi feltételrendszere nem kizárólag tapasztalati alapú habitusokból áll. A következőkben az abdukció és a jogi érvelés közötti relevancia kimutatására kerül sor.

Az abdukció fogalma és alkalmazásának feltételei; abdukció, dedukció és indukció

Általánosságban az abdukció egy inferenciális folyamat, amely által képesek vagyunk a szemiozisban nehéz döntések meghozatalára, mikor kétértelmű utasításokat követünk. Két fő típusa különböztethető meg: az első egy vagy több meglepő tényből indul ki, és egy általános szabály hipotézisével végződik (ilyenek a tudományos felfedezések); a másik pedig egy vagy több meglepő tényből indul ki, és egy másik meglepő tény hipotézisével végződik, amelyről feltételezhető, hogy oka az elsőnek vagy elsőknak (ilyen a bűnügyi nyomozás).³¹⁷ Az abdukció tehát egy magyarázó következtetés ideiglenes kiválasztása, és célja, hogy az eset feltérképezése által az esethez kapcsolódó (magyarázó) szabályt megtalálja.³¹⁸ Az abdukció mindezek alapján egy hipotézis megfogalmazása, amellyel igyekszünk magyarázatot találni egy olyan jelenségre, amelyre még nem született általános szabály. Umberto Eco ezért is hangsúlyozta, hogy az abdukció a dedukcióval áll szemben, mert az utóbbi egy szabályból indul ki, és a szabály egy esetéből következtet egy eredményre.³¹⁹

Tekintve, hogy az abdukció egy esethez kapcsolódik, nagy jelentősége van az eset *kontextusának*, és az abdukciót alkalmazó személy múltbeli *tapasztalatainak*. Az abdukció ezért tekinthető egy olyan komplex mentális eljárásnak, amelyben a helyes hipotézis megalkotása sok tényező függvénye: az adott eset mennyire egyedi, vannak-e hasonló esetek, és az azokra megalkotott magyarázó szabályok mennyiben alkalmazhatók a jelenlegi esetre; milyen a kontextus; végül pedig a habitusok jelentősége. Az abdukcióban így nagy szerepe van annak a mentális mechanizmusnak, amelyet Eco *felismerésnek* nevezett. Ez a felismerés mindig a különféle kontextusok által változik, és egy triadikus folyamat, mert mindig két dolog (egy jelenlegi esethez kapcsolódó, vagyis *aktuális* és egy *felidézett* dolog, amely valamiben hasonlít a jelenlegi esethez) és egy *típus* összevetése történik. A típus azt jelenti, hogy az ember az elméjében raktározza el egyes dolgok feltűnő tulajdonságait („pertinens jegyeit”). A típus tehát egy absztrakt, mentális típust jelöl, amely arra utal, hogy nem szükséges, hogy egy emlékezetben őrzött asztal minden tulajdonsága pontosan megegyezzen a jelenleg érzékelt, látott asztaléval.³²⁰

³¹⁷ Eco (2013) 365 – 368.

³¹⁸ Uo. 366.

³¹⁹ Eco (2013) 346.

³²⁰ Eco (2013) 348 – 349.

Az abdukció talán leglényegesebb tartalmi eleme, az úgynevezett *vélekedés* („guessing”) alapul a *felismerés*en. Peirce 1907 tavaszán írta meg a *Guessing* (CP 7. 36 – 48.) című tanulmányát, amelynek alapja egy huszonnyolc évvel korábban megtörtént eset, amikor 1879. június 20-án Bostonból New York-ba hajózott a Parti Felmérő Szolgálatban végzett munkájával kapcsolatban. Az eset lényege röviden, hogy Peirce a kabinjában hagyta a felöltőjét és az óráját, és mire visszaért, azok eltűntek. A tolvaj személyének azonosításában Peirce egy olyan mentális eljárást alkalmazott, amely egyrészt ösztönszerű, és érzéki benyomásokon alapuló; másrészt pedig ezek alapján komoly logikai következtetés is.³²¹ Peirce ezzel a megtörtént esettel igyekezett illusztrálni azt, hogy miért is oly gyakori a helyes vélekedés. Ezt a hipotézisállító hajlamot, illetve sajátos ösztönt nevezte Peirce abdukciónak, és egyes helyeken retrodukciónak. Az abdukciót a *Guessing* című tanulmányában úgy jellemezte, mint egy olyan „különleges salátakeveréket”, amelynek a főbb összetevői a megalapozottság, a hihetőség és a mindenütt jelenvalóság. Az abduktív képesség tehát a legmagasabb rendű az ösztönös képességeink között.³²² A lopás kiderítése kapcsán ugyanis Peirce nem tudott rájönni a tudatos gondolkodás szintjén, hogy ki (melyik pincér) volt a bűnös. A pincérekkel folytatott beszélgetés során azonban olyan receptív és passzív állapotba került, amelynek során a tolvaj apró és szándéktalan áruló jeleire figyelt fel, mintegy öntudatlan módon. Ez a tudatosság felszíne alatt történő, „nem valódi ítéletnek elismert, de valójában mégis igazi különbségtevés” volt.³²³ Peirce elméletének lényege ugyanis, hogy a világ jelenségeiről alkotott magyarázataink, és sejtéseink mind *észleleti ítéleteken* alapulnak. Az észleleti ítéletek általános elemeket tartalmaznak, ezért képes az ember belőlük univerzális megállapítások levonására. Az észleleti ítéletek megalkotása ugyanakkor spontán történik, tehát ezek mentesek a tudatosságtól. Peirce szavaival: az észleleti ítéletek egy folyamat eredményei, és ez a folyamat nem eléggé tudatos ahhoz, hogy az ember képes legyen irányítani; vagy pontosabban kifejezve, ez a folyamat nem is irányítható, és ezért nem lehet tudatos.³²⁴ Peirce úgy vélte továbbá, hogy már az emberi elmében vannak a magyarázat, a hipotézis különféle összetevői, és az az ötlet villantja fel az új feltevést, hogy hogyan is lehet

³²¹ Az eset részletes ismertetéséről lásd: T. A. SEBEOK – J. U. SEBEOK (1989) 17 – 30.

³²² Uo. 22 – 23.

³²³ Uo. 27.

³²⁴ CP 5. 181.

összeilleszteni a különféle jelenségeket.³²⁵ Peirce a hipotézis kialakítását a „belátás aktusának” is nevezi, hiszen az abduktív elképzelés mintegy „villámként” villan fel az elmében.³²⁶

Az észleleti ítéletek miatt szokás az abdukciónak a fenomenológiai kategóriákon belül a Firstness-hez társítani.³²⁷ Ennek oka, hogy a Firstness-re jellemző *ikonicitás* („iconicity”) különösen jelentős az abdukciónak. Az észleleti ítéletek ugyanis mindig valamilyen éppen érzékelt benyomáson alapulnak (szín, hang, illat stb.). Ezeknek az érzékelt tulajdonságoknak, minőségeknek pedig nagy szerepük van az abduktív következtetésben. Az abdukciónak sok helyen ezért írják úgy körül, mint egy olyan következtetést, amit a detektívek használnak.³²⁸ Ebben az esetben a hipotézist a pusztán tények egyszerű érzékelése generálja, a tények hasonlósága („the resemblance of the facts”) ³²⁹ által. Ebben a mentális folyamatban van szerepe az asszociációnak. Az abdukciónak és a Firstness viszonyát Peirce szavaival alátámasztva: „Now, I said, Abduction, or the suggestion of an explanatory theory, is inference through an Icon, and is thus connected with Firstness...”³³⁰

Összességében: az abduktív képesség egy emberi ösztön, amely elsősorban a világ aspektuai közötti kapcsolatok észleletére, illetve az észleletek tudatalatti összefüggésére támaszkodik. Egy olyan mentális eljárás, mechanizmus, amely nem tudatos, és nagy szerepe van benne az észleleti ítéleteknek, az asszociációnak, a felismerésnek, az adott kontextusnak, a habitusoknak, és a vélekedésnek. Mivel azonban ez egy folyamat, így annak későbbi szakaszában már képbe jön a tudatos, logikai elemzés szükségessége.³³¹ A pusztán észleleti ítélet és az abduktív következtetés közötti legnagyobb különbség az, hogy az észleleti ítélet nincs logikai elemzésnek

³²⁵ CP 5. 181.

³²⁶ CP 5. 181.

³²⁷ CP 5. 181 – 194.

³²⁸ PAAVOLA (2004) 255 – 257. Lásd erről még: FANN (1970) 56 – 59.; ECO – SEBEOK (1988); NIINLUOTO (1999).

³²⁹ CP 7. 218.

³³⁰ PPM 276, 1903.

³³¹ Umberto Eco a következő fajtákat különbözteti meg az abdukciónak: *Hipotézis* vagy *hiperkodifikált abdukciónak* (ilyenkor a szabály, törvény valamilyen szinten adott); *hipokodifikált abdukciónak* (ebben az esetben a szabályt egy sor ugyanolyan valószínű szabály közül kell kiválasztani); *kreatív abdukciónak* (a szabályt intuitív lehet megtalálni, ehhez az elme „kreativitása” szükséges, és ez már esztétikai aspektusokat is magában foglal); *metaabdukciónak* (a megtalált magyarázó szabály összeegyeztethető-e a tapasztalatok által megalkotott világról alkotott képünkkel). ECO (2013) 365 – 368.

alávetve, míg az abduktív következtetés igen.³³² Peirce ezért is tekintette az abdukciót „előkészítő” jellegűnek, továbbá a „tudományos okoskodás első lépésének”.³³³ Az „okoskodás” másik két fajtája a dedukció és az indukció. Peirce szerint a dedukció, indukció és abdukció közötti legnagyobb különbség az, hogy sem a dedukció, sem az indukció nem ad hozzá semmit az észleleti adatokhoz. Az önmagában vett észleletek ugyanis nem alkalmasak sem elméleti, sem gyakorlati hasznosításra. Csakis abdukció által juthatunk el az alkalmazható ismeret megszerzéséhez.³³⁴ Peirce egy helyen ezért hívja az abdukciót „eredendő érvnek”, mert az argumentumnak csakis ez a fajtája vezet új ötlethez.³³⁵ Az *abdukció* így egy olyan hipotézis megalkotása, amely egy meglepő eset, tényállás magyarázatához vezet. A *dedukció* egy olyan eljárás, amellyel a felállított hipotézis tapasztalati következményeit vizsgáljuk. Az *indukció* pedig a hipotézis kísérleti igazolását jelenti.³³⁶ Az abduktív következtetés célja egy magyarázó elmélet felállítása, és a tényekből indul ki; míg az indukció egy hipotézisből indul ki, és célja, hogy további tényekkel támassza alá az elméletet, a hipotézist. „Az abdukció az elméletre törekszik, az indukció a tényekre.”³³⁷

Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy abdukció, mint egyfajta vélekedési és mentális eljárás ötvözi a *nem tudatos* és a *tudatos* elemeket. A *nem tudatos* eleme az, hogy észleleti ítéletekre támaszkodik, és a közöttük fennálló összefüggések megtalálása ösztönszerűen villan fel az emberi elmében; míg a *tudatos elemét* az jelenti, hogy az alapvetően nem tudatosan, hanem ösztönszerűen felállított hipotézist további vizsgálatoknak, ellenőrzésnek kell alávetni. Az abduktív következtetés tehát egyrészt jelent egy velünk született emberi képességet, ösztönt helyes teóriák kidolgozására; másrészt pedig egy következtetési, inferenciális eljárás első lépésének tekintendő, hiszen a hipotézist még különféle vizsgálatoknak kell alávetni (dedukció, indukció). Ezen kettős tartalmi tulajdonsága miatt szokásos megkülönböztetni az abdukció *logikai* és *pszichológiai* aspektusát.

³³² CP 6. 522.

³³³ CP 7. 218.

³³⁴ T. A. SEBEOK – J. U. SEBEOK (1989) 28 – 29.

³³⁵ CP 2. 97.

³³⁶ T. A. SEBEOK – J. U. SEBEOK (1989) 28.

³³⁷ UO. 45.

Az abdukció jelentősége az, hogy végeredményben az emberi megismerés komplex természetét reprezentálja, és általa képes az ember a különféle tények között összefüggéseket megtalálni, azokból elméletet, hipotézist felállítani, azért hogy magyarázatot kapjunk a világban működő törvényszerűségekre. Peirce szerint az abdukció irányítja a percepciót, az ismeretet és az emlékezetet.³³⁸

Az abdukció fogalmának korszakai

Peirce mintegy ötven éven keresztül foglalkozott az abdukció fogalmával, ezért az ebből adódó tartalmi inkoherenca miatt általánosságban két korszak különböztethető meg.³³⁹ Ez a megkülönböztetés annak a kérdésnek a mentén alakult ki, hogy Peirce milyen jelentőséget is tulajdonított az ösztönnek („instinct”). Az abdukció korai koncepciójában Peirce még határozottan elvetette a kapcsolatot az ösztön és az abduktív következtetés között, míg a későbbi verzióban a *vélekedő ösztön* („the guessing instinct”) válik az abdukció központi elemévé.³⁴⁰

A korai periódusban (1860 – 1890) Peirce úgy tekintett az abdukcióra, mint a szillogisztikus következtetés egy gyenge formájára („a weak kind of syllogistic inference”), amely teljesen el van különítve a dedukciótól és az indukciótól.³⁴¹ Az abdukció eszerint úgy tekintendő, mint egy *bizonyító folyamat* („evidencing process”). Peirce 1878-ban a babszemek példájával illusztrálta az abdukció képletét:

Szabály („Rule”) = Minden babszem, amelyik ebből a zsákból származik, fehér.

Eset („Case”) = Ezek a babszemek ebből a zsákból származnak.

Eredmény („Result”) = Ezek a babszemek fehérek.³⁴²

³³⁸ CP 2. 625.

³³⁹ PAAVOLA (2005) 132.

³⁴⁰ Peirce tehát két fő módon jellemezte az abdukciót, az „inferential” és az „instinctual” aspektusából. Ennek két oka van. Az első az, hogy az abdukció fogalmának számtalan terminológiai variációja létezik. A másik ok pedig az, hogy az abdukció tartalmára hatott annak időbeli fejlődése („temporal development”). PAAVOLA (2005) 133. és KHACHAB (2013) 158.

³⁴¹ Az abdukció legelső verziója 1867-ben jelent meg az *On the Natural Classification of Arguments* című tanulmányban. Peirce 1865 előtti munkásságában erőteljes kantiánus befolyás figyelhető meg. Eszerint minden *megismerés* („cognition”) *következtetést* („inference”) foglal magában. A Peirce-i abdukció értelmében az érvelés az érzékelés adataiból kezdődik, amely egy hipotézis kialakításához vezet. FANN (1970) 5, 11 – 12.

³⁴² CP 2. 623.

K. T. Fann a *Peirce's Theory of Abduction* című művében a következő főbb jellemzőit sorolja fel az abdukció kezdeti fogalmának: minden megismerés inferenciális; minden megismerés két premisszából származik, egy „major” és „minor” premisszából. Ezen két premisszán kívül azonban a megismerésnek visszavezethetőnek kell lennie egy eredeti előfeltételhez („original premises” vagy „primal truths”), amelyek önmagukban már nem megismerések, vagyis nem tapasztalati alapúak. Peirce szerint tehát a következtetés elsősorban a tapasztalati, érzéki adatokból születik, de ez a koncepció már univerzális előfeltételeket is igényelt. Peirce az univerzális előfeltételek problémáját úgy igyekezett megoldani, hogy ezeket a végső előfeltételeket az emberi elmébe helyezte („have their truth in the mind”). Ezzel a megoldással azonban az volt a gond, hogy így a „primal truths” létezését nem volt képes objektíven bizonyítani, így azt kénytelen volt egyfajta *hit*ként („faith”) elfogadni. 1865 után azonban ezt a verziót is elvetette, és amellet foglalt állást, hogy a következtetések visszavezethetetlenek bizonyos végső, eredeti premisszákra. Peirce tehát nem tudta bizonyítani az állítások visszavezethetőségét valamely ősi/eredeti igazságfeltételhez, amely az elmében létezik, így inkább megkülönböztette a következtetések három formáját (abdukció, dedukció, indukció).³⁴³

Mindezek után az 1868-as *Journal of Speculative Philosophy* egyik tanulmányában volt egy hosszabb szöveg az abdukció korai felfogásáról (CP 5. 213 – 357.). Peirce ebben a megismerést („theory of cognition”) a jelek természetével összhangban vizsgálta. Egy jelentős dolog figyelhető meg: az intuitív megismerés elutasítása. Ez annyit jelent, hogy az állítások igazáról csakis jelek által való következtetések („by reasoning from signs”) révén lehet megbizonyosodni, vagyis nincs helye intuitív ösztönnek. Az intuíció tagadása pedig arra utal, hogy minden megismerést egy korábban megismert dolog, jelenség tapasztalata determinálja; nincsenek tehát velünk született elvek, amelyek intuitív módon segítik a megismerések folyamatát.³⁴⁴

Az abdukció korai periódusának legutolsó szakaszát („The Method of Methods”; 1879 - 1890) tekintve Peirce sokat foglalkozott a *The Popular Science Monthly* sorozatban a vizsgálódás („inquiry”) és a módszer kérdésével. A XIX. századot ezért is nevezte a módszerek korának

³⁴³ FANN (1970) 13.

³⁴⁴ Látható, hogy Peirce korai szakaszában is vannak különbségek. K. T. Fann a Peirce-i abdukció korai fogalmának öt periódusát különböztette meg. Ebben a leglényegesebb, hogy míg Peirce 1861-ben azt vallotta, hogy léteznek az elmében elvek, ideák („existence of innate ideas”), addig 1865-től kezdődően az intuíció elutasítása figyelhető meg. Uo. 17 – 18.

(„the age of methods”).³⁴⁵ A logika legfőbb feladata pedig a megfelelő módszer felfedezése.³⁴⁶ A tudományban ez annyit jelent, hogy az abdukció, mint érvelés egy hipotézis elfogadását, felállítását jelenti, amely megmagyarázza a meglepő tényt. A dedukció a hatások előrejelzésével („the prediction of effects”) foglalkozik; az indukció pedig a hipotézis tesztelését jelenti.³⁴⁷ Ez az időszakasz jelenti az átmenetet az abdukció későbbi felfogásának periódusába, amelyben Peirce a következtetés három típusát párhuzamba állítja a vizsgálódás („inquiry”) három szakaszával. Ez a párhuzamba állítás lehet Peirce szerint a kulcsa a megfelelő módszer megtalálásának. Az ösztön megítélése is ennek függvényében fog pozitív irányba változni.

A késői periódusban (1890 -) Peirce az abdukcióra egyfajta *módszertani* nézőpontból („methodological viewpoint”) tekintett, ellentétben a korai felfogással, amelyben inkább a premisszák és a konklúziók közötti kapcsolaton volt a hangsúly.³⁴⁸ Az abdukció 1903-ban írt alaklépote azonban egészen hasonló a korai szakasz képletével:

„The surprising fact, C, is observed; [cf. Result]

But if A were true, C would be a matter of course, [cf. Rule]

Hence, there is reason to suspect that A is true. [cf. Case]”³⁴⁹

A különbséget az jelenti a korai szakasz bizonyítási nézőpontjához („evidential viewpoint”) képest, hogy itt az abdukció csupán egy fázisa a vizsgálódás, a megismerés folyamatának. A hipotézisek az abdukció által kerülnek megalkotásra vagy elfogadásra, de azokat ellenőrizni szükséges a dedukcióval és az indukcióval.³⁵⁰ A következtetés három típusa így úgy értelmezendő, mint a tudományos megismerés/vizsgálódás három szakasza („as the three stages in scientific inquiry”).³⁵¹

³⁴⁵ CP 7. 62.

³⁴⁶ CP 3. 364.

³⁴⁷ FANN (1970) 26.

³⁴⁸ PAAVOLA (2005) 132.

³⁴⁹ CP 5. 189.

³⁵⁰ CP 6. 469 – 473; CP 7. 202 – 219.

³⁵¹ FANN (1970) 31.

1891-től 1898-ig („The Transitional Period”)³⁵² tehát az abdukció fogalma alapvető változáson ment keresztül.³⁵³ Peirce a *The Law of Mind* című tanulmányában amellet érvelt, hogy a következtetés három formájának analóg megfelelője van a pszichológiai jelenségekben.³⁵⁴

Peirce kései abdukciós elméletének lényege – amelyet 1901-ben fejtett ki részletesebben az *On the Logic of Drawing History from Ancient Documents* című tanulmányában – az ún. meglepő tények („surprising facts”) magyarázatának szükségességéhez kapcsolódik. Eszerint a tényekhez fűződő hipotézis elfogadásának a lépése az abdukció.³⁵⁵ Ezt a hipotézist kell aztán tesztelni, ezért az abdukció a vizsgálódás első szakasza („First Stage of Inquiry”).³⁵⁶ Az indukció és az abdukció közötti különbség alapja pedig az, hogy mi is a következtetés eredménye, *osztályozó* vagy *magyarázó*. Az indukció az osztályozó, mert az egyedi esetekből következtet valamely általános törvényszerűsége,³⁵⁷ míg az abdukció a magyarázó, mert egy jelenség hatásaiból következtet az okra, vagyis a tényekből az azt magyarázó elméletre törekszik. Bár a kettő kissé hasonlóknak tűnik, azonban fontos hangsúlyozni, hogy az esetek, az aktuális jelenségek *általánosítása* az abdukció által történik, és ennek az általánosító magyarázatnak a megerősítése történik az indukció által³⁵⁸ (hiszen megvizsgálja, hogy egy általánosított jelenséghez kapcsolódó valamely eseti egyed is vonatkozatható-e az abdukció által javasolt általánosító magyarázatba). Peirce szavaival kifejezve: „... Abduction seeks a theory. Induction seeks for facts.”³⁵⁹

Összefoglalva: történetileg az abdukció fogalma a bizonyító perspektívából („evidential viewpoint”) haladt az abdukció módszertani („methodeutical processes”) megközelítéséig. Peirce a kései felfogásában hangsúlyozta a Firstness és az ikonicitás fontosságát az abduktív következtetésekben. A Firstness-sel való kapcsolat miatt azonban az abdukció úgy volt

³⁵² FANN (1970) 28.

³⁵³ Peirce az 1890-es évek elején vezette be az abdukció egy másik megnevezését, a retrodukciót („Retroduction”), amely állítása szerint ugyanaz, mint Arisztotelésznél az abdukció. CP 1. 65.

³⁵⁴ Az indukció ezek szerint a szokás gyártásának a folyamata; míg a dedukció egy olyan folyamat, amely által a szabály vagy szokás aktualizálódik a cselekvésekben. CP 6. 146.

³⁵⁵ CP 7. 202.

³⁵⁶ CP 6. 469. „Abduction, on the other hand, is merely preparatory. It is the first step of scientific reasoning, as induction is the concluding step.” CP 7. 218.

³⁵⁷ Az indukciónak három fajtája van. Az első és leggyengébb fajta a nyers vagy éretlen indukció („crude induction”): az általánosítás a jövőben várható eseményekre a múlt tapasztalatai alapján. Peirce példája: „The sun has risen every day, therefore, we presume it will continue to do so.” CP 8. 237. Más megnevezései: „Rudimentary Induction” (CP 7. 111.); „pooh-pooh argument” (CP 2. 269.). A második fajta a „Quantitative Induction” vagy „Statistical Induction”, amely egy adott osztály valamely mennyiségű egyedének tulajdonságaiból általánosít, és így következtet az adott osztály, mint egész tulajdonságaira. (CP 7. 120.). Az indukció harmadik fajtája pedig a „Qualitative Induction” (CP 2. 759.) vagy más néven „Abductory Induction” (CP 6. 526.).

³⁵⁸ FANN (1970) 33 – 34.

³⁵⁹ CP 7. 217 – 218.

tekintve, mint ami a következtetésnek egy gyenge formája („weak form of inference”). Peirce az abduktív ösztön elvével oldotta meg ezt a kérdést. Az abduktív ösztön ugyanis egy olyan emberi képesség, amely segít megtalálni vagy megalkotni a helyes hipotézist.³⁶⁰

Az abdukció, mint ösztön és következtetés

Peirce az abdukcióról szóló kései írásaiban nagy szerepet tulajdonított az ösztönnek (*instinct*). Az ösztön szerepének jelentőségét mutatja, hogy Peirce szerint ez segít a helyes hipotézisek felállításában.³⁶¹ Az ösztön jellege, mibenléte azonban nem teljesen egyértelmű, ugyanis Peirce több elméleti oldalról közelítte meg ezt a témát. Mindazonáltal általánosan elfogadott az abduktív ösztön háromféle igazolási alapja. Az első a „naturalisztikus” (*naturalistic*), a második az „idealisztikus” (*idealistic*), végül a harmadik a „teista” (*theistic*) igazolás.

A „naturalisztikus” igazolás értelmében az abduktív ösztön hasonlít az állatok azon ösztönéhez, amelynek segítségével képesek alkalmazkodni a környezetükhöz. Peirce amellet érvelt, hogy az emberi tudás növekedésének a magyarázata azt a feltételezést vonja maga után, hogy az emberi elmének egyfajta természetes képessége van helyes teóriák kigondolására. Az abdukció erre a természetes képességre utal, amely ugyanakkor megszabja a lehetséges hipotézisek körét. Eszerint az abduktív érvelésben nagy szerepe van az ösztönnek, amely az evolúció során fejlődött ki. Noam Chomsky ezzel összefüggésben állította a *Language and Responsibility* című művében azt, hogy Peirce gondolatai az abdukció természetét illetően kissé határozatlanok, és az az elképzelése, hogy a tudományos hipotézisek szelekciójában egy biológiailag adott szerkezet játszik lényeges szerepet, hatástalan maradt.³⁶² Ugyanakkor ezzel kapcsolatosan állította Thomas A. Sebeok, hogy Peirce az abduktív következtetést egy helyen a frissen kikelt kiscsibe táplálkozásához hasonlítja. Peirce arra akart rámutatni, hogy ahogyan a táplálkozás az állatoknál, úgy az abduktív következtetés az embereknél, nem tudatos, mert nem akaratlagos cselekvés. Az abdukció, vagy abduktív következtetés ezért tekinthető az ösztönös viselkedés egy fajtájának, amelynek két jellemző példája a méhek építőmunkája és a madarak vándorlása. Peirce továbbá a „természetes értelem” (*il lume naturale*) kifejezéssel³⁶³ illetve az állatok

³⁶⁰ PAAVOLA (2004) 265.

³⁶¹ PAAVOLA (2005) 133.

³⁶² CHOMSKY (1979) 71.

³⁶³ A „természetes értelem” egyéb megnevezései: *natural light*; *light of nature*; *instinctive insight*; *genius*. CP 5. 604., CP 6. 10.

látszólag intelligens viselkedését. Szerinte az abdukció nélkülözhetetlen szegmense ez a természetes képesség, a „természetes értelem”.³⁶⁴

S. Paavola az abduktív ösztön naturalisztikus igazolását három további fajtára bontja fel (*Varieties of naturalistic grounds*). Ezek a következők: a) „alkalmazkodó ösztön” (*adaptive instinct*), amely az élőlények természetes képességére utal, hogy alkalmazkodni tudjanak a környezeti feltételekhez; b) „észleleti betekintés” (*perceptual insight*); végül c) „nem tudatosan érzékelt nyomokból, jelekből való találgatás” (*guessing with non-conscious clues*).³⁶⁵ Az utóbbira utal Peirce klasszikus példája az óralopási esetről.

Az „idealisztikus” (vagy metafizikai) igazolás nagyon közeli kapcsolatban áll a naturalisztikussal. Ennek lényege, hogy az emberi értelem a természet törvényeinek a hatása alatt alakult ki.³⁶⁶ Peirce a valószínűségszámítás elve alapján arra a következtetésre jutott, hogy bármilyen lény számára lehetetlen volna, hogy pusztán a véletlen alapján következtessen valamely jelenség okáról. Ebből adódik a logikus feltételezés, hogy az emberi gondolkodás többé-kevésbé a természet modelljét követi. „Nyilvánvaló, hogy ha nem volna az emberben valami belső világosság, melynek folytán vélekedései jóval gyakrabban helyesek, mint a pusztán véletlen következtében lennének, az emberi faj már régen kipusztult volna a létért folyó harcban...”³⁶⁷ S. Paavola szerint ez az igazolás a Peirce-i *synechism* elvével áll összefüggésben, amely szerint minden folytonos, és hogy az elme és anyag nem két különálló entitás, hanem szoros összefüggésben állnak egymással.³⁶⁸

A „teista” igazolás szerint az abduktív ösztön nem más, mint egyfajta „isteni privilégium” (*Divine privilege*).³⁶⁹ Az abdukció eszerint a *közvetítés eszköze* az ember és a Teremtője között, ezért isteni privilégium, így nem szabad kiaknázatlanul hagyni. Az emberi értelemnek ezen

³⁶⁴ Sebeok is felosztotta az abdukció lehetséges igazolási alapjait, és a felosztása lényegében egyezik a fent ismertetettel. Eszerint egyrészt az abdukció ösztön (*naturalisztikus*); másrészt az abdukció képessége isteni privilégium (*teista igazolás*); végül az abdukció a következtetés azon formája, amely az észleleti ítéletekből indul ki, amely általános elemeket tartalmaz, és így ebből univerzális megállapítások vonhatók le. A legutóbbi lényege abban áll, hogy gyakran a pusztán megfigyelésből származnak helyes sejtéseink az igazságról. SEBEOK (1989) 24 – 26.

³⁶⁵ PAAVOLA (2005) 136 – 140.

³⁶⁶ „Is is somehow more than a mere figure of speech to say that nature fecundates the mind of man with ideas which, when those ideas grow up, will resemble their father, Nature.” CP 5. 591.

³⁶⁷ Peirce 692. sz. kézirat; fordította SEBEOK (1989) 26.

³⁶⁸ PAAVOLA (2005) 135.

³⁶⁹ Az abduktív ösztön ezen indokolása sokban George Berkeley filozófiáján alapul. SEBEOK (1989) 26.

része áll tehát kapcsolatban az istenivel.³⁷⁰ Shanahan úgy magyarázta ezt a fajta indokolást, hogy Peirce szerint Isten egy racionális teremtő, az ember az isteni képmásra lett megteremtve, ennél fogva az emberben megvan az a képesség, amely által képes belelátni a természetben működő racionális, isteni tervbe. Az isteni gondolatok ugyanis kifejezésre kerülnek a természet törvényein keresztül.³⁷¹ Mindez annyit jelent, hogy nem pusztán az elme és az anyag között van folytonosság, hanem az elme és a „Most High” között is („continuity between man’s mind and the Most High.”).

Az abdukció mindezek alapján egy olyan következtetési forma (*the weak form of inference*), amelyben az abduktív ösztönnek van kiemelkedő jelentősége. Mindez azt jelenti, hogy egy ilyen következtetési eljárásban egyszerre vannak jelen a tudatos és a nem tudatos szakaszok. Szakirodalmi viták folytak arról, hogy egymástól elkülönülten vagy sem kellene beszélni az ösztön és következtetés viszonyáról az abdukció vonatkozásában. Mivel azonban az ösztön az abduktív következtetés szerves része, így nem indokolt a szétválasztás. A vita gyökere nyilván abban állt, hogy egy nem tudatos szakaszt, az abduktív ösztönt a következtetési folyamatokban, nem találták összeegyeztethetőnek Peirce azon állításával, hogy a logika vonzáskörzetébe leginkább a tudatos és önkontrollált cselekedetek állnak.³⁷² Peirce maga nem tartotta külön az ösztönt a logikának azon részétől, amelyet ő úgy nevezett, hogy „Methodetic”.³⁷³ Eszerint az ösztönnek esszenciális szerepe van az abdukcióban, legalábbis a *logica docens* értelmében. Ezen ponton válik szükségessé felvázolni a *logica utens* és a *logica docens* közötti különbséget, mert ezáltal a logika normatív karaktere is érthetőbbé válik.³⁷⁴

Peirce az 1903-as „Harvard Lectures on Pragmatism” előadássorozatában fejtette ki az alapvető kapcsolatot az abdukció, a pragmatizmus és a logikai jóság („goodness”) között. A pragmatista maxima értelmében ugyanis az abdukció osztozik a logika céljában, nevezetesen abban, hogy a világ jelenségeiről helyes magyarázatokat alkossunk. A pragmatista maxima célja, hogy olyan módszert találjunk, amely segíti az embert a világról alkotott igaz reprezentációk felállításában. Ennek értelmében pedig az abdukció célja az, hogy az új hipotézisek gyártásán keresztül

³⁷⁰ „It is the side of human intellect that is exposed to influence from on high.” NEM 3: 206. Lásd erről még: CP 8. 212., CP 6. 476 – 477.

³⁷¹ „God’s thoughts expressed in laws of nature.” SHANAHAN (1986) 464.

³⁷² PAAVOLA (2005) 140 – 144.

³⁷³ MS 633: 3.

³⁷⁴ FANN (1970) 38.

legyünk képesek a világról igaz magyarázatokat alkotni. Egy *jó abdukció* („good abduction”) így olyan hipotéziseket produkál, amelyek helyes magyarázatot adnak a tényekre és alkalmasak kísérleti ellenőrzésre.³⁷⁵ Peirce szerint a jóság („goodness”) problémája alapvetően egy normatív jellegű probléma, így nem pusztán logikai, hanem esztétikai és etikai jóságról is beszélhetünk.³⁷⁶ A logikai jóságról akkor lehet beszélni, ha egy állítás igaz reprezentációhoz vezet.³⁷⁷

Peirce a logika két szegmensét különböztette meg: a *logica utens*-t és a *logica docens*-t. A mindennapi életben az ember rendelkezik egyfajta „érvelő ösztön” (*a reasoning instinct*), vagy más néven „érvelési szokás” (*habits of reasoning*) képességével, amelynek segítségével saját véleményt tud formálni egy adott kérdésben.³⁷⁸ Peirce azonban úgy gondolta, hogy az embernek nem csupán az érvelő ösztönrel kell rendelkeznie, hanem az érvelés ösztönös elméletével (*an instinctive theory of reasoning*) is. Minden érvelő tehát ösztönösen fogalmat alkot magának arról, hogy mit is ért a helyes érvelés alatt.³⁷⁹ Ez a képesség építi fel a *logica utens*-t, vagyis minden ember akritikus és implicit logikáját.³⁸⁰ A *logica docens* ezzel szemben a formalizált, tudományos és kritikus logikát jelenti.³⁸¹ Ezzel a logikával az ember tudatosan fejleszti a vizsgálódás módszerét és az érvelések jellegét, ezzel biztosítva az emberi tudás növekedésének a folyamatát.

Összességében a *logica utens* által az ember számos esetben képes helyesen érvelni, vélekedni, így ezt a képességet valahogy úgy kell felfogni, hogy ezen a szinten működik jelentősen az abduktív ösztön.³⁸² Amikor viszont ez az „ösztönös érvelő erő” (*instinctive reasoning*

³⁷⁵ KHACHAB (2013) 157., 172.

³⁷⁶ CP 5. 109.

³⁷⁷ Az abdukció ilyen felfogása Peirce metafizikai feltevésein nyugszik a fenomenológiai kategóriákról (*Firstness*, *Secondness* és *Thirdness*), amelyekben belül a jó és a rossz esete előfordulhat, és ezek kerülnek felülvizsgálatra a Normatív Tudományok (esztétika, etika, logika) rendszere által. KHACHAB (2013) 173.

³⁷⁸ „It is really instinct that procures the bulk of our knowledge.” CP 2. 181.

³⁷⁹ „Every reasoner, then, has some general idea of what good reasoning is. This constitutes a theory of logic: the scholastics called it the reasoner’s *logica utens*.” CP 2. 186.

³⁸⁰ CP 2. 189., 2. 204., 2. 3.

³⁸¹ CP 2. 186f., 2. 204.

³⁸² Fann szerint ez a képesség olyan, mint „as the result of the adaptation of the mind to the universe.” FANN (1970) 39.

power),³⁸³ vagyis *logica utens* elkezd veszíteni az önbizalmából, mert valamilyen nem várt, különös szituációba került, akkor fog az ember a *logica docens* eszköztárához fordulni.³⁸⁴

Peirce a helyes és jó érvelésnek nagyon nagy jelentőséget tulajdonított.³⁸⁵ Állítása szerint morálisan felelősek vagyunk mind az érvelésünk természetére nézve, mind a viselkedés vonatkozásában. A logika, mint normatív tudomány ezért a *hogyan kellene* gondolkodni tudománya, és nem annak a tudománya, hogy hogyan is gondolkodunk.³⁸⁶ Ehhez hasonlóan az etika azzal foglalkozik, hogy hogyan is kellene cselekednünk (*what we ought to do*), és nem azzal, hogy ténylegesen hogyan is cselekszünk. K. T. Fann szerint az abdukció természete e ponton válik világossá, ugyanis egy abduktív következtetési eljárásban két szakasz figyelhető meg, egy nem-tudatos és egy tudatos szakasz. Az első szakasz a nem-tudatos. Itt a hipotézis vagy ötlet megalkotása spontán és akaratlanul történik („a flash of insight”), viszont ezek után a folyamat már nyitott a tudatos kritikára, tesztelésre. Ez tehát a második, tudatos szakasz, amelyben a hipotézisek ellenőrzése és szelekciója már egy szándékos, akaratlagos és kontrollált cselekedet.³⁸⁷ Az első szint tehát az abduktív ösztön (*abductive instinct*), míg a második a tudatos abduktív következtetés (*abductive inference*) szakaszának tekintendő. Egy abduktív folyamatban mindkét szint részt vesz, tehát a két szegmens nem egymástól elkülönülten, hanem egymás kiegészítéseként kezelendő. Az abdukció így egy hipotézis megalkotásának és szelekciójának a logikája is. Sokszor a tények puszta érzékelésével kezdődik, amely által egy ötlet vagy hipotézis bevillan az emberi elmébe.³⁸⁸ Egy hipotézis ezek után kerül ellenőrzésre és felülvizsgálatra. Ezt a kettősséget tekintetbe véve egyes szerzők az abdukció két dimenzióját különböztetik meg. Az első az *absztrakció* szintjére vonatkozik, amely az észleleti ítéletektől terjed egészen a magas szintű tudományos elméletekig. Az abdukció másik dimenziója pedig

³⁸³ Uo. 39.

³⁸⁴ „The best plan, then, on the whole, is to base our conduct as much as possible on Instinct, but when we do reason to reason with severely scientific logic.” CP 2. 178.

³⁸⁵ „good reasoning and good morals are closely allied.” CP 1. 576.

³⁸⁶ „...how we ought to think in order to think what is true.” CP 2. 52. Más megfogalmazásban a logika: „the theory of right reasoning, of what reasoning ought to be.” CP 2. 7.

³⁸⁷ FANN (1970) 40 – 41.

³⁸⁸ „Abduction consists in studying facts and devising a theory to explain them.” CP 5. 145. „Abduction is the process of forming an explanatory hypothesis.” CP 5. 171. Lásd még erről: CP 8. 209., CP 7. 219.

az *érvelés* olyan területeire vonatkozik, mint a magyarázó, az instrumentális és az erkölcsi érvelés.³⁸⁹

Peirce a legjobb hipotézis kritériumait is felsorolta, összesen három szempontot fogalmazva meg. Az első kritérium értelmében egy hipotézisnek muszáj megmagyaráznia a meglepő tényeket. A második szempont az, hogy egy hipotézisnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy kísérletileg ellenőrizhető legyen. Végül a harmadik kritérium az, hogy figyelembe kell venni a számtalan, lehetséges rossz hipotézis előfordulását.³⁹⁰

Az abdukció és az „inference to the best explanation”

Az abdukció fogalmának számtalan variációja alakult ki az évek során, de ezek közül a leghíresebb a *legjobb magyarázatra való következtetés* (IBE). Az IBE és az abdukció közötti viszonyt egyrészt azért szükséges kifejteni, mert a szakirodalomban meglehetősen eltérő és egymással ellentétes álláspontok alakultak ki e kérdés mentén;³⁹¹ másrészt az abduktív jogi érvelés területén folytatott kutatások is tekintetbe vették az abdukció ezen variációját.

Az abdukció számtalan variációját tekintve a filozófiában – és különösen a tudományfilozófiában – az abdukció fogalmának két értelme használatos. Az első megközelítés a Peirce-i abdukciót veszi alapul, ez a felfedezés logikájával („logic of discovery”) foglalkozik. Ezt a megközelítést szokták az ún. „Hansonian abduction”³⁹² elnevezéssel is illetni. Eszerint a vizsgálódás tényekből és megfigyelésekből kezdődik, és nem már eleve meglevő hipotézisekből. Ezzel ellentétben a második modell már feltételez egy már eleve adott hipotézist, vagy azok halmazát. Ez a megközelítés jelenti az IBE modellt, vagy más néven „Harmanian abduction”-t, Gilbert Harman *Inference to the Best Explanation* 1965-ös műve nyomán.³⁹³ Ehhez hasonló az a megállapítás, amely szerint a Peirce-i abdukció fogalmából két fő irány különböztethető meg. Az egyik a magyarázó elméletek felfedezésének a folyamatára

³⁸⁹ MINNAMEIER (2015) 1.

³⁹⁰ CP 7. 220.

³⁹¹ HARMAN (1965) és LIPTON (1991) 58: IBE és abdukció végeredményben egy és ugyanaz; HINTIKKA (1998), MINNAMEIER (2004): IBE és abdukció között nincs kapcsolat, különböznek egymástól; Ian HACKING (1983) 52: az IBE ötlete meglehetősen régi eredetű. C. S. Peirce ugyanezt nevezte a hipotézisek módszerének, vagyis abdukciónak.

³⁹² Norman Russell Hanson az 1950-es években vetette fel, hogy az abdukciót a leghelyesebb úgy tekinteni, mint „logic of discovery”. Hanson mellett érvelt, hogy a kialakított magyarázatnak illeszkednie kell a hozzá tartozó fogalmaknak egy már kialakult struktúrájába. HANSON (1965) 50. és Lásd erről még: PSILLOS (2009) 148.

³⁹³ PAAVOLA (2004) 263 – 264.

irányul („logic of discovery” vagy „Hansonian abduction”); míg a másik a hipotézis igazolásának kérdésére koncentrálna (IBE-modell vagy „Harmanian abduction”).³⁹⁴ Az IBE-modell tehát az *igazolásra* („justification”) fókuszál, amely annyit jelent, hogy az adott hipotéziseket összehasonlítja egymással különböző szempontok alapján (amelyre még a későbbiekben kitérünk).

A Peirce-féle abdukció fogalom történeti okok miatt kissé hasonlít mindkét modellre, de valójában az egyik megközelítéssel sem egyezik pontosan. Peirce-nek a korai abdukciós (ez az „evidential viewpoint”) elmélete inkább az IBE-modellhez hasonlít, bár itt is van azért egy alapvető különbség. Peirce ugyanis nem sokat foglalkozott a különböző hipotézisek összehasonlításával.³⁹⁵ Peirce kései felfogása foglalkozik jobban a hipotézisek felfedezésének folyamatával, tehát ebben az időszakban az abdukció fogalma inkább a „Hansonian abduction”-nal mutat rokonságot. A hipotézisek összehasonlítása itt sem játszott szerepet. Továbbá az IBE-modell esetében az érvelés egészével kell foglalkozni (az abdukció az indukció és a dedukció szakaszával együtt); Peirce viszont fontosnak tartotta a különbségtevést a következtetések három fajtája között, amelyben az abdukció a vizsgálódás első szakasza („First Stage of Inquiry”). A „Hansonian abduction” és a Peirce-i abdukció közötti is jelentős különbség figyelhető meg. Peirce-nél a felfedezés logikája az abduktív ösztön („abductive instinct”) elvén alapul, amely az embereket segíti a helyes hipotézisek megtalálásában, megalkotásában. Hanson viszont csak a tapasztalati adatokból indult ki („from surprising data to explanations”).³⁹⁶ Minnameier további fő különbségre hívja fel a figyelmet az abdukció és az IBE között. A Peirce-i abdukció a következtetésnek egy olyan típusa, amely kreatív, abban az értelemben, hogy új tudáshoz vagy ötlethez vezet. Az IBE ezzel szemben egy már meglévő magyarázatnak az elfogadása vagy elutasítása. Az abdukció tehát az új ötletek alkotásának a folyamata („process of generating theories”), míg az IBE a már meglévő ötletek, magyarázatok felülvizsgálatával foglalkozik. Peirce rendszerében tehát az IBE már a következtetéseknek egy másik típusával, nevezetesen az indukcióval mutat hasonlóságot.³⁹⁷ Jaako Hintikka is az abdukció *kreatív* mivolta miatt vetette el az abdukció és az IBE közötti egyezést. Peirce állítását

³⁹⁴ PSILLOS (2009) 148.

³⁹⁵ PAAVOLA (2004) 264.

³⁹⁶ Paavola szerint a Peirce-i abdukció kései felfogása inkább „inference to the plausible/hypothetical explanation” és nem „inference to the best explanation”. PAAVOLA (2004) 265.

³⁹⁷ MINNAMEIER (2004) 75.

hangsúlyozva, csakis az abdukció az egyetlen módja annak, hogy új hipotéziseket vezessünk be a vizsgálódás folyamatába.³⁹⁸

Az IBE lényegében a Peirce-i abdukció alapján³⁹⁹ alakult ki, attól sok helyen különbözik is, azonban ez az abdukciónak egy olyan variációját képezi, amelynek módszereit érdemes fontolóra venni pl. a jogi érvelések vizsgálata kapcsán. A jogi érvelések tekintetében is megnyilvánul az abdukció fogalmának kettős irányultsága. Ennek oka egyrészt, hogy a jogi érveléseknél is sok esetben a „logic of discovery” esete áll fenn, főleg amikor ún. nehéz esetek merülnek fel; másrészt a jogi eljárások területén a hangsúly sokszor azon van, hogy a számos, rivális magyarázatokból ki lehessen nyerni a „legjobb” magyarázatot. Ez a „legjobb” minősítés számos tényező függvénye (milyen az eset kontextusa, háttértudás jelentősége). A következőkben az IBE ún. kétszűrős verziója („the two-filter version of IBE”)⁴⁰⁰ kerül ismertetésre, amelyet Lipton vezetett be a 2004-es *Inference to the Best Explanation* című művében. Lipton szerint az IBE a gyakorlatban mindig valamilyen lényegesen kisebb csoporttal kezdődik. Ez a kisebb csoport jelenti a hipotéziseknek egy halmazát, és ezekből a hipotézisekből kell tudni kiválasztani azt, hogy melyik lehet a *potenciálisan* legjobb magyarázat.⁴⁰¹ Egy adott halmazba csak olyan hipotézisek kerülnek, amelyeket valóban fontolóra és komolyan vesznek egy jelenség magyarázataként. Ez a *hihetőségi szűrő* („plausibility filter”),⁴⁰² amelynek két eleme kiegészíti egymást. Az első eleme a kontrasztos szűrő („contrastive element”), amely kontrasztba állítja egymással a magyarázatokat, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért pont ez a magyarázat a hihetőbb, és nem a másik. A hihetőségi szűrő másik elemét a háttértudás, a háttérben meglévő hitek („our background beliefs”) alkotják.⁴⁰³ Ez segít meghatározni a releváns magyarázatot, és kiszelektálni az olyan hipotéziseket, amelyek egyáltalán nem illeszkednek az adott kontextusba. A potenciálisan legjobb magyarázat megítélése tehát nagyban függ attól a kontextustól, amelyben az egy-egy

³⁹⁸ Abdukció : „a hypothesis-forming operation”. HINTIKKA (1998) 510 – 511.

³⁹⁹ Az IBE a Peirce-i abdukció liberalizált változata. PSILLOS (2009) 148.

⁴⁰⁰ LIPTON (2004) 67.

⁴⁰¹ Ez azt feltételezi, hogy a kapott magyarázat nem abszolút a legjobb, hanem csak relatív értelemben a legjobb magyarázat *lehet*. Lipton szerint IBE: „inference to the best *potential* explanation”. Lipton (2004) 59. Az IBE ezen verziója egyébként közelebb áll a Peirce-i abdukcióhoz. Peirce szerint ugyanis az abdukció „merely suggests that something *may be*.” CP 5. 171 – 172.

⁴⁰² LIPTON (2004) 61.

⁴⁰³ UO. 73.

jelenség általános magyarázatára vonatkozó szokásaink („habits”) és általános hiteink („beliefs”) vannak. A hihetőségi szűrő után a második szűrő a szelektálás, amelynek során létrejön a valószínű és hihető hipotéziseknek egy szűkebb halmaza („the pool of plausible explanations”), amelyet további vizsgálatoknak vetnek alá.⁴⁰⁴

Az IBE módszerében figyelembe veszi a háttértudás jelentőségét. Egy adott hipotézis ennek megfelelően annál jobb, minél inkább illeszkedik a háttértudásunk rendszerébe. Egy ilyen hipotézis továbbá fokozza a teljes hit-halmazunk („belief corpus”) koherenciáját.⁴⁰⁵

A háttértudásnak és –hitnek („background beliefs”) az abdukcióban betöltött szerepe kettős. Először is segít felszámolni a nem valószínűnek (ostobának) tűnő magyarázatokat; másodsor pedig elősegíti az elfogadható magyarázatoknak a preferencia sorrendjében való rangsorolását. Ez pedig azt jelenti, hogy a hipotézisek keresése nem vak, hanem okok által vezérelt.⁴⁰⁶ Az abdukció által való helyes hipotézis megalkotásának a függvénye tehát az, hogy a mögöttes háttértudás mennyire tekinthető igaznak és helyesnek. A dedukcióval ellentétben az abdukciónak támaszkodnia kell a háttérismeretekre. Egyes szerzők szerint az abdukció által felvetett logikai kihívás meghatározni azokat a formális feltételeket, amelyek a háttértudást generálják.⁴⁰⁷ A gyakorlatban ugyanis léteznek jobb és rosszabb magyarázatok, továbbá több magyarázat is kitöltheti ugyanazon formális sémát. Az ilyen hipotézisek aztán összeférhetetlenek is lehetnek egymással. A felmerülő kérdés itt az, hogy miként is lehet igazolni a preferált kritériumokat a rivális magyarázatok között.⁴⁰⁸ A jogi érvelés területén is megfigyelhető ez a jelenség. A rivális magyarázatok közül azokat tekintik a legelfogadhatóbbnak, amelyek illenek valamilyen narratívába. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a mögöttes háttértudás egy formális ismerethalmaz, amely leginkább a

⁴⁰⁴ Ez a szelektálási szűrő két szintű. Az első szinten határozzák meg a megkülönböztető adatokat („Specifying Discriminating Data”), a második szinten pedig előállítják az új jelenségre vonatkozó megkülönböztető adatokat („Producing Discriminating Data”). UO. 73.

⁴⁰⁵ Az IBE-modellnek két fő interpretációja létezik. Az első a *heurisztikus* („heuristic”), amely mint alternatíva, megkönnyíti a magyarázatok értékelését; a másik pedig a *normatív*, amely egy igazságot elősegítő szakaszként („truth-conducive rule”) értékelendő. IRANZO (2007) 344 – 345.

⁴⁰⁶ Az abdukció az igaz háttér-hitek hálózatában („within networks of true background beliefs”) képes működni. PSILLOS (2009) 134 – 142.

⁴⁰⁷ ALISEDA (2006) 46.

⁴⁰⁸ IRANZO (2007) 340.

Peirce-i értelemben vett habitusokat tartalmazza. A háttértudás tehát nem egyenlő abduktív ösztönnel.

A háttérismeretek léte a következtetésekben feltételezi az érvelések *nyitott* jellegét. Minden érvelés elsődlegesen egy adott jelrendszer keretei között zajlik, azonban a kapott magyarázat érvényessége sok esetben nem igazolható csupán az adott rendszer keretein belül. Minden érvelés tehát másodlagosan utal más jelrendszerekre, és végül valamely értékrendszerre is. Az érveléseknek ez az általános tulajdonsága vonatkozik a specifikusabb érvelésekre is, például a jogi érvelések területére. A következőkben ezért a jogi jelrendszer struktúrája lesz vizsgálva jogi szemiotikai szemszögből, amellyel azt kívánom bizonyítani, hogy az abdukciónak éppen a jogi jelrendszer nyitott jellege miatt alkalmazható a jogi érvelésekre.

A jogi érvelés szerkezete

A jogi szemiózis jellegével, és ezen belül a jogi diskurzus és érvelés szerkezetével foglalkozott sokat Roberta Kevelson a Peirce-i pragmatista szemiotika alapján. Kiindulópontja a jelfolyamatok,- és jelműködés (szemiózis) *dinamikus* jellege. Minden jel értelmezése által egy komplexebb jelhez jutunk, tehát ez egy olyan dinamikus folyamat, amelyben az új jelek megalkotása biztosítja a jelrendszerek fejlődését. Kevelson szerint ugyanezen tendencia figyelhető meg a jog területén is, ahol a jogi jelek által való kommunikáció, érvelés és cselekvés a „logic of discovery” alá esik.

Kevelson a *Law as a System of Signs* című művében állítja, hogy a jogi érvelés nem formális érvelés. Premisszái se nem igazak, se nem hamisak, hanem hipotetikusak. Kevelson hozzáteszi, hogy Peirce zsenialitása volt annak felismerése, hogy minden prepozíció hipotetikus, és minden érv „enthymemic”. Minden érv továbbá kifejezhetetlen előfeltevéseken („unexpressed presuppositions”) alapul. Ezek az előfeltevések a közösségi tudás részei, amelyek a konvencionális jelentésből („conventional meaning”) származnak.⁴⁰⁹ Ennek következtében viszont a jogi döntéseknek és a jogi érvnek muszáj reflektálniuk a társadalmi kontextusra. A szillogisztikus érvelésen alapuló formális logika nem képes megmutatni nekünk azt, hogy egy ötlet („idea”) vagy jel hogyan fejlődik és növekszik. A formális érvelés konklúziója nem ad több információt, mint amit már a premisszája amúgy is tartalmaz. Kevelson itt megint Peirce-re utal, aki szerint a *felfedezés logikájának* („logic of discovery”) muszáj összhangban lennie a

⁴⁰⁹ KEVELSON (1988) 5.

vizsgálódás módszerével („method of inquiry”).⁴¹⁰ A vizsgálódás („inquiry”) mindig dialogikus, a kommunikációs folyamatokban üzenetek cseréje történik a jelek és a jelrendszerek között. A jog is az egyik ilyen jelrendszer más társadalmi rendszerek között (pl.: nyelv, politika, gazdaság). Kevelson tehát a Peirce-i „semiotic methodology”-t vagy spekulatív retorikát alkalmazza a jogi jelenségek vizsgálatára is. A „semiotic methodology” azt vizsgálja, hogy a fogalmak, jelek hogyan képződnek, és hogyan generálnak új tudást és új hiteket.⁴¹¹ Kevelson a következők miatt látja alkalmazhatónak a pragmatista szemiotikát a jogi szemiózis vizsgálatára: 1. Minden emberi közösség verbális és nonverbális jelrendszerek komplexitásából épül fel. Ezek a jelrendszerek nem statikusak, hanem folytonosan változóak és növekvőek, igazolva és reprezentálva a változó társadalmi értékeket. 2. Nem pusztán a jogi érv fogható fel úgy, mint a hétköznapi érvnek egy prototípusa – ahogy Toulmin (1958) javasolta – hanem a jogi jelrendszer egésze is. 3. A jogi (al)rendszerek hálózata a természetes nyelvből épül fel.⁴¹² A pragmatista megközelítésű jogi szemiotika értelmében tehát minden jogi jel egy szimbolikus jel („symbolic sign”); a jogi érv pedig a hétköznapi érvnek egy prototípusa. Kevelson szerint ebben a tekintetben mutatható ki a hasonlóság Peirce szemiotikája és O. W. Holmes jogelmélete között.⁴¹³ Holmes a *The Common Law* (1881) című művében azt állította, hogy bár a jogi rendszerek formális növekedése és a jogi jelek („legal codes”) időnként megfelelnek a szillogizmus logikájának, azonban a jog valójában a közösségi érzést és viselkedést („popular feelings and behavior”) követi. A jog ezek szerint csak akkor válhat teljesen következetessé, ha megszűnik növekedni.⁴¹⁴

A jogi jelrendszer bizonyos értékrendszerekre való vonatkozását mutatja, hogy Peirce szerint a logika az etikán és az esztétikán alapul (ez a három alkotja a Normatív Tudományok rendszerét).⁴¹⁵ Kevelson a *Semiotics and Methods of Legal Inquiry* című tanulmányában mutat rá arra, hogy a pragmatizmus perspektívájából az ítélet („judgment”) egy érték-jelnek („value-sign”) tekinthető, hiszen az ítéletnek a társadalomban tapasztalható gyakorlati hatásai vannak.

⁴¹⁰ Uo. 6.

⁴¹¹ Uo. 3 - 4.

⁴¹² Uo. 4 – 6.

⁴¹³ Holmes és Peirce az 1870-es években ismerték meg egymást; mindketten a *Metaphysical Club* tagjai voltak. Uo. 8.

⁴¹⁴ Uo. 8.

⁴¹⁵ CP 1. 281.

Ezek szerint a logika és az érvelés lehetséges módjai függenek az etikától.⁴¹⁶ Ezért ahogyan a hétköznapi jelek, úgy a jogi jelek is csupán átmenetiek, amelyek lehetőséget adnak az újraértelmezésre és módosításra. Peirce az érvelés olyan dialogikus („dialogistic”) módját ajánlotta, amely egy konklúzióhoz vezet két vagy több alternatív lehetőséggel. Ez egy *nyitott érvelési mód* („openended mode of reasoning”), amely további vizsgálatokhoz vezet, és bár minden esetben csak egyetlen döntés hozható, azonban más lehetőségek is léteznek. Kevelson szerint a jogi érvelés struktúrája is nyíltvégű, mert két vagy több alternatív konklúziót javasol.⁴¹⁷

A jog területén való érvelés tehát nem egyszerűen a jogi döntéshozattal egyenlő, hanem a jogban is meglévő felfedezés logikájával („logic of discovery”). Ezen utóbbi pedig felveti azt a kérdést, hogy egy jogi jel alapján való döntés mennyiben tekinthető mechanikus jogalkalmazásnak és mennyiben bírói jogalkotásnak. Amennyiben ugyanis a jog szemiózisa is ugyanúgy működik, mint a Peirce-i értelemben vett szemiózis, akkor egy jogi jel értelmezése egy új, komplexebb jogi jel kialakulását eredményezheti.

Vadim Verenich is Kevelson-hoz hasonló módon igyekezett összefüggéseket felfedezni a pragmatista szemiotika és a jogi érvelés között. Minden érvelés szükségképpen jelekből tevődik össze, amelynek folyamán az érvelés is egy jelfolyamat („sign-process), amelynek egyik célja az ismeretek növelése. Minden érvelés tehát egyúttal a „the growth of knowledge” felé is irányul.⁴¹⁸

Verenich rámutat, hogy az érvelés a Thirdness szintjén zajlik. Ez a jogi érvelés leegyszerűsített modelljében a következőképpen néz ki: a) az érvelők tényeket (bizonyítékokat) mutatnak be, amelyek b) referálnak valamely precedensre vagy jogi szabályra, és c) ezek összevetése alapján levonják a következtetést. Az érvelő személy a Firstness kategóriájában kezd, majd átlép a Secondness szintjére, ahol felépíti az összefüggéseket a tények és a normatív szabályok között. Végül a Thirdness szintjén lesz képes az érvelő megtalálni ezen összefüggések alapján a

⁴¹⁶ KEVELSON (1986) 355.

⁴¹⁷ Ez a jogi értelmezés kérdését is felveti. Kevelson szerint a hermeneutika is tartalmazza a jogra vonatkozó ilyen koncepciókat. KEVELSON (1988) 8 – 11.

⁴¹⁸ VERENICH (2012) 31.

megfelelő konklúziót.⁴¹⁹ Verenich szerint a jogi intézményrendszerben kialakult értelmezési szokások („interpretative habits”) segítik a jogi érvelés folyamatát.⁴²⁰

Az értelmezést, érvelést segítő szokások Peirce-i megfelelője az ún. *Vezérlő Elvek* („The Leading Principle”). Peirce szerint minden érvelés legfontosabb része annak vezérlő elve.⁴²¹ A pragmatista szemiotikában tehát egy érv érvényessége függ a *vezérlő elv* által meghatározott igazságtól.⁴²² A jogi érvelésben ezek az elvek, vagy szokások útmutatást adnak a konklúzióhoz; a modern jogban a jog vezérlő elvei a formális igazságosság elvein és a hatalommegosztás elvein alapulnak. Ezek az elvek ugyanakkor felhatalmazzák a bírákat a különböző érvelési módszerek közötti választásra.⁴²³ Ezeknek a vezérlő elveknek a tulajdonsága azonban más a hétköznapi érvelés, és más a jogi érvelés vonatkozásában. A szillogizmus jól ismert példája (Minden ember halandó./Szókratész ember./Szókratész halandó.) „common sense” általánosításon alapul. Mivel az emberek halandósága egy általános tény, a konklúzió a szillogizmusban nem fogja a szillogisztikus szokás változását okozni. Ezzel ellentétben egy jogi jellegű következtetés esetében⁴²⁴ a fő premissza szintén egy szokáson alapul, de ez a szokás már normatív természetű. Ezt a normatív szokást támasztják még alá morális és etikai normák (pl.: „Ne ölj!”). A jogi érvelés ezért különbözik a szillogizmustól, mivel a jogi érvelésnek a célja felfedezni új jogi megoldásokat („logic of discovery”). A felfedezés és a hipotetikus érvelés pedig elengedhetetlen főleg a nehéz esetek kontextusában.⁴²⁵

Abdukció és jog. A jogi abdukció

Az abdukciónak a jogban betöltött szerepének feltárása végett szükséges észrevenni az alapvető összefüggést a *felfedezés logikája* és a *jogi jelrendszer* között. Az abdukciónak a jogi érvelésben betöltött szerepe kettős. Mind a releváns tények, mind az azokhoz kapcsolódó jogi

⁴¹⁹ Uo. 36 – 37.

⁴²⁰ Uo. 37.

⁴²¹ CP 2. 462.; 2. 465; 2. 576.; 2. 588.

⁴²² CP 2. 463.

⁴²³ Logikai kapcsolat mutatható ki a „guiding principle in law” és a „leading principle in reasoning” között. VERENICH (2012) 39.

⁴²⁴ „All murders are criminals to be punished by life imprisonment./X is murderer./ X is a criminal to be punished by life imprisonment.” VERENICH (2012) 52.

⁴²⁵ Uo. 52.

következmények meghatározásában jelentősége van. A Peirce-i értelemben vett vezérlő elvnek a jogi érvelés mechanizmusában betöltött szerepe pedig szintén kiemelkedő. A következőkben ismertetem Tuzet elméletét, aki szerint kimutatható hasonlóság a jogi abdukció és a tudományos értelemben vett vagy kreatív abdukció (ami új ötlet megalkotásához vezet, „logic of discovery”) között.

A jogi abdukciónak két típusát szokás megkülönböztetni, a *magyarázó* („explanatory”) és az *osztályozó* („classificatory”) abdukciót. Az előbbi célja a releváns tények rekonstrukciója; míg az utóbbi e tények jogi besorolására törekszik.⁴²⁶

A jogi abdukcióban a *magyarázó* típus jelenti a következtetést a hatásból az okra. Ez a „fact-finding question” esete, vagyis az ismert tényekből való következtetés, amelynek során egy hipotézist fogalmazunk meg arra vonatkozólag, hogy mi is történt (tapasztalt hatások okozati magyarázata). Ezzel ellentétben az *osztályozó* típus egy olyan következtetés, amely néhány aktuális tényt osztályoz, csoportosít egy fogalom-típus alá. Ez a „rule-finding questions” esete, amelynek során azt az elvet találjuk meg, amely által az adott tény típusa és annak normatív következményei karakterizálhatók. A jogi abdukció tehát ennek a két típusnak a kombinációja.⁴²⁷ Viszont az a következtetés, amely a releváns tények jogi következményeit határozza meg, az a dedukció. Szigorú értelemben véve ez a jogi érvelés normatív szakasza. A jogi szabályok általában egy relációban működnek a jogi fogalom által körülírt eset és annak normatív jogi következményei között. A jogilag releváns ténynek összekötése a jogi szabály által körülírt esettel a következőképpen néz ki: ha egy eset (S) rendelkezik P1, P2, P3 stb. karakterekkel, és a jogi szabály (M) leírja ezeket a karaktereket, akkor S esetnek *jogi* karaktere lesz. Az aktuális esetet tehát a jogi szabály egy példajaként fogjuk besorolni, osztályozni. Ebben a mechanizmusban a jogi abdukció egyrészt lehet az analogikus következtetés egy formája, másrészt lehet kreatív abdukció, ha új jogi szabály megalkotása válik szükségessé.⁴²⁸ A tudományos értelemben vett abdukció és a jogi abdukció közötti másik összefüggési pont az, hogy az „adversary” modellben a jogi abdukció nyilvános.⁴²⁹ Ebben a modellben ugyanis a bizonyítékokat a tárgyaláson nyújtják be, és a felek vitája is nyilvánosan zajlik. A tárgyalás alatt

⁴²⁶ TUZET (2003) 41.

⁴²⁷ Uo. 42.

⁴²⁸ Uo. 43.

⁴²⁹ Peirce szerint a tudományban egy állításra vonatkozó hit megköveteli a szakmai közösség általi nyilvános megvitatást, hogy igazságra tegyen szert. CP 5. 378.; 5. 407. Tuzet szerint az akkuzatórikus modell a nyilvánosság miatt nyújt sokkal több igazság-garanciát az inkvizitórius modellhez képest. TUZET (2003) 45.

a felek konfliktusban állnak egymással, és az ítéletnek a felek érveinek a valóságára vagy hamisságára kell tekintettel lennie.⁴³⁰

Ebben a folyamatban tehát nagy jelentősége van a háttértudásnak, amely lényegében egyfajta narratívaként is felfogható. A jogi narratívaként funkcionáló háttértudás miatt pedig összefüggés fedezhető fel a jogi abdukció és az IBE között is. Az IBE által lehet ugyanis a legjobb magyarázatot megtalálni arra nézve, hogy mi is történt valójában. IBE relevanciája a jogi döntéshozatal tekintetében az, hogy módszerében tartalmazza a hipotézis értékelését, és a rivális hipotézisek közötti választást. Ezeknek kitüntetett terepe a jogi eljárások, ahol a több hipotézis közötti választást, és azok értékelését segíti a *háttértudás* („background knowledge” vagy „belief”). Tuzet szerint egy döntés helyességének két mércéje van: a) a ténybeli premisszák igazak; b) a normatív premisszák erkölcsileg elfogadhatók. Az igazság tiszteletben tartása mellett kell tehát meghatározni azokat a jogi következményeket, amely normatív módon következnek a megállapított tényekből.⁴³¹

A jog terén való „legjobb” magyarázat kapcsán vetődik fel a kérdés, hogy mi van abban az esetben, ha két vagy több életképes magyarázat születik. A „legjobb” döntés a jogban ugyanis erőteljesen függ egy adott jogi szituációban résztvevő szereplők perspektívájától. Ez a dilemma szorosan kapcsolódik a háttértudáshoz, hiszen az ahhoz kapcsolódó kritériumok segítenek egy szereplőnek egy döntés minőségének értékelésében. Egy jogi eljárásban is több, ellentétes szándékú szereplő vesz részt. A résztvevők háttértudása pedig nem azonos.

Abimbola értelmezésében ez a probléma a jogban nem megoldhatatlan, ha figyelmet szentelünk a különféle álláspontok és perspektívák jelentőségének. A szerző álláspontja szerint a nyomozók vagy az ügyvédek a saját jelenlegi álláspontjukat használják fel a „legjobb magyarázat” megalkotása során. A különféle álláspont azt jelenti, hogy a bizonyítékok értékelése és elemzése mindig függ a szereplők funkciójától, és az eset kontextusától. Ezáltal pedig különbség van a rendőrség, az ügyvéd, a bíró stb. álláspontjai között. Sőt, még ugyanazon személy álláspontja is különböző lehet a jogi eljárás folyamán.⁴³² Egy magyarázat minősítése ugyanis nem pusztán a háttértudáson alapul, hanem az érkező, aktuális és új információktól⁴³³

⁴³⁰ UO. 47 – 48.

⁴³¹ UO. 47.

⁴³² ABIMBOLA (2001) 1686 – 1687.

⁴³³ IRANZO (2007) 339 – 346.

(az utóbbiak pedig megváltoztathatják a perspektívát). Az álláspontok tehát egy természetes kritériumot nyújtanak annak eldöntésére, hogy mi a legjobb a jog kontextusában. A jogi döntéshozatal és az érvek, magyarázatok megalkotása függ a különböző szereplők elbeszélésének narratívájától; a nyomozók, ügyvéd, bíró perspektívájától és egyéb háttértudástól.⁴³⁴

A háttértudások, álláspontok ilyen sokfélesége azt vonja maga után, hogy a jogban abszolút értelemben vett „legjobb” magyarázat megalkotása nem lehetséges. Ez a „legjobb” minősítés mindig csak relatív értelemben értelmezhető. Valószínűleg ezért is hangsúlyozza azt Abimbola, hogy a jogban az IBE nem „inference to the *best* explanation”, hanem csak „inference to the *best viable (actual) explanation*”.⁴³⁵

Az abdukció vizsgálata a jogban ezért nemcsak érvelélméleti, hanem jogdogmatikai és episztemológiai kérdéseket is maga után von.⁴³⁶ A jogban így a Peirce-i abdukció adaptált verziója létezik („the adapted version of abduction”)⁴³⁷, hiszen a jog területén meghozandó magyarázatok különböznek a hétköznapi esetekben meghozandó magyarázatoktól. Abdukció esetében ugyanis a hipotézis megalkotása az újonnan érzékelt tények, információk és a háttértudás kombinációja által történik, míg a jogi érvelés esetében a háttértudás magában foglalja mind a tények mind a jog ismeretét.⁴³⁸ A *jogi háttértudás* struktúrája tehát komplexebb, és ezt az abdukció és a jogi érvelés tanulmányozása kapcsán muszáj figyelembe venni. Az abdukció jogra adaptált verziójának célja annak kikövetkeztetése, hogy egy adott tény mely jogi szabálynak lehet alárendelve a jogi normák birodalmán belül. Ez a folyamat egy jogi szituációban nem általánosítás által történik. A jogi abdukciók tehát inkább egyedi értelmezésekről szólnak.⁴³⁹ További szerkezeti eltérés is megfigyelhető az abdukció és a jogi abdukció között. A jogi abdukció esetében egy adott szabály kívánt hatása már integrálva van

⁴³⁴ ABIMBOLA (2001) 1687.

⁴³⁵ Uo. 2001.

⁴³⁶ ASKELAND (2020) 67.

⁴³⁷ Uo. 68.

⁴³⁸ Uo. 68.

⁴³⁹ Askeland példája az „the Indoor Cat case”. Norvégiában megtiltották az apartmanokban való háziállatok tartását. A kérdés az volt, hogy egy macskára vonatkozik-e ez a szabályozás, annak ellenére, hogy a kérdéses macska csendes, és nem zavarja a szomszédok nyugalma. Egyfajta összehasonlítást végeztek a konkrét tény (csendes macska) és a megtiltott háziállatok általános kategóriája vagy „ideális típusa” között (pl.: állandóan ugató kutya). Uo. 68 – 70.

a tények halmazába.⁴⁴⁰ A tények halmazának értékelése, azokból hipotézis megalkotása tehát már eleve egy bizonyos szabály perspektívájából történik (jogi háttértudás), de sok esetben nem a szabály szó szerinti értelmét alapul véve. Valójában az írott szabályt próbálják az egyedi esetre vonatkoztatni. A „the Indoor Cat case” esetében a szabály szó szerinti értelmében véve alkalmazható lenne a szituációra, de az esetnek vannak olyan tulajdonságai (pl.: csendes a macska), amelyek megkérdőjelezzik az esetnek a szabály alá való rendelését. Ez nem általánosítás (mert akkor alkalmaznák a csendes macskára a szabályt), hanem az egyedi eset értékelése. A jogi szabályok a szó szerinti jelentésükön túl magukban foglalják az adott eset kontextusára vonatkozó általánosan elfogadott, konvencionális tartalmat is. A háziállatok tartására vonatkozó szabály tehát tartalmazza a lakóközösségben való élet elfogadott, konvencionális szabályait, amelyek nincsenek szó szerint leírva, de a jog értelmezésekor mégis figyelembe veszik őket. A jogi háttérismeretek nem pusztán a jogi normákból épülnek fel, hanem különféle szokásokból, a mindennapi normális életre vonatkozó konvencionális hitekből is.⁴⁴¹

A jogi abdukcióban nagy szerepe van az összehasonlításnak, amely a *tény* („fact”) és a *tény ideális típusa* („ideal type of fact”)⁴⁴² között történik. Ebben a szerkezetben a *tény ideális típusa* van nagyobb összefüggésben a háttértudással, amely a jogi érvelés esetében komplexebb a hétköznapi érvelés során alkalmazott háttértudásnál. Az összehasonlítás releváns pontjai a Peirce-i értelemben vett „like a flash”-ként érkeznek, a háttértudáson alapulva. Askeland szerint az új ötletek alkotása („logic of discovery”) a jogban mindig csak a kívánt jogi hatás elgondolása után történik. Az aktuális tény és a kívánt hatás együttese által alkot a bíró egy olyan hipotézist, hogy a háziállatok tartását tiltó szabályzat a csendes macskára ne vonatkozzon.⁴⁴³ A jogi érvelés struktúrájában ezért *kettős abdukció* („double abduction”) figyelhető meg, amelyek „like a flash”-ként merülnek fel az érvelő számára. Az első a jogi

⁴⁴⁰ Uo. 71.

⁴⁴¹ Éppen ezért a „nehéz esetek” megoldásának a folyamata jelentősen profitálhat az abdukció alkalmazásából. Uo. 72.

⁴⁴² Uo. 77.

⁴⁴³ Uo. 77.

osztályozásra vonatkozik; a második pedig a releváns tulajdonságok, a tény és a tény ideális típusának az *összehasonlítása*. Az utóbbi a háttértudáson alapul.⁴⁴⁴

Az abdukció alkalmazása a jogi döntéshozatalokban

A pragmatista szemiotika értelmében a jogi jelműködés egy dinamikus folyamat, és ebben a jogi érvelések szerkezete nyitott jellegű. Mindez azt jelenti, hogy a formális logika és az olyan szillogisztikus következtetések, amelyek egy adott és körülhatárolt axiómakészlettel rendelkeznek, a jogi érvelések esetében nem alkalmazhatók. Az abdukciónak a jogi érvelésre való alkalmazásával lehet tehát hatékonyabban megvizsgálni a jogi döntéshozatalok teljes mechanizmusát. Ez azonban nem is olyan könnyű feladat, ha tekintetbe vesszük a jogi háttértudások komplex természetét. Érdekesség azonban, hogy a 80-as és 90-es években egyre többen kezdtek el érdeklődni az abdukció és a mesterséges (jogi) érvelési eljárások témája iránt; ez a kutatási tendencia azonban hirtelen megszakadt a 2000-es években.⁴⁴⁵ Az utóbbi pár évben az abdukció és jogi érvelés terén pedig inkább rendszertani, dogmatikai jellegű írások születtek, amelyek egyrészt megvizsgálták az abdukció lehetséges fajtáit a jogban; másrészt azt, hogy az abdukciót hogyan is lehetne alkalmazni a jogi jelrendszer területén belül, ami ugye számos tekintetben komplexebb szerkezettel bír (lásd fentebb „double abduction”).

Az 1980-as években kezdődött el az abdukció és a mesterséges intelligencia közötti összefüggéseknek a tanulmányozása. Nagyon hamar világossá vált ugyanis, hogy egy mesterséges érvelési vagy döntéshozatali program csak akkor tekinthető intelligensnek, ha az képes az abdukcióra. Az abdukció esetében azonban nincsen egy fix axiómakészlet; helyette a döntéshozatal egyik alapja a háttértudás készlete, amely igen sokszínű kognitív tulajdonsággal rendelkezik. Olyan különféle érvelési modelleket igyekeztek tehát alkotni, amelyek kivédik az emberi érvelés bizonytalan jellegét. Az abdukció az érvelés újfajta megközelítésének prominens aspektusa lett.⁴⁴⁶ Az abdukció és mesterséges intelligencia területén úttörőnek számított Bob Kowalski munkássága, aki megpróbálta szisztematikusan kezelni az abdukció szintixisát és szemantikáját a *logikai programozás* („Logic Programming”) keretén belül. Célja ezzel egy tudásbázis („knowledge-base” vagy „KB”) létrehozása volt. Az 1990-es években

⁴⁴⁴ „The relevant points of comparison come to the adjudicator „like a flash” based on background knowledge.” Uo. 78.

⁴⁴⁵ Abdukció – mesterséges intelligencia témában még hasznos: KONOLIGE (1996), THAGARD – VERBEURGT (1998)

⁴⁴⁶ PSILLOS (2009) 149.

Bylander és társai az abdukció egy számítási modelljének („computational models of abduction”) a megalkotására törekedtek. Az abdukciót tehát elkezdtek olyan területeken alkalmazni, mint hibadiagnózis; hit-revízió („belief-revision”); a tudományok felfedezésének módszere; jogi érvelés; modell alapú érvelés („model-based reasoning”).⁴⁴⁷ Ezeken a területeken tehát a fő cél az volt, hogy kialakítsák az abduktív érvelés egy olyan formális modelljét, hogy tulajdonságait számszerűen egyértelműbbé tegyék.⁴⁴⁸ Érdekesség viszont, hogy az abdukciót először a mesterséges intelligenciában az orvosi diagnózis területén használták.⁴⁴⁹

A jogi érvelésben az abdukciót elsődlegesen az *esetalapú érveléseknél* („Case-Based Reasoning”) alkalmazták, amelynél a háttértudás a korábbi esetekből állt. Az ilyen modellek elsődleges feladata az volt, hogy miként lehetne beilleszteni a modellbe a korábbi esetek tapasztalati halmazát, az ún. normatív háttértudást.⁴⁵⁰ Sok modell azonban így sem számolt a középszintű normatív háttérismeretek („middle-level normative background knowledge”) felhasználási módjaival.⁴⁵¹ A következő ismertebb modellek születtek: HYPO – az esetek összehasonlítására fókuszált az érvek generálása érdekében; GREBE, CABARET – már figyelembe vette a korábbi esetek alapján való érvelést; BANKXX – modellezte az esetalapú érvelés alkalmazását a keresésalapú kontextusban, hogy ezzel érvelési konstrukciókhoz jusson.⁴⁵² A legfőbb problémát mégis az jelentette, hogy miféle formátumban kellene rögzíteni a normatív háttértudás bázisát; és annak megtalálása, hogy milyen folyamaton keresztül kapnak szerepet a háttérismeretek egy-egy érv kialakításánál.⁴⁵³

A HYPO egy esetalapú érvelési modell. A múltbeli esetekre hivatkozva generál jogi érveket, amelynek során versengő nézeteket mutat be a problémáról, és hipotetikusan képes

⁴⁴⁷ Az ebben az időszakban született számos abduktív modellekről nyújt áttekintést GABBAY és WOODS (2005) könyve. A szerzőpáros egyébként maga is kialakított egy abduktív formális modellt, amely Peirce kései abdukció fogalmán alapul.

⁴⁴⁸ PSILLOS (2009) 149.

⁴⁴⁹ Evaluating Reasoning Systems (2006) 62. és POPLE (1973).

⁴⁵⁰ „Cases are the grist of the legal reasoning mill.” ALEVEN (2003) 184.

⁴⁵¹ ALEVEN (2003) 183.

⁴⁵² UO. 184.

⁴⁵³ UO. 184.

megváltoztatni az értékelés egyensúlyát.⁴⁵⁴ A HYPO domainja az üzleti titok joga. A következő egységekből áll: A „Case Knowledge Base” (CKB) harminc üzleti titkot és az azokhoz kapcsolódó eseteket tartalmazza. A „Case Representation Language” az absztrakció szintjén képviseli a jogi eseteket, tehát kulcsszavas tartalommal rendelkezik; a „Legal Case Frame” pedig az esetek részletesebb tényeit tartalmazza. Itt található az eset neve, hivatkozás, a felek, jogi eset típusa és a bíróság döntése.⁴⁵⁵ A HYPO-nak továbbá van egy 13 dimenzióból álló könyvtára. A dimenziók („Dimensions”)⁴⁵⁶ egyfajta tudás-reprezentáló konstrukciók. Minden egyes dimenzió egy releváns tényezőt képvisel az üzleti titok vagy az ahhoz kapcsolódó követelések szempontjából.⁴⁵⁷ A HYPO ún. háromrétegű érveket („3-Ply Arguments”) generál az eset, az ellenpéldák és a különbözőségek azonosítása után. Az érvek bemutatják továbbá mindkét fél ellentétes nézőpontját. Ezzel a HYPO egyfajta szimbolikus összehasonlítást végez az adott eset és a legrelevánsabb precedensek között. Három elve van az érvelési modellnek: általánosítás („generalization”), korlátozott keresés („constrained search”) és összehasonlító értékelés („comparative evaluation”).⁴⁵⁸ A HYPO eljárás kilenc fő lépésből áll. 1. Analizálja a problémás esetet dimenzionálisan („Dimensionally”). 2. Releváns eseteket szerez be a CKB-ből. 3. Szelektálja azokat az eseteket, amelyek leginkább illeszkednek az adott szituációba. 4. Kiválasztja az olyan eseteket, amelyek mindkét számára alkalmasak hivatkozni rá. 5. Kiszámítja a különbségeket a legjobb (leginkább releváns) eset és a probléma között. 6. Ellenpéldákat szolgáltat a relevánsabb esetekre. 7. Összefoglalja és értékeli az érveket. 8. „3-Ply” érveket generál, amelynél hivatkozik a releváns esetekre, a megkülönböztetésekre és az ellenpéldákra. 9. Hipotéziseket alkot az érvek megerősítésére vagy gyengítésére.⁴⁵⁹

A HYPO-nak ezt az esetalapú érvelési (CBR – „Case-Based Reasoning”) modelljét szándékozott átformálni az abduktív logikai programozásba („Abductive Logic Programming”)⁴⁶⁰ Ken Satoh. Satoh utalt Ashley munkásságára, aki szerint a jogi érvelés a

⁴⁵⁴ ASHLEY (1991) 793 – 794.

⁴⁵⁵ Uo. 769.

⁴⁵⁶ A dimenzióknak ötféle tartománya van: bináris; részben rendezett objektumkészletek; rendezett halmazok; intervallumok; számvonalak. Uo. 777.

⁴⁵⁷ Uo. 756 – 763.

⁴⁵⁸ Uo. 754 – 764.

⁴⁵⁹ Uo. 779.

⁴⁶⁰ Az ALP („Abductive Logic Programming”) kialakulása a 1980-as és 90-es évekre tehető. Célja volt a logikai programozás kiterjesztése egy olyan keretrendszerre, amely alkalmas az MI és a számítástechnika területén felmerülő problémák kezelésére. Az ALP a logikai programozás korlátait a magasabb szintű tudás-reprezentáció

következők miatt nehézkes a számítógépes modellezés számára (ezek a tényezők lényegében egybevágnak a pragmatista jogi szemiotika néhány tételével).⁴⁶¹ 1. A jogi szabályok általában nem teljesen rögzítettek („incomplete”); logikailag és szemantikailag kétértelműek, néha következetlenek. 2. A jog kontradiktórius jellegű: a jogi problémákra gyakran nem létezik egy helyes megoldás. Általában két érdek/nézőpont áll egymással szemben, és az érvek ellentétesek. 3. A jogi érvelés sokszor analógia útján való érvelést foglal magában. Az ügyvédek analógia útján, a korábbi esetek fényében alkotnak hipotéziseket.⁴⁶² Satoh célja egy teoretikus kapcsolat létrehozása volt a HYPO és az abduktív érvelés között. Ennek érdekében egy részleges illesztési mechanizmust („matching mechanism”) javasolt, amely nem egyszerűen összehasonlítja a korábbi esetet a jelenlegivel, hanem képes módosítani az összehasonlítás eredményét (az alperes vagy felperes javára) a kontextus függvényében. Az esetek közötti hasonlóság értékelése tehát dinamikus természetű, és ezen tulajdonság miatt volt szükség abduktív predikátumok használatára.⁴⁶³ Az „Abductive Logic Programming” szemantikája egy általános és stabil modellen nyugszik, amely ugyanakkor képes kifejezni az „abducibles” dinamikus aspektusát. Amennyiben például a cél megváltozik, úgy a fontos tulajdonságok halmaza is módosul.⁴⁶⁴

A HYPO másik továbbfejlesztett változata a CATO, vagyis „intelligent learning environment”. Célja az volt, hogy a kezdő joghallgatókat segítse az alapvető érvelési képességek elsajátításában. Leghasznosabb tulajdonsága pedig az érvelési példák dinamikus generálása volt.⁴⁶⁵ Kontextus-érzékeny érveket generált, amelyek figyelembe vették az esetek jelentősége közötti különbségeket.⁴⁶⁶ A CATO két fő feladatot támogatott. Az első az *elmélet tesztelése*

és az érvelési feladatok tekintetében kívánta megoldani. A felülről lefelé való bizonyítási eljárást („the top-down proof procedure”) használva a rendszer kiválogatja a jelenlegi eset fontos tényezőit, és e tényezők alapján olvas be egy a jelenlegi esethez hasonló korábbi esetet. Mindezek után magyarázatot generál. DENECKER – KAKAS és erről bővebben: KAKAS – KOWALSKI – TONI (1992) *Abductive Logic Programming*

⁴⁶¹ Erre utal az is, hogy a „Computational philosophy” (CP) követelményei megfelelnek Peirce pragmatizmusának klasszikus eredményeivel. A CP célja az episztemológiai és filozófiai fogalmak és problémák új szempontú megvilágítása, felhasználva a információelméleteket, a kognitív és a mesterséges intelligencia elméleteket. MAGNANI (2004) 507.

⁴⁶² SATOH (1996) 142.

⁴⁶³ Uo. 142.

⁴⁶⁴ Uo. 142 – 146.

⁴⁶⁵ A CATO érvelési modellje és oktatási környezete járult hozzá a jog és mesterséges intelligencia, továbbá az „AI and Education” kutatásokhoz. ALEVEN (2003) 183.

⁴⁶⁶ Uo. 185.

(„theory-testing task”). A hallgatók kaptak egy általános megállapítást arról, hogy mit mond egy adott jogi szabály; majd ezt az állítást tesztelték a korábbi esetek fényében, amelyeket a CATO „Case Database” eszközéből szereztek be. A második feladat az *analógia útján való érvelés* („argumentation task”). Írásos érvelést kellett készíteni az adott esetről, korábbi esetekre való hivatkozással támogatva. Az érvek létrehozása során a CATO által dinamikusan generált argumentációs példákat tanulmányozták.⁴⁶⁷

A CATO főbb eszközei a „Databaser”, amelynek tartalma: 147 üzleti titokkal kapcsolatos eset szöveges összefoglalása, a bíróság véleményének rövid írásos összefoglalója, és az esetekhez kapcsolódó tényezők (faktor-készlet). A lekérdezés nyelve lehetővé tette a hallgatók számára az esetek beolvasását bármely tényező kombinációjába (ez igaz-hamis alapú, Boolean kombináció). A „Factor Browser” nyújt információt a CATO üzleti titokkal kapcsolatos 26 tényezőjéről. A „Case Analyzer” tette lehetővé az esetre alkalmazható tényezők listájának az összeállítását, amelyben összehasonlító visszajelzés is működött. A hallgatónak a tényezőkről szóló listája került összehasonlításra a „Database”-ban tárolt tényezőkkel. Az „Argument Maker” feladata volt az érvelési példák bemutatása, továbbá ezzel lehetőség volt minipárbeszéd lefolytatására is, hogy gyakorolni lehessen a különbségek azonosítását.⁴⁶⁸ A CATO normatív háttértudását az esetekhez kapcsolódó különféle *tényezők* („factors”) jelentései alkotják.⁴⁶⁹

Az abdukció függése az érvelő háttérismereteitől és tudásától azonban még további kérdéseket is felvet. Egyesek úgy vélik, hogy a Peirce-i abdukció fogalma illeszkedik a „sensemaking Data/Frame” modelljébe. A „sensemaking” arra utal, hogy a puszta észlelési szinten kialakul egy kezdeti mentális modell. Erről a modelltől nincs is tudomása az embernek, de a hipotézisek létrehozásának folyamatára ennek a modellnek mégis jelentős befolyása van. Az abdukció ezért nem függ a premisszák halmazától, hanem inkább az érvelő tudásától. Ezért az abdukció magában foglal egyfajta elfogadhatósági ítéletet („plausibility judgment”) is.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Uo. 218.

⁴⁶⁸ A CATO két további eszköze: „Issue-Based Argument Window” és „Squib Reader”. Uo. 220.

⁴⁶⁹ Uo. 232.

⁴⁷⁰ Az abdukció Peirce-i fogalma és a Data/Frame-modell közötti különbség: az előbbi inkább tűnik lineáris narratívának; az utóbbi pedig teljesen zárt hurkú („entirely closed loop”). Az észleleti adatok tehát keretet sugallnak, ugyanakkor a későbbiekben ez a keret is determinálja azt, hogy a továbbiakban mi számít releváns adatnak. HOFFMAN – CLANCEY – MUELLER (2020) 1 – 13.

Az abdukció, mint a logika azon területe, amely az érvek érvényességét vizsgálja, tekintetbe veszi, hogy különféle összetételű háttértudások, nem-tudatos habitusok is részt vesznek egy adott vélemény, ítélet megalkotásában. Ez a szempont a jogi érvelésre különösen igaz, hiszen annak szerkezete nyitott jellegű. Ez pedig azt jelenti, hogy a jogi érvelésre nem alkalmazható a klasszikus szillogisztikus szabály. A jogban az érvelési folyamat kiindulási alapja nem tekinthető axiomatikusnak. A háttérismeretek ugyanis mindig valamely értéket reprezentálnak; a jogi jelműködés dinamizmusát működtető értékek pedig folytonosan változnak, apránként módosulnak az aktuális társadalmi, környezeti igényekhez. Emiatt nem tudták tehát az erre irányuló kutatások teljeskörűen kialakítani egy mesterséges jogi érvelési módszert.

Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a jogban ne lennének egyfajta *állandó alapértékek*. A Peirce-i értelemben vett folytonosság ugyanis egy teleologikus fogalom, amely azt jelenti, hogy a fejlődés nem lehet kiszolgáltatva az adott korszak éppen aktuális önkényes érdekeinek. Peirce úgy vélte, hogy léteznie kell egy olyan elvi készletnek, amely képes a helyes mederben tartani a fejlődés menetét. A következőkben ezért a Peirce-i metafizikáról és annak joghoz való összefüggéséről lesz szó.

A metafizika és a jog

A *synechism* elve és a helyes értelmezés

Ez a fejezet a *synechism* (*the doctrine of continuity*) doktrínája felől közelít a jogi helyes értelmezés kérdéséhez. A „*synechism*” Peirce-nél mintegy teoretikus kötőanyagként funkcionál a pragmatista szemiotika rendszerének alátámasztására. A három fenomenológiai kategória (Firstness, Secondness, Thirdness) közül a „*synechism*” a Thirdness jelentőségére utal a szemiózisban (így az *interpretáns*, vagyis az értelmező kiemelkedő szerepét is hangsúlyozva a jelfolyamatokban). A *synechism* egyrészt utal az általánosságra, a folytonosságra, az ésszerű növekedésre; másrészt előírja annak tanulmányozását, hogy a hipotézisek mely fajtája alkalmas arra, hogy vizsgálat tárgyává tegyünk (CP: 6. 173.) A *synechism* törekvése tehát kizárni minden olyan értelmezést, amely útját állhatja a helyes megismerés és értelmezés folyamatának. A „*synechistic growth*” így egy tökéletesen racionális rendszer realizációja felé irányul (CP: 1. 409.). Emiatt szükséges az, hogy a helyes fejlődést gátló tényezők korrigálva legyenek.

A *synechism* elvének alkalmazásával azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy hogy mi számít helyes, ésszerű értelmezésnek (és ki ésszerű értelmezőnek) a jogon belül. Ehhez először a *synechism* eszmei alapjainak a felvázolása; majd a *synechism* és a jogi jelrendszer viszonyának, végül pedig Peirce törvény-osztályozásának (*formális* és *materiális* törvények) bemutatása történik.

A *synechism* elvének eszmei alapjai

A *synechism* eszmei hátterét a *fallibilism*, vagyis a jelek értelmezésekor nagy a tévedés lehetőségének a kockázata és Peirce sajátos *evolúcióelmélete* alkotja. Peirce ebben az elméletében hangsúlyozza az elme és a természet párhuzamos fejlődését, amely fejlődésben mind a *véletlenszerűség*, mind a *szabályszerűség*i jellemzők megvannak. Peirce utalt arra, hogy pragmatizmusa szoros kapcsolatban áll a *synechism*-mal, vagyis a folytonosság tanával (*the doctrine of continuity*). William James-nek írott egyik levelében fejtette ki, hogy pragmatizmusa végeredményben a *synechism*-hoz vezet.⁴⁷¹ Egy másik helyen pedig Peirce azt írta, hogy a pragmatizmus igazságának mindent átfogó bizonyítéka magában foglalja a *synechism* igazságának a megalapozását.⁴⁷² A *synechism* ugyanis nem áll ellentétben a

⁴⁷¹ CP: 8. 257.

⁴⁷² CP: 5. 415.

pragmatizmussal, hanem a pragmatista eljárásban úgy funkcionál, mint egy módszertani és elméleti lépés.⁴⁷³ Egyszerre metafizikai és módszertani elv tehát a *synechism*.

Peirce háromféle evolúciós osztálya az interpretánsi elme működési tendenciáival függ össze. Ezek a következők: 1.) Evolúció a véletlen variáció által (*tychism*); 2.) evolúció a mechanikai szükségesség által (*anancism*); és 3.) a „kreatív szeretet” általi evolúció (*agapism*).⁴⁷⁴ Az evolúció három módja tartalmazza a már említett véletlenszerűségi (spontaneitás) és törvényszerűségi (*habit, law*) kritériumokat. A három közül azonban Peirce a „kreatív szeretet” általi evolúciót tartja a leglényegesebbnek, továbbá a végső cél (*final causation*) miatti folytonosság hordozójának. Az első kettő evolúciós mód ugyanis önmagában még nem képes a folytonosságot biztosítani a végső cél, vagy egységesség elérése szempontjából, bár nélkülözhetetlenek az *agapism* érvényesüléséhez.⁴⁷⁵ A közöttük levő határvonal nem éles, és Peirce az egyes módok jellemző tulajdonságait az emberi elmével való összefüggésben vizsgálja. Ebből kitűnik, hogy a gondolkodás evolúciója párhuzamba állítható a természeti, anyagi evolúcióval (káosz – habit – törvény).⁴⁷⁶

A *synechism* fogalma

A *synechism*, mint görög eredetű szó *folytonosságot* jelent (*synechismos – continuos*).⁴⁷⁷ Peirce folytonossági elméletében a végtelen lehetőségesség birodalma fokozatosan fel van váltva az aktualitás által. Ez ugyanúgy igaz a logikában, ahol a különféle konklúziók általános premisszákká válnak, és a természetben, ahol „the indeterminate future becomes the irrevocable past.”⁴⁷⁸ A *synechism*, mint a gondolkodás folytonosságát reprezentáló elv azt jelenti, hogy

⁴⁷³ CP: 5. 4.

⁴⁷⁴ CP: 6. 302.

⁴⁷⁵ Mindhárom ugyanazon általános elemekből áll, viszont az első kettő az „*agapism*” „degenerált” formái. CP: 6. 303.

⁴⁷⁶ CP: 6. 306. A gondolkodás evolúciója így reprezentálja a fenomenológiai kategóriákat, és a normatív tudományokat is. *Tychism* – Firstness, esztétika; *Anancism* – Secondness, etika (az *anancism* utal ugyanis a szokások módosítására, ha például a természetben vagy a társadalom struktúrájában megváltoznak a körülmények, és olyan új szituációk adódnak, amelyek más vagy módosított habitot igényelnek). *Agapism* – Thirdness, logika. Az *agapism* képviseli az elme folytonosságát, és nem hatnak rá közvetlenül külső szituációs körülmények. Peirce a *The Law of Mind* és az *Evolutionary Love* c. tanulmányaiban fejtette ki bővebben ennek lényegét. Eszerint az „idea” nélkülözhetetlen eleme a folytonosságnak, amelyek terjednek „from mind to mind”, és így általánosságra tesznek szert. CP: 6. 307.

⁴⁷⁷ A folytonosság elve a matematikából és a geometriából származik; Peirce ezt terjesztette ki a metafizika és az episztemológia területeire is. Peirce célja ezzel az emberi elme és az anyagi értelemben vett univerzum növekedésének metafizikai általánosítása. Ezáltal vélte megvalósíthatónak, hogy olyan jelenségek magyarázatához is sikerrel tudjon közelíteni, amelyek a mechanika törvényei által nem tárhatók fel. NUBIOLA (1994) *The Continuity of Continuity*.

⁴⁷⁸ ALBORN (1989) 7 – 8.

logikai úton az ember csakis relatív érvényű megállapításokra képes. A *synechism*, mint folytonosság ugyanis végtelen, és a végtelen túlmutat a közvetlen tapasztalat lehetőségén. Egyes jelenségek abszolút magyarázatára tehát az ember nem képes (*fallibilism*). A *synechism* létrejöttének oka a mechanikus magyarázatok elégtelenségéből ered⁴⁷⁹ (hiszen az univerzum Peirce szerint nem pusztán mechanikai törvények eredménye).⁴⁸⁰

A *synechism* különféle fogalmi jelentésárnyalatokkal rendelkezik. Ezek a következők: 1.) folytonosság (CP: 1. 172.); 2.) *fallibilism*: tudományos tényeinket folyamatosan felül kell vizsgálni; 3.) a kommunikáció feltétele a lét folytonossága (CP: 7. 572.); 4.) az a doktrína, hogy a Thirdness elemeitől nem lehet teljesen megszabadulni (CP: 7. 653.); 5.) a pragmatizmus és a *tychism* elméleti szintézise; 6.) egy olyan tudományos filozófia, amely szerepet játszhat a vallás és tudomány szintézisének megteremtésében (CP: 7. 578.); 7.) a tudatosság testi és társadalmi dimenziója (CP: 7. 575.); 8.) a természet története nem a fajokban végmenő változásokat mutatja be, hanem a hajlamot a specializációra, a sokféleségre és a komplexitásra (CP: 1. 174; 6. 14; 6. 58.); 9.) az elme képessége az általánosításra és hipotézisre, a kommunikációra és az emlékezésre; 10.) a fizikai és a pszichikai interakció (CP: 6. 158; 6. 264f; 7. 570.)

A *synechism* doktrínája tehát egyszerre metafizikai elmélet és módszertani elv.⁴⁸¹ Mint metafizikai elmélettel Peirce egy olyan természetelmélet kifejlesztésén fáradozott, amely a triadikus kapcsolatok rendezett kifejtéséből áll. Ez egy olyan folyamat növekedési mechanizmusát világítja meg, amelyben az absztrakt valóság egyre inkább differenciálódik. Vagyis még a kezdeti értelemtulajdonítás nélküli érzetminőség egyre inkább összefüggésbe kerül először csak egy másik dologgal/jelenséggel (Secondness), majd az interpretánsi értelmezés által alakulnak ki a komplex jelhalózatok (Thirdness) Peirce szavaival élve: a fejlődés első szakasza még az idő előtt létezett, amely homályos és bizonytalan tulajdonságokkal rendelkezett, és ez a Teremtés első fejezetének számít (*as the expressions of the first chapter of Genesis*). A „határozatlanság méhéből” kikerülve a Firstness kategóriája által jött egy felvillanás (*flash*), majd a szokás elve által jött a második felvillanás. Ezt követően alakultak ki a habitusok sorozatai, amelyek egyre jobban összefüggésbe kezdtek kerülni

⁴⁷⁹ Peirce-re a *synechism* koncepciójának megalkotásakor hatással voltak: Leibniz, Hegel, Sir William Hamilton, Friedrich Schiller, Laurens P. Hickok. Hickok-nak egy 1858-as tanulmánya a „racionális kozmológiáról” egy evolúciós folyamatot tanulmányozott. Ennek lényege is tömören egyfajta egységesség létrejötte az absztrakt antagonistista lehetőségekből. ESPOSITO (2005) *Synechism: The Keystone of Peirce's Metaphysics*.

⁴⁸⁰ NUBIOLA (1994) *The Continuity of Continuity*.

⁴⁸¹ ESPOSITO (2005) *Synechism: The Keystone of Peirce's Metaphysics*.

egymással.⁴⁸² Peirce terminológiájában a határozatlanságból a bizonyosságba (vagy értelemgazdagságba) való átmenet a *relational generality*, amely létrehozza egy magasabb típusát annak, amit mi úgy ismerünk, mint általánosság vagy átlagosság (*generality* és *averageness*)⁴⁸³ Ez annak feltételezését vonja maga után, hogy az „ötlet-hálózat” általánossági összefüggésrendszerében a komplexitás terén hierarchia uralkodik. Ezt a hierarchiát az elme generálja az értelmezéskor, ugyanakkor ez a szemiotikai hierarchia is befolyással van az ember értelemtulajdonítására (vagyis az ember által mesterségesen konstruált szemiotikai mező maga is értelmet generál).⁴⁸⁴ Az önmagában vett fizikai, anyagi folytonosság ugyanis nem képes dinamizmust és növekedést eredményezni, ezért Peirce egy magasabb rendet (*higher order*) feltételezett.⁴⁸⁵ A magasabb rend a szemiotikai hierarchiában teljeskörűen befolyásolni tudja az egyes szemiotikai alegységek értelmezését. Ebben a „magasabb rendben” lehetnek tehát az idők során felmerülő különféle szituációkra adott helyes válaszok (habitusok), amelyek aztán általánosságra szert téve mintegy vezérlőelvként is funkcionálnak. Peirce szerint muszáj feltételeznünk, hogy a felszíni értelemben vett folytonosság egy „magasabb általánosság kontinuumából” (*a continuum of higher generality*) származik,⁴⁸⁶ amelyben a kipróbált, rögzült magatartási szabályok vannak. Ezek viszonylag statikusak (hiszen állandó érvényű elvek hordozói) az egyébként dinamikus növekedésben. Ezen elvek érvényesülésének szükségességét a Peirce-i végső okozatiság (*final causation*) doktrínája reprezentálja. Eszerint az emberek bizonyos végső okok által vannak vezérelve a fejlődés folyamatában. A végső okság miatt vannak az elmében ideák, amelyek segítenek az *ésszerűség* állapotának elérésében. Peirce kifejezésével élve: „Rationality is being governed by final causes.”⁴⁸⁷ Ez is utal az egyetemes jóság létre az emberi természetben.⁴⁸⁸

⁴⁸² CP: 1. 412.

⁴⁸³ CP: 6. 190.; 6. 172.

⁴⁸⁴ „The interpretant is created by the sign; and since the sign as such determines the interpretant.”

⁴⁸⁵ CP: 6. 192f. és ESPOSITO (1973) 68.

⁴⁸⁶ Az igazi általánosság valójában nem más, mint a valódi folytonosság kezdeti fázisa, formája. CP: 6. 172. Az igazi általánosságban gyűlnek össze tehát a *Ground*-ban levő elvek, amelyek aztán segítik a helyes értelmezést a valódi folytonosságban. A valódi folytonosság dinamizmusához képest az igazi általánosságban állandósultabb, rögzült elvek vannak. Lényegében ezekhez igazítjuk hozzá (nem tudatosan) a dinamizmusban felmerült szituációk, habitusok tulajdonságait (hogy helyes vagy nem stb.)

⁴⁸⁷ CP 2. 66.

⁴⁸⁸ Az *agapism* ezért számít a legjelentősebb evolúciós módnak. Peirce szerint az ember tehát egy *rational animal*. CP 6. 302.

A *synechism* ezért számít metafizikai elvnek. A metafizika, mint a filozófia utolsó ága ugyanis megpróbálja a jelenségeket egyfajta tágabb összefüggésben kezelni. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy a fenomenológia szintjén leltárba vett, a normatív tudományok szintjén felülvizsgált jelenségeknek mi lehet a voltaképpeni rendeltetése. Peirce szavaival kifejezve: „Metaphysics [...] seeks to explain the constitution of the Physio – Psychological Universe.”⁴⁸⁹

A *synechism* jelentősége

A *synechism* egyik fő gyakorlati szerepe, hogy egyfajta „egységes értelmezési és cselekvési keretként” funkcionál. Umberto Eco e vonatkozásban állítja, hogy a habitus az, amely képes megállítani az értelmezés vég nélküli folyamatát.⁴⁹⁰ A *synechism* biztosítja, hogy el tudjuk kerülni a különféle jelenségek szeparált értelmezését, és bizonyos fokú mentális értelemtulajdonítási egységesség jöjjön létre. Egy társadalom vagy kultúra mentális és szellemi egységességének hordozója a *synechism* elve. A *synechism* elve így magában foglalja Peirce azon feltevését, hogy a közösségi tudat elsődlegesebb a valóságalkítás (értelemtulajdonítás) szempontjából, mint az egyén, individuum. (hiszen a jelentésképzés mechanizmusa közösségi megegyezésen alapuló). A pragmatista szemiotika értelmében tehát *abszolút individuumok* nincsenek.⁴⁹¹ A *közösség ideája* így az egyéni, egyes értelmezők individuális szándékaitól független „transzcendentális elvként működik.”⁴⁹² A valóság konstituált, és ennek a tökéletességének vagy tökéletesíthetőségének egy közösséghez kell tartoznia.⁴⁹³ Ebben az értelemben mondja ki Peirce a kontextualitás elvét.⁴⁹⁴ Egy adott diskurzusuniverzum határain belül és meghatározott leírás fényében lehet valamit az igazságnak megfelelően állítani. Az állítás azonban soha nem merítheti ki az adott tárgy többi, potenciálisan végtelen számú meghatározását.⁴⁹⁵

A *synechism* elvének lényege: minden értelmezés igazságtartalma csakis relatív érvénnyel rendelkezik. Az értelmezést pedig nem az emberi elme struktúrája hozza létre elsődlegesen, hanem az egyre komplexebbé váló szemiózis által konstruált valóság. Amennyiben a közösség

⁴⁸⁹ A metafizika, mint „the science of Reality” foglalkozik többek között az okozatisággal, az akarat szabadságának kérdésével, az elme és anyag közötti összefüggéssel, az Isten és a halhatatlanság kérdésével. MS [R] 1339: 12, EP 2: 459.

⁴⁹⁰ ECO (2013) 522.

⁴⁹¹ „A true continuum is something whose possibilities of determination no multitude of individuals can exhaust.” CP 6. 170.

⁴⁹² ECO (2013) 523.

⁴⁹³ CP 5. 356.

⁴⁹⁴ CP 5. 447.

⁴⁹⁵ ECO (2013) 518.

megegyezik egy értelmezésről, létrejön egy jelentés, amely *interszubjektív*.⁴⁹⁶ Ez annyit jelent, hogy a kapott megegyezésen alapuló jelentés elsőbbséget élvez bármilyen más egyéb értelmezéshez képest, amelyről nincsen közösségi konszenzus. Peirce ezért állította azt, hogy az univerzális kutatás bizonyos közös ideák magja felé mutat.⁴⁹⁷ Egy „szakértői közösséghez” kell tartoznia a valóságot meghatározó és konstruáló gondolatnak vagy véleménynek. Lényeges továbbá, hogy az adott közösségnek bizonyos egyéneken túlmutató elvek alapján kell megszerveződnie.⁴⁹⁸

„Valós tehát az, amire előbb vagy utóbb információ és gondolkodás vezetni fog, és ami ezért független az én vagy te szeszélyeitől... Így a valóság fogalmának igazi eredete megmutatja, hogy ez a fogalom lényegileg foglalja magában a közösség fogalmát.”⁴⁹⁹

A közösségi tudat által elfogadott habitusok ennek megfelelően tapasztalati alapúak, hiszen egy társadalom habitus-készletének milyenségét nagyban befolyásolják a külső életkörülményei. A *helyes* habitusok elfogadásának mechanizmusa bár kollektív, mégis nagyban függ az egyes egyénektől, akiket a veleszületett habitusok is befolyásolnak. A kétféle habitus (*acquired, congenital*) értelemtulajdonítási befolyásának következményeként a *synechism* kétféle folytonosságra utal. Először is utal a meglévő jelrendszerek (egy adott társadalom intézményrendszerei, jogrendje, stb.) formális struktúráját meghatározó habitusok hatásának folytonosságára. E szinten az értelmezés könnyen magyarázható és értékelhető egy adott jelrendszer formális habitusai által. Ez tehát *tudatos* valóságalkítást és értelemtulajdonítást jelent. Másodsorban pedig a *synechism* utal a *congenital* habitusok, vagyis elvek érvényesülési szükségességének folytonosságára. Az értelemtulajdonítás itt már nem tudatos, hanem *ösztönszerű* mentális mechanizmus. A tapasztalati alapú habitus-készlet kialakítására így a kollektív, *közösségi tudat* van domináns hatással; a közösségi tudat által elfogadott habitusok létjogosultságát, helyességét vagy szükségességét pedig külön-külön, a közösséget kitevő egyének vizsgálják felül a *congenital* habitusok ösztönszerű befolyásának következményeként. A probléma itt az, hogy az értelmezés nem legitimálható a formális habitusok által, habár Peirce szerint ennek a szintnek a hatása teszi az emberi magatartásokat egyetemesen ésszerűvé.

⁴⁹⁶ Uo. 523.

⁴⁹⁷ CP 5. 407.

⁴⁹⁸ ECO (2013) 524.

⁴⁹⁹ CP 5. 311.

A *synechism* és a jogi jelrendszer rétegei

A *synechism* elvének kontextusában a jog azt jelenti, hogy a jogi jelrendszer dinamizmusát, folytonosságát a jogra tipikusan jellemző, tapasztalati alapú habitusok biztosítják. A *synechism* a folytonos habitus-gyártás miatt jelent kontinuitást. Röviden: a *habitus-gyártás* kategóriája a *Thirdness*, a jog pedig az elsődlegesen *Thirdness* kategóriájába tartozása okán hozható összefüggésbe a *synechism* elvével. A jogon belül tehát a *jogi habitusok* képezik az értelmezés homogenitásának és a jogi folytonosságnak az alapját. Továbbá a jogi habitusok megléte miatt beszélhetünk egy társadalomra sajátosan jellemző jogi kultúráról és jogi hagyományról. A *synechism*, mint homogén értelmezési és cselekvési keret tehát a jogi jelrendszeren belül is megtalálható.

Összességében: a *synechism* elvének kontextusában a jog egyenlő jogi folytonossággal, jogi kultúrával. A jogi folytonosság megléte az értelemtulajdonítás szempontjából nagyon jelentős. A jogi kontinuitás ugyanis a jogi habitusok tekintetbe vételét feltételezi, amely habitusok segítségével szolgálnak a jogértelmezésben, a jogalkalmazásban és az adott jogrend formális keretrendszerének kialakításában.

A jog, mint *Thirdness* nem jelent mást, mint normák, szabályok halmazát; épp ezért a *Thirdness* szintje jelenti a jog felszíni struktúráját. E szinten a jog keretrendszerének, struktúrájának a kialakítása tudatos. Ezt a tudatos tevékenységet befolyásolják az adott közösség, társadalom gondolkodásmódjának, kultúrájának sajátosságait kifejező jogi habitusok, amelyek így biztosítják egy közösség jogfolytonosságát. Ezek a jogi habitusok tehát csak *befolyással* vannak a felszíni szintre, a *Thirdness*-re; de nem azon a szinten helyezkednek el. Ennek oka, hogy a jogi habitusok - mint a közösség kultúrájába ágyazottan létrejött tapasztalati alapú sémák - a közösség *értékrendszerének* hordozói is. Ebben az értékrendszerben levő elvek, értékek pedig nem csak a jogi habitusokban, hanem más jelrendszert jellemző habitusokban is jelen vannak. A jog felszíni szerkezete *alatt* helyezkednek el tehát a jogi habitusok, amelyek egy adott társadalom jogrendjének folytonosságát, jogi kultúráját biztosítva, a jog *alapszerkezetét* jelentik. A jogi alapstruktúra alatt pedig az a szint található meg, amely az alapstruktúra tapasztalati alapú habitusainak a milyenségére van befolyással. E szint miatt lehetséges az, hogy a jogi habitusok nem pusztán jogi, hanem más jelrendszert meghatározó értékek kifejezői is. Ez a szint a mélystruktúra, amely a *congenital* habitusok, vagyis az ésszerű fejlődés, kontinuitás szempontjából nélkülözhetetlen elvek, értékek folytonosságát jelentik. Mivel ezen értékek folytonossága más jelrendszert is meghatároz, így nem beszélhetünk külön *jogi*

mélystruktúráról. A valóságalkítás és értelemtulajdonítás szempontjából ez a szint nem tudatosan, hanem ösztönszerűen befolyásol; különös jelentőségének oka viszont az, hogy biztosítják a szükségszerű értékek *fennmaradását*.⁵⁰⁰

A Peirce-i értelemben vett abszolút ésszerűség ezek szerint nem létezhet egy adott jelrendszer formális keretei között, a felszíni struktúrában. Az interpretáns viheti bele ezt az ésszerűséget, de csak relatívan. Erre azért képes, mert értelemtulajdonításkor nemcsak az adott rendszer formális keretei között mozog, hanem ösztönszerűen magasabb rendű értékekkel is kapcsolatban áll. Ez segíti az interpretánst a felszíni szint egyes elemei helyességének, szükségszerűségének az értékelésében és felülvizsgálatában.

Peirce törvény-osztályozásának szerepe az értelemtulajdonításban

A pragmatista szemiotika értelmében a törvény egy meghatározatlan jövő karaktere (*a character of indeterminable future*). Ez annyit jelent, hogy a Secondness, vagyis aktualitás szintjén mindig lesznek olyan szituációk, amelyek nem lettek általánosítás által kiszámítva előre. A jogi jelrendszer fejlődésének ezért van két mozgatórugója: *véletlenszerűség* (aktualitás, tények sokfélesége) és *szabályszerűség* (a különféle tények általánosítása, habitusok kialakítása; a jogi norma igazodása az aktuális körülményekhez). A véletlenszerűség és szabályszerűség viszonya a Secondness és Thirdness közötti kölcsönhatást jelenti. A kölcsönhatásban pedig az értelemtulajdonítónak van kiemelkedő szerepe. Az általánosítás értelmében a jogi jelrendszer soha nem lehet teljesen zárt, mert mindig lesznek olyan esetek, amelyek nem dönthetők el az adott normák alapján. Az interpretánsok tehát csak általánosítani képesek a tények sokféleségét. „A generalized reaction is a law.”⁵⁰¹ Ugyanakkor az értelmezőknek muszáj felülvizsgálni és értékelni is a normákat, hiszen a normáknak igazodniuk, alkalmazkodniuk kell az aktuális tények szabta követelményekhez. Ez az igazodás igényel egyfajta interpretánsi közvetítést (*mediation*) a tények világa (*Secondness*) és a normák világa (*Thirdness*) között.⁵⁰² Feltételezésem szerint a két szféra közötti interpretánsi közvetítés

⁵⁰⁰ Látható itt, hogy a szemiózis összetettségi fokát megjelenítő fenomenológiai kategóriák összefüggnek, vagyis nem a kategóriák szeparált tulajdonságai által lehet meghatározni egy jelrendszer működésének valós természetét. Ezt az összefüggést Peirce így fejezte ki: „Thirdness is logically dependent upon Firstness and Secondness.” CP. I. 26. Továbbá: „Secondness is an essential part of Thirdness though not of Firstness; and Firstness is an essential element of both Secondness and Thirdness.” CP I. 530.

⁵⁰¹ CP 7. 532.

⁵⁰² Az aktuális tapasztalat a legjobb elmélet,- és hipotézis-javító. POTTER (1997) 124.

természete fogja megvilágítani ennek a synechism-féle ésszerűségi növekedésnek, folytonosságnak a valós működési mechanizmusát és az értelmező szerepét ebben.

Ennek megértése végett lesz szükség új megvilágításban tárgyalni Peirce törvényosztályozását.

Peirce különbséget tett a *materiális* törvények (természet törvényei) és a formális törvények (logika, gondolkodás, és az ezekből megalkotott mesterséges szemiotikai rendszerek) között:

„Suppose that in throwing the die other numbers had turned up from those which actually turned up, so that the row of numbers would have been somewhat different; still the laws would have held; they would hold with one set of numbers as well as with another. Whereas if we were to give a whale legs or a woman wings, the laws of the animal kingdom would be interfered with. So that there are two kinds of laws, those which in a different state of things would continue to hold good and those which in a different state of things would not hold good. The former we call formal laws, the latter material laws”.⁵⁰³

A formális törvények biztosítják a stabil és változatlan értelmezési feltételeket a változó tények világában. A két szféra között egymásrautaltság van: a „may be”-ből (a normák világa, *szabályszerűség*) az „is”-be való átmenet (az előírt norma realizációja, *aktualitás*) megköveteli a törvények közvetítésének szükségességét. A törvény *közvetítése* eszerint az értelmező hatékony és helyes értelmezésének a függvénye.

A formális és materiális törvények egymásrautaltságának jellemzőit tárgyaló Vincent G. Potter azt írta erről, hogy a formális törvények valójában matematikai-logikai konstrukciók, amelyek lehetőséget adnak a megfigyelt aktuális jelenségek szabályszerűségeinek az értelmezésére. A formális törvények ezért a jelenségekre vonatkozó gondolkodás (és értelemtulajdonítás) törvényei, de soha nem lesznek képesek kimeríteni a valóság aktuális tényezőinek a sokféleségét.⁵⁰⁴ Tekintve továbbá, hogy a formális törvények a tapasztalati alapú ismeretek általánosításaként születtek meg, ezért ezeket a törvényeket soha nem lehet „hatályon kívül helyezni” az ismeretek visszavonása nélkül.⁵⁰⁵

A formális törvénynek, az értelmi törvénynek ez a fogalma fontos szerepet játszik Peirce *tychism* elméletében. A világ, amelyben élünk, nem pusztán a véletlen, sem az abszolút

⁵⁰³ CP 7. 137.

⁵⁰⁴ POTTER (1997) 167.

⁵⁰⁵ Uo. 103.

determinizmus világa. Valójában világunk anyagi törvényei eltéréseket, kivételt és növekedést is elismernek. Ennek ellenére a véletlenszerűség és a szabályszerűség kettősségének világában Peirce úgy véli, hogy van valami *sors*, amelyet végre kell hajtani: a konkrét ésszerűség növekedése (*synechism*). Ez a növekedés olyan formális érvelési törvényeket igényel, amelyek irányt és stabilitást adnak az egyes anyagi törvények variációinak és bizonytalanságainak közepette.⁵⁰⁶ A formális logikai törvények tehát a megváltoztatható anyagi (materiális) törvények ismeretéhez szükséges *változatlan feltételek*; és nem pusztán "elménk" törvényei, hanem a dolgok *érthetőségének törvényei*.⁵⁰⁷

Mindezek alapján a formális törvények referálnak a *Thirdness* kategóriájára (hiszen kialakulásuk alapja a különféle esetek *általánosítása*); míg a materiális törvények a *Secondness* kategóriájára referálnak (aktuális tényezők sokfélesége). Peirce egész munkássága során ragaszkodott azon állításához, miszerint kölcsönhatás figyelhető meg elme (*mind*) és anyag (*matter*), vagyis *Secondness* és *Thirdness* között.⁵⁰⁸ Ez a kölcsönhatás igényli az interpretánsi helyes értelmezést, vagyis a megfelelő közvetítést a két kategória között. Ebből következően kell valamiféle „mentális hidat” feltételezni a formális és materiális törvények, vagyis *Thirdness* és *Secondness* között. Feltételezésem szerint ez a szféra az, amely által képesek lehetünk az ésszerű növekedés irányába haladni.

A törvényeknek így van egy harmadik kategóriája, nevezetesen az *emberi elme materiális törvényei*, amelyek a közvetítést segítik a formális és materiális törvények között.⁵⁰⁹ Az emberi elme materiális törvényei az emberben eredendően meglévő elveket jelenítik meg a helyes, ésszerű emberi cselekvésről.⁵¹⁰ Hatásuk ösztönszerű, de befolyással bírnak a formális jelrendszerek struktúrájának a kialakítására. Következésképpen ezek a törvények utalnak arra az *egyetemes (értékek, elvek) folytonosságra*, amely valamennyi jelrendszer alapját képezi. Ez

⁵⁰⁶ Peirce úgy vélte, hogy a formális törvények nem csak lehetővé teszik számunkra, hogy felfedezzük világegyetemünk anyagi (materiális) törvényeit egy adott időpontban, hanem azt is, hogy ezen jelenségek szabályszerűségeit általánosított törvényekké tegyük. Továbbá az értelmi, formális törvények teremtik a világban az egységes tevékenység szokásait is (a habitusokat). Uo. 104.

⁵⁰⁷ „The facts might change and so the material laws, but not the laws of rationality.” Uo. 106 – 107.

⁵⁰⁸ Peirce sokszor hangsúlyozta, hogy kapcsolat van elme és anyag, vagyis Inner World és Outer World között. CP 4. 157.

⁵⁰⁹ Hasonló nézeteket vallott erről V. G. Potter: „Natura humana complete spectata, as the scholastics following Aristotle would say, is for Peirce too in some sense the material norm of human conduct.” POTTER (1997) 121.

⁵¹⁰ Men have some vague notion at least of "what most accords with his total nature and relations" CP 1.591.

a törvény-osztály biztosítja a jogi jelrendszer teoretikus alapját, elvi folytonosságát is (mélystruktúra), hiszen a jogi habitusok létrejöttére hatással bírva, befolyásolják a formális értelemben vett jogi jelrendszer természetét, elvi kereteit. Peirce azon az állásponton volt, hogy ezek az elvek ebben az ésszerűségi folyamatban, egy idő után egyfajta (morális értelemben vett) kötelező erővel ruházódnak fel, hiszen érvényesülésük szükségessége nemcsak partikuláris, hanem egyetemes erővel bír: „The ideal has become a law of conduct.”⁵¹¹

Konklúzió: A jogi jelrendszerben az ésszerű értelmező ezen a közvetítői szinten helyezkedik el, az emberi viselkedés, elme materiális normái által vezérelve. A jog tehát az interpretánsi közreműködés miatt van összefüggésben ilyen elvi készlettel (amely más szemiotikai rendszereknek is alapját képezi); ezért nem beszélhetünk jogi értelemben vett abszolút ésszerűségről, mert az a jog teljes logikai zártságát feltételezné. Ellenkezőleg, a jogot az interpretánsi behatás által hozott elvek figyelembe vétele *teheti* ésszerűvé. A jog ezáltal képes megfelelni az igazságosság és méltányosság követelményének. A következőkben ennek figyelembevételével a normativitás tudati keletkezésének természetét vizsgálom.

A *Ground* fogalma

Peirce a *szemiozikus folyamatok* szintjeire (összetettségük fokára) alkotta meg három univerzális (fenomenológiai) kategóriáját, míg a *szemiozist megelőző állapotra* használja a *Ground* fogalmát.

Peirce felfogásában ugyanis a világegyetem, mint jelrendszer olyan szisztéma és folyamat, amelyben különböző állomásokon kell végighaladni, hogy ez a „teljesség” elérje a rendeltetését.⁵¹² Mivel pedig a folyamat fejlődése (tehát új jelek gyártása) az interpretáns helyes értelmezési készségének, képességének a függvénye, szükséges egyfajta eszmei csomag meglétét feltételeznünk (amely szinte ösztönszerűen segít eldönteni egy cselekedet helyes vagy helytelen voltát; vagyis amely által beszélhetünk értékekről és elvekről). Peirce minden bizonnyal úgy vélte, hogy az eszmei készlet elültetésének még a konkrét jelműködés megindulása *előtt* kellett megtörténnie. Erre alkotta meg a *Ground* fogalmát.

⁵¹¹ CP 1. 592.

⁵¹² Peirce a kontinuitás tanát teleologikus értelemben képzelte el. Ezért is beszélt végső okozati összefüggésekről („final causes”). LISZKA (1996) 34.

A *Ground* a szemiózist megelőző állapot; a „felosztásnak a még fel nem szeletelt kontinuumban kirajzolódó puszta lehetősége.”⁵¹³ A *Ground* így önmagában nem lehet aktuális, de alkalmas arra, hogy azzá váljon a jelfolyamatokban.⁵¹⁴ Szemiózist megelőző voltát jelzi, hogy Peirce egy helyen úgy hivatkozik az ideákra, mint amelyek az evolúció, tehát a kontinuitás (a *Thirdness*) forrásai.⁵¹⁵ Tulajdonképpen ez az eszmei csomag egyszerre a fő mozgatórugója az evolúciós folyamatoknak és az interpretáns cselekedeteinek. A teleologikus értelemben vett kontinuitás tanával pedig Peirce azt akarta hangsúlyozni, hogy a helyes fejlődéshez igenis elengedhetetlen, hogy ez az elvi készlet valamilyen formában realizálódjon. Ennek azonban több körülmény is gátját képezheti: a jelek megtévesztőek, az emberek esendők stb.⁵¹⁶ Az elvi készletnek tehát egy olyan síkon kell elhelyezkednie, amely mentes és védve van a szüntelen értelmezéstől (ellenkező esetben ugyanis elveszíthetné eredeti rendeltetését, értelmét). Erre utal, hogy Peirce felfogásában ezek az ideák az elmében léteznek,⁵¹⁷ és még azelőtt kerültek oda, hogy a szoros értelemben vett szemiózis megindult volna (vagyis a kategóriákat megelőzően).⁵¹⁸ Az ideák, elvek⁵¹⁹ halmazát ezért is jelöli a *Ground* kifejezéssel, és hangsúlyozza, hogy létezésüknek sokszor nem is vagyunk tudatában („a theory of unconscious ideas”).⁵²⁰

Az ideák jelentőségét mutatja Peirce sokat vitatott definíciója az abduktív következtetésről. Ez foglalja magában mind a precíz logikai műveleteket, mind az ösztönszerűen helyes következtetést. Akaratlan ösztön és akaratlagos következtetés tehát nem zárja ki egymást.⁵²¹ Peirce érvelése: amennyiben feltételezzük, hogy a természet az emberi elmét különböző

513 ECO (1999) 149.

514Egy jel tiszta absztrakciója, vagyis ideája. CP:1. 551.

515 CP. 1: 154.

516 A „Some Consequences of Four Incapacities” c. tanulmányban fejti ki részletesen Peirce az emberi megismerőképesség hiányosságait. PEIRCE (1868b)

517 „Continuity between man’s mind and the Most High.” EP:1. 362.

518 Peirce másik megnevezése az elvi készletre: „Sign’s Soul” CP 6. 467.

519 „By a *ground*... I meant the pure form of abstraction which is the original of the thing and of which the concrete thing is only an incarnation.” W 1. 474.

520 PANESA (1996) 302.

521 PAAVOLA (2005) 131.

ideákkal „termékenyíti meg”, akkor, ahogy azok az elmében fejlődnek, annál inkább akarnak hasonlítani „atyjukra, a Természetre”.⁵²² Ez arra is utal, hogy az emberi következtetőképesség nem áll meg az éppen aktuális jelenségek összefüggéseinek feltárásánál, hanem egy fokkal továbbmegy. Ennek megnyilvánulása az emberi kíváncsiság az egyes dolgok célját, rendeltetését illetően (erkölcsi, morális témák boncolgatása; az élet értelme stb.).⁵²³

Amíg tehát a fenomenológiai kategóriák a világ objektív összefüggésrendszerére reflektálnak,⁵²⁴ addig a *Groundban* levő eszmei csomag („congenital habits”) azt a mentális folyamatot biztosítja,⁵²⁵ amelynek segítségével az ember képessé válik a körülötte levő világot *ésszerűvé* tenni. Peirce 1898-ban ezt írta erről: 'It is the instincts, the sentiments, that make the substance of the soul. Cognition is only its surface, its locus of contact with what is external to it.'⁵²⁶

A jogi hatásgyakorlás mechanizmusa ezért nem magyarázható meg csak a fenomenológia és a normatív tudományok rendszere segítségével. Az *interpretánsi megítélés* folyamata is hatással van a jogi jelrendszerre. Hiszen az interpretánsi közreműködés az, amely a valóságot végső soron formálja, tehát amely a pusztán ténynek objektív értelmet ad.⁵²⁷ Ezért nem tekinthető egyetlen jelrendszer sem egy zárt, formális szisztémának; bár azt az interpretánsok építették ki, ezek az interpretánsok azonban kapcsolatban állnak olyan elvi mozgatórugókkal, amelyeknek léte nem tapasztalati alapú, de meg nem nyilvánulásuknak tapasztalati alapú következményeik vannak.

Egy olyan folyamat áll tehát a háttérben, amely nem tapasztalati alapú, mégis szorosan kötődik a jelgyártás folyamatához. Véleményem szerint a normativitás érzet kialakulása ezzel a mentális processzussal magyarázható. „The universe of real possibilities is not determined by the existing world, but belongs to an Ideal World (the world that ought to be)”⁵²⁸ A világ

⁵²² CP. 5: 591.

⁵²³ Kiindulópont, hogy Isten egy racionális teremtő. Az emberben tehát léteznie kell egy olyan képességnek (ideák által), hogy a természet működésében is racionális tervet keressen. PAAVOLA (2005) 138.

⁵²⁴ Egyesek szerint a fenomenológiai kategóriák egy radikálisan új „teleologikus kozmológia” alapjai. BURKS (1996) 326.

⁵²⁵ Peirce sokszor hangsúlyozta, hogy kapcsolat van elme és anyag, vagyis Inner World és Outer World között. CP 4. 157.

⁵²⁶ CP 1. 628.

⁵²⁷ „actual fact or existence, secondness, is only partially real; its destiny lies within the wider context of Thirdness.” ESPOSITO (1973) 67.

⁵²⁸ HERDY (2014) 5.

ésszerűvé tételének mozgatórugója az emberi elmében keresendő. „The idea of law” is embodied „in the laws of human nature.”⁵²⁹

A következőkben azt vizsgálom, hogy a *Ground* milyen hatással van a normativitás kialakulására.

A jogi normativitás tudati keletkezése

Amennyiben a jog hatékonysága és megfelelő realizációja (*Secondness*) a helyes értelmezés függvénye (*Thirdness*), akkor a normativitás fogalma ez esetben az értelmezés mentális felülvizsgálatára (*Ground*) vonatkozik. Ez a felülvizsgálati folyamat pedig egyetemes elvekkel áll összefüggésben, illetve azok alapján, azokat ösztönszerűen alkalmazva történik.

A helyes jogi értelmezésnek két kritériuma van, egy *formális* és egy *tartalmi* kritérium. A formális értelemben vett helyes értelmezés követelményrendszere a jog, mint *Thirdness* szintjén helyezkedik el. Ez annyit jelent, hogy a jogi jelrendszeren belül vannak a jogra tipikusan jellemző értelmezési sémák és különféle eljárási, cselekvési rituálék. Ezek az ún. jogra jellemző tapasztalati alapú habitusok (jogi habitusok), amelyek bizonyos keretek közé szorítják a jog területén tevékenykedő szereplők mozgását. Hiába tekinthető ugyanakkor a jogi jelrendszer elsődlegesen mesterséges rendszernek, ez nem jelenti azt, hogy a vele szemben támasztott követelmények is csak mesterségesen kialakítottak, tehát csakis formálisak lennének. A formális követelmények a jog vonatkozásában azt jelentik, hogy egy adott jogszabály vagy jogi aktus objektíve megfelel-e a természetének megfelelő formális kritériumoknak (előírások, meghozatal módja). Viszont egy adott jogszabály lehet, hogy megfelel a joggal szemben támasztott formális kritériumoknak, attól még az a jogszabály lehet igazságtalan vagy méltánytalan. A tartalmi kritérium hozható tehát kapcsolatba egy adott jogi rendelkezés céljával, értelmével. Ennek megállapítása az értelmező részéről nem úgy történik, hogy logikusan számításba veszi a *Ground* révén adott elveket, hanem mintegy ösztönszerűen, természetes reakcióként jut arra a felismerésre, hogy egy adott jogszabály igazságos vagy igazságtalan.

A jog hatékonysága, megfelelő működési mechanizmusa ezek szerint megköveteli a formálisan és tartalmilag is helyes értelmezés szükségességét, hiszen a konkrét cselekvést mindig megelőzi

⁵²⁹ 'Logical Machines' W6: 69 70; 1887

az interpretáció. Ennek megfelelően a jogi normativitás tudati keletkezése is két szakaszra osztható, a *relatív* és az *abszolút* normativitásra.

A *relatív normativitás* a formális értelmezési kritériumok alkalmazását jelenti egy adott jogszabály felülvizsgálata során. Ez az értelmezési felülvizsgálat a jogi jelrendszer keretein belül marad, ezért tapasztalati alapú jogi habitusok segítségével történik. Az értelmezési felülvizsgálat jellege éppen ezért egy tudatos folyamat. Például ha egy jogszabályt nem a megalkotására vonatkozó formális kritériumok figyelembevételével alkottak meg, akkor annak a szabálynak nem is lesz konkrétan megnyilvánuló hatása a Secondness szintjén.

Az *abszolút normativitás* azt jelenti, hogy egy rendszer formális karakterei összhangban vannak-e az ember alapvető morális, erkölcsi elveivel. Az értelmezési felülvizsgálat jellege e szinten egy nem-tudatos folyamat, hiszen az értelmezés ösztönszerűen történik a velünk született elvi készlet (congenital habits) segítségével, amelyek a Ground szintjén helyezkednek el. A normativitás ezen típusa tehát kívül esik a jogi jelrendszer szigorú értelemben vett keretein. Jelentőségük: akadályozó, megszorító, bizonyos keretek betartását előíró funkciójuk van arra vonatkozólag, hogy a hatalmi pozícióban levők ne legyenek képesek a jog (és így az egész társadalom) önkényes, tetszés szerinti alakítására.

Annak eldöntése tehát, hogy egy norma alapvetően jó-e vagy sem, nem dönthető el a tapasztalati alapú habitusok segítségével, mert ezek félrevezetőek, helytelenek lehetnek (*fallibilism* elve). A normativitás-érzet kialakulása ezért jelöl ösztönszerű mentális tendenciákat, ahol az elvi készlet védve van az emberek általi szüntelen jelgyártástól.⁵³⁰

Végezetül fontos megemlíteni, hogy *relatív* és *abszolút* normativitás között kölcsönhatás van, de az abszolút normativitás számít alapvetőbbnek. Ennek megfelelően egy törvény lehet formálisan helyes, de ha az egyúttal igazságtalan is, akkor azt az interpretáns nem fogja magára nézve kötelező erejűnek elismerni, így a kérdéses törvény nem lesz képes hatást kiváltani a társadalomban. Peirce ezt fejezi ki a következőképpen: „Conscience of like our Supreme Court”⁵³¹ Karl Olivecrona⁵³² is hasonló állásponton lehetett, szerinte az emberek rendelkeznek

⁵³⁰ CP 5. 121 – 127. és NÖTH (2016) 55.

⁵³¹ CP 2. 153.

⁵³² Roberta Kevelson azt írta, hogy a skandináv jogi realisták, így főleg Olivecrona és Hagerström elmélete hasonlóságokat mutat Peirce pragmatizmusával. KEVELSON (1986) 367.

egy bizonyos érzéssel, amely segít nekik eldönteni azt, hogy a kérdéses jogszabály kötelezi őket vagy sem.⁵³³

Az ember természetes módon rá van hangolódva arra, hogy a folyamatokból kiszűrje azokat az elemeket, amelyek gátját képezik a jelműködés helyes irányának. A *Ground*-ban elhelyezkedő elvi készletnek pedig ebben a szűrési folyamatban van jelentősége.

⁵³³ Olivecrona szerint a jog egyszerre *tény* („a fact”) és *elképzelés* („an imagination”), ami Peirce terminológiájában *Secondness* és *Thirdness*. „Nothing can be put in any relation to phenomena in the world of time and space without itself belonging to time and space. So it is self-contradictory to talk of a law, which in some mysterious way stands above the facts of life.” A jog ilyen fogalmának van egyetemes eleme, nevezetesen az, hogy utal az *ésszerű emberi természet* létezésére („the existence of reasonable human nature”). A jog tehát nem is képes kötelezni azokat, akik nem is érzik annak kötelező erejét: „... the law is not binding on criminals but only on orderly citizens.” OLIVECRONA (1939) 14 – 16.

Konklúzió

Feltételezésem szerint a jogtudományra is alkalmazható a Peirce-féle filozófia mindhárom területe: a fenomenológiai kategóriák, a normatív tudományok és a metafizika. Természetesen mind a három terület a jogi jelrendszer más-más szintjére vonatkozik. A fenomenológiai kategóriák és a jog kapcsolata mutat rá a jogi jelműködés tulajdonságaira. A kategóriák által tehát leírható a mindenki által megtapasztalható jogi jelműködés. A jog, mint Secondness (*sheriff*, a puszta erő megtestesítője) és a jog, mint Thirdness (*bíróság*, ítélethozatal, jogszabályalkotás) közötti kölcsönhatás is a tapasztalatilag érzékelhető szférán belül mozog. Az ezen a szinten megnyilvánuló cselekményeket vagy érveléseket azonban a normatív tudományok vizsgálják felül, hiszen a jogon belül is vannak a jogalkalmazásra, a jogalkotásra stb. vonatkozó általánosan elfogadott habitusok. A kategóriák és a normatív tudományok alatt pedig a metafizika található. A metafizika és jog viszonya kapcsán arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi az adott norma tágabb értelme. Az interpretánsi közreműködés jelentőségének a felismerése nagyon fontos ezen a szinten. Az ésszerű emberi természet által ölthetnek csak formát a jogi jelrendszerben is az olyan elvek, mint igazságosság, méltányosság stb. Az ésszerű emberi behatás miatt nem beszélhetünk tehát sohasem egy zárt jogi jelrendszerről. A Peirce-féle párhuzamosság elme és anyag szférája között itt is bizonyítást nyer. Vagyis: a metafizika sohasem elkülönülten kezelendő; továbbá kerülni kell az anyagi talapzatot nélkülöző szüntelen elméletgyártást (amely elméletnek nincs tapasztalati hatása, és így nem írható le a kategóriák segítségével). Ez a pragmatizmus alaptételét is megerősíti: mennyire hiábavaló, hogy olyan eszmék legyenek az elmében, amely eszmék nélkülöznek az anyagi szinten is érzékelhető hatást.

Összefoglaló táblázat – Fenomenológiai kategóriák és a jog

Law as Firstness	Law as Secondness	Law as Thirdness
Feelings	Actuality = Legal effect	Continuity = Interpretation (logical prediction)
Perceive	Law as „is”	Law as „what ought to be”
Law on the level of perception	Law as fact	Law as mysterious way stands above the facts
-	Peirce’s example: <i>sheriff</i>	<i>Court</i>
Shock Surprises	Compulsion, brute force, „the strong arm of the law” (without court) CP 8. 330.	Idle formula (without sheriff)
„They appear as surprises, to disrupt a relatively stable legal system...” Kevelson (1988a) 28.	„But when I feel the sheriff’s hand on my shoulder, I shall begin to have a sense of actuality.” CP 1. 24.	„A court may issue injunctions and judgments against me.” CP 1. 24.

A normativitás szakaszai

Relative normativity	Absolute normativity
Experience-based	Not experience-based
At the level of <i>Thirdness</i>	At the level of <i>Ground</i>
Conscious interpretation (acquired habits: legal patterns)	Instinctive interpretation (congenital habits: principles and ideas)
Formal review	The effect of moral principles

	<p>“Conscience of like our Supreme Court” (CP 2. 153.)</p>
--	--

Irodalomjegyzék

- ABIMBOLA, K. (2001) Abductive Reasoning in Law: Taxonomy and Inference to the Best Explanation. *Cardozo law review*.
- ALBORN, T. L. (1989) Peirce's Evolutionary Logic: Continuity, Indeterminacy, and The Natural Order. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*. Vol. 25, No.1. Indiana University Press. 1 – 28.
- ALEVEN, V. (2003) Using background knowledge in case-based legal reasoning: A computational model and an intelligent learning environment. *Artificial Intelligence* 150. 183 – 237.
- ALISEDA, A. (2006) *Abductive Reasoning: Logical Investigations into Discovery and Explanation*. Synthese Library vol. 330, Springer.
- APEL, K. O. (1981) *Charles S. Peirce: from pragmatism to pragmaticism*. Amherst, Mass: University of Massachusetts Press.
- ASHLEY, K. D. (1991) Reasoning with cases and hypotheticals in HYPO. *Int. J. Man – Machine Studies*. 34. 753 – 796.
- ASKELAND, B. (2020) The Potential of Abductive Legal Reasoning. *Ratio Juris* 33 (1), 66 – 81.
- BISANZ, E. – CUNNINGHAM, S. (2016) Habit as a Law of Mind: A Peircean Approach to Habit in Cultural and Mental Phenomena. In Donna E. West – Myrdene Anderson (szerk.) *Consensus on Peirce's Concept of Habit - Before and Beyond Consciousness*. Springer. 401 – 419.
- BOCK – GRUNINGER – LIBES – LUBELL – SUBRAHMANIAN (2006) *Evaluating Reasoning Systems*. National Institute of Standards and Technology.
- BRENT, J. (1993, 1998) *Charles Sanders Peirce: A Life*. Indiana University Press.
- BROEKMAN, J. M. – BACKER, L. C. (2013) *Lawyers Making Meaning. The Semiotics of Law in Legal Education II*. Springer: Dordrecht.
- BURKS, A. W. (1996) Peirce's evolutionary pragmatic idealism. *Synthese*. 323 – 372.
- CHOMSKY, N. (1979) *Language and Responsibility*. Pantheon Books: New York.
- COLAPIETRO, Vincent (2008) Peircean Semeiotic and Legal Practices: Rudimentary and “Rhetorical” Considerations. *International Journal for the Semiotics of Law* 21/3. 223–246.

COLAPIETRO, V. (2009) Habit, Competence, and Purpose: How to Make the Grades of Clarity Clearer, *Transactions of the Charles S. Peirce Society*. Vol. 45, No. 3. 348 – 377.

DENECKER – KAKAS *Abduction in Logic Programming*.

DEWEY, J. (1981) Philosophy and Civilization. In Szabó András György (szerk.) *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből*. Gondolat Kiadó: Budapest. 461 – 516.

ECO, Umberto (1999) *Kant és a kacsacsőrű emlős*. Ford. Gál Judit. Európa: Budapest.

ECO, Umberto (2013) *Az értelmezés határai*. Ford. Nádor Zsófia. Európa: Budapest.

ECO, U. – SEBEOK, T. A. (1983) *The Sign of Three: Dupin, Holmes, Peirce*. Bloomington: Indiana University Press.

ESPOSITO, J. L. (1973) Synechism, Socialism, and Cybernetics. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*. Vol. IX, No. 2. pp. 63 – 78.

ESPOSITO, J. L. (2005) Synechism: the Keystone of Peirce's Metaphysics. In M. Bergman – J. Queiroz (Eds.) *The Commens Encyclopedia: The Digital Encyclopedia of Peirce Studies. New Edition*.

FANN, K. T. (1970) *Peirce's Theory of Abduction*. The Hague: Martinus Nijhoff.

FARIAS, P. – QUEIROZ, J. (2006) Images, diagrams, and metaphors: Hypoicons in the context of Peirce's sixty-six fold classification of signs. *Semiotica* 1 / 4, 1 – 21.

FREADMAN, A. (2001) The Classifications of Signs (I): 1867 – 1885. In Bergman, M. – Queiroz, J. (szerk.) *The Commens Encyclopedia. The Digital Encyclopedia of Peirce Studies*.

GABBAY – WOODS (2005) *The Reach of Abduction: Insight and Trial*, volume 2 of *A Practical Logic of Cognitive Systems*, Amsterdam: North-Holland.

GORLÉE, D. L. (2016) On Habit: Peirce's Story and History. In Donna E. West – Myrdene Anderson (szerk.) *Consensus on Peirce's Concept of Habit - Before and Beyond Consciousness*. Springer. 13 – 33.

GREIMAS, Algirdas J. (1990) *Narrative Semiotics and Cognitive Discourses*. Pinter Publishers: London.

HACKING, I. (1983) *Representing and intervening: introductory topics in the philosophy of natural science*. Cambridge: Cambridge University Press.

- HANSON, N. R. (1965) Notes Towards a Logic of Discovery. in R. J. Bernstein (ed.) *Critical Essays on C. S. Peirce*. Yale University Press.
- HARMAN, G. H. (1965) The inference to the best explanation. *The Philosophical Review*, 74, 88 – 95.
- HINTIKKA, J. (1998) What is abduction? The fundamental problem of contemporary epistemology. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 34 (3), 503 – 533.
- HOFMANN – CLANCEY - MUELLER (2020) Explaining AI as an Exploratory Process: The Peircean Abduction Model. *Abduction and Explanation*.
- HAUSMAN, Carl R. (2008) Charles Peirce's Categories and the Growth of Reason. *International Journal for the Semiotics of Law* 21/3. 209–222.
- HERDY, R. (2014) The Origin and Growth of Peirce's Ethics – A Categorical Analysis. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. VI – 2. <https://journals.openedition.org/ejpap/1060>
- HOUSER, N. – KLOESEL, C. (1992) *The Essential Peirce. Selected Philosophical Writings*. (EP) 1. kötet. Indiana University Press. Bloomington and Indianapolis.
- IRANZO, V. (2007) Abduction and Inference to the Best Explanation. *Theoria* 60: 339 – 346.
- JACKSON, Bernard S. (1985) *Semiotics and Legal Theory*. Routledge & Kegan Paul: London, etc.
- JACKSON, Bernard S. (2010) Legal Semiotics and Semiotic Aspects of Jurisprudence. In Anne WAGNER – Jan M. BROEKMAN (szerk.) *Prospects of Legal Semiotics*. Springer: Dordrecht, etc. 3–36.
- KAKAS – KOWALSKI – TONI (1992) Abductive Logic Programming. *Journal of Logic and Computation*.
- KENNEDY, W. B. (1925) Pragmatism as a Philosophy of Law. *Marquette Law Review*. Volume 9. Issue 2. 63 – 77.
- KEVELSON, R. (1986) Semiotics and Methods of Legal Inquiry: Interpretation and Discovery in Law from the Perspective of Peirce's Speculative Rhetoric. *Indiana Law Journal*. 355 – 371.
- KEVELSON, R. (1987) Introduction to the First Round Table on Law and Semiotics. In Uő. (szerk.) *Law and Semiotics*. Plenum Press: New York. 1–24.

- KEVELSON, R. (1987) *Charles S. Peirce's Method of Methods*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia.
- KEVELSON, R. (1988) *The Law as a System of Signs*. Plenum Press: New York.
- KEVELSON, R. (1994) Icons of justice/spirit of laws. *Revue internationale de semiotique juridique* 7, 227 – 239.
- KHACHAB, C. E. (2013) The Logical Goodness of Abduction in C. S. Peirce's Thought. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, 49 (2).
- KIRYUSHCHENKO, V. (2011) Logic, Ethics and Aesthetics. Some Consequences of Kant's Critiques in Peirce's Early Pragmatism. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*. III – 2.
- KONOLIGE, K. (1996) Abductive Theories in Artificial Intelligence. in G. Brewka (ed.) *Principles of Knowledge Representation*, CSLI Publications.
- KOYAMA, Wataru (2011) The rise of pragmatics: a historiographic overview. In Wolfram BUBLITZ – Neal R. NORRICK (szerk.) *Foundations of Pragmatics*. De Gruyter Mouton: Berlin – Boston. 139–166.
- LEFEBVRE, M. (2007) Peirce's Esthetics: A Taste for Signs in Art. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*. Vol. 43, No. 2. 319 – 344.
- LIPTON, P. (2004) *Inference to the Best Explanation* (2nd ed.). London: Routledge.
- LISZKA, J. J. (1996) *A General Introduction to the Semiotic of Charles Sanders Peirce*. Indiana University Press. Bloomington and Indianapolis.
- MAGNANI, L. (2004) Conjectures and Manipulations. Computational Modeling and the Extra-Theoretical Dimension of Scientific Discovery. *Minds and Machines* 14: 507 – 537.
- MARTY, R. (2011) *76 Definitions of The Sign by C. S. Peirce*.
<https://arisbe.sitehost.iu.edu/rsources/76DEFS/76defs.HTM>
- MAYORGA R. (2009), On Talisse's 'Peirceanist' Theory, *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, Vol 45, No. 1, 65-70.
- MAYORGA R. (2012), Peirce's Moral Realicism, In C. de Waal, & K. P. Skowronski (szerk.) *The Normative Thought of Charles S. Peirce*, New York, Fordham University Press.

- MINNAMEIER, G. (2004) Peirce-suit of Truth – Why inference to the best explanation and abduction ought not to be confused. *Erkenntnis: An International Journal of Analytic Philosophy*, 60 (1), 75 – 105.
- MINNAMEIER, G. (2015) Forms of Abduction and an Inferential Taxonomy. In Magnani, L. – Bertolotti, T. (eds.) *Springer handbook of model-based science*. Berlin: Springer.
- MOUNCE, H. O. (1997) *The Two Pragmatisms: from Peirce to Rorty*. Routledge & Kegan Paul: London, New York.
- NÉMETH Borbála (2006) A jog, mint narratíva. Bernard S. Jackson jogi szemiotikájának teoretikus rekonstrukciója. *Jogtudományi Közlöny* 61/1. 26–31.
- NIINILUOTO, I. (1999) Abduction and geometrical analysis. Notes on Charles S. Peirce and Edgar Allan Poe, in L. Magnani, N. S. Nersessian, P. Thagard (eds.) *Model-Based Reasoning in Scientific Discovery*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- NÖTH, W. (1990) *Handbook of Semiotics*. Indiana University Press: Bloomington, IN.
- NÖTH, W. (2011) Semiotic foundations of pragmatics. In Wolfram BUBLITZ – Neal R. NORRICK (szerk.) *Foundations of Pragmatics*. De Gruyter Mouton: Berlin – Boston. 167–202.
- NÖTH, W. (2016) Habits, habit change, and the habit of habit change according to Peirce. In Donna E. WEST – Myrdene ANDERSON (szerk.) *Consensus on Peirce's Concept of Habit - Before and Beyond Consciousness*. Springer. 35 – 63.
- NUBIOLA, J. (1994) *The Continuity of Continuity: A Theme in Leibniz, Peirce and Quine*. In Leibniz und Europa, VI. Internationaler Leibniz – Kongress. Gottfried – Wilhelm – Leibniz – Gesellschaft e. Hannover. 361 – 371.
- OLIVECRONA, K. (1939) *Law as Fact*. Oxford University Press: London.
- PAAVOLA, S. (2004) Abduction through Grammar, Critic, and Methodetic. *Transactions of the Charles S. Peirce Society: A Quarterly Journal in American Philosophy* 40 (2), 245 – 270.
- PAAVOLA, Sami (2005) Peircean Abduction: Instinct or Inference? *Semiotica* 153. 131–154.
- PANESA, R. T. (1996) *Science and Religion in Charles S. Peirce*. University of Navarre, Pamplona.
- PARKER, K. A. (2003) Reconstructing the Normative Sciences. *Cognitio*. Vol. 4, No. 1. 27 – 45.

PEARSON, Charls (2008a) Introduction to the Special Issue on Peircean Semeiotic. *International Journal for the Semiotics of Law* 21/3. 201–208.

PEIRCE, C. S. (1931) *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. 8 köt. Szerk. HARTSHORNE, Charles – WEISS, Paul. Harvard University Press: Cambridge, MA.

PEIRCE, C. S. (1905) Issues of Pragmaticism. *The Monist* 15. 481–499.

PEIRCE, C. S. (1975) A jelek felosztása. Ford. Szegedy-Maszák Mihály. In HORÁNYI Özséb – SZÉPE György (szerk.) *A jel tudománya/Szemiotika*. Második, bővített kiadás. General Press Kiadó. 23 – 39.

PEIRCE, C. S. (1883). A theory of probable inference. In C. S. Peirce (Ed.), *Studies in logic by members of the Johns Hopkins University* (p. 126–181). Little, Brown and Co.

PETRILLI, S. (2015) Sign, Meaning, and Understanding in Victoria Welby and Charles S. Peirce. *Signs and Society* 3 / 1, 71- 102.

POPLE, H. E. (1973) On the mechanization of abductive logic. *Proceedings of the International Joint Conference on Artificial Intelligence* 8. 147 – 152.

POTTER, V. G. (1997) *Charles S. Peirce on Norms and Ideals*. Fordham University Press. New York.

PROPP, V. J. (1975) *A mese morfológiája*. Ford. Soproni András. Gondolat: Budapest.

PSILLOS, S. (2009) An Explorer upon Untrodden Ground: Peirce on Abduction. in Gabbay – Hartmann – Woods (eds.) *Handbook of the History of Logic. Volume 10: Inductive Logic*.

SANTAELLA, L. (2016) The Originality and Relevance of Peirce's Concept of Habit. In Donna E. WEST – Myrdene ANDERSON (szerk.) *Consensus on Peirce's Concept of Habit - Before and Beyond Consciousness*. Springer. 153 – 171.

SATOH, K. (1996) Translating Case-Based Reasoning into Abductive Logic Programming. *12th European Conference on Artificial Intelligence*. John Wiley & Sons, Ltd.

SEBEOK, T. A. – SEBEOK, J. U. (1989) *Ismeri a módszeremet? Avagy: a mesterdetektív logikája*. Gondolat: Budapest.

SEBEOK, T. A. – SEBEOK, J. U. (1990) *Ismeri a módszeremet? Avagy: a mesterdetektív logikája*. Gondolat: Budapest.

SHANAHAN, T. (1986) The First Moment of Scientific Inquiry: C. S. Peirce on the Logic of Abduction. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*. 22 (4). 449 – 466.

- SORENSEN, B. – THELLEFSEN, T. L. (2010) The Normative Sciences, the Sign Universe, Self-Control and Rationality – According to Peirce. *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, Vol 6, No 1. 142 – 152.
- SÓS V. (1981) Bevezetés. A pragmatista filozófia igazságfogalmáról. In SZABÓ András György (szerk.) *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből*. Gondolat: Budapest. 7–29.
- SZABÓ M. (2000) Szó szerint... A jog és a nyelv interferenciájáról. In SZABÓ Miklós – VARGA Csaba (szerk.) *Jog és nyelv*. Books in Print: Budapest. 1–45.
- THAGARD, P. – VERBEURGT, K. (1998) Coherence as constraint satisfaction. *Cognitive Science*. 1 – 24.
- TIEFENBURN, S. W. (1986) Legal Semiotics. *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal* 5 (1986) 89 – 156.
- TUZET, G. (2003) Legal Abductions. in D. Bourcier (ed.), *Legal Knowledge and Information Systems. Jurix 2003: The Sixteenth Annual Conference*, Amsterdam: IOS Press. 41 – 50.
- VERENICH, V. (2012) Charles Sanders Peirce, A Mastermind of (Legal) Arguments. *International Journal for the Semiotics of Law*. 25: 31 – 55.
- VERENICH, V. (2012) The Semiotic Model of Legal Reasoning. *International Journal of Law, Language & Discourse*. 2 (3), 25 – 58.
- VOIGT, V. (1977) *Bevezetés a szemiotikába*. Gondolat: Budapest.
- WELBY, V. – PEIRCE, C. S. (1977) *Semiotic and Significs. The Correspondence Between Charles S. Peirce and Victoria Lady Welby*.
- WIGMORE, J. H. (1928) *A Panorama of the World's Legal Systems*. West Publishing Company.

RÖVIDÍTÉSEK

MS = Manuscripts

CP = Collected Papers of Charles Peirce

NEM = New Elements of Mathematics

SS = Semiotics and Significs: Letters to Lady Welby

